

A B O N T A K O Z Ó É L E T

3

**A GYERMEK-
ÉS SERDÜLŐKOR
LELKI KÉPE**

ÍRTA:

MARCZELL MIHÁLY DR.

BUDAPEST, 1932
»ÉLET« K I A D Á S A

„Élet” Irod. és Nyomda Rt. — Igazgató: Laiszky Jenő.

ELŐSZÓ.

A modern lélektan megismerési módszereinek eredményeiből és *nagyon sok* tapasztalattól megállapíthatók azok a törvényszerűségek, melyek a gyermek- és serdülővilág *egyetemére* vonatkoznak.

Mikor ebben a kötetben a gyermek és serdülő lélekrajzát próbáljuk adni, akkor az a célunk, hogy *tapasztalataink is alapul szolgáljanak a gyermek és serdülő* — természeténél fogva — *nehezen észlelhető, de bizonyos szempontból egyetemleges törvény szerint fejlődő lelkijelenségeinek megismeréséhez*. Törekvésünk, hogy világosan felismerjük a gyermek- és serdülőlélek belső, állandó változásait és bontakozó életének megindító erőit, valamint azt is, hogy ezek az immanens erők a lélek fejlődését milyen irányban befolyásolják.

Könyvünk négy részben tárgyalja a kérdést.

Az első részben beszél az *ébredező életről*, a másodikban a *gyermek bontakozó lelkéről*, a harmadikban az *átmeneti életszakasról*, végül a negyedik részben a *serdülőkor lelki válságáról*.

Végeredményben e kötet *célja*; az olvasó elé vetíteni tudományos eredmények és tapasztalataim alapján a *gyermek- és serdülőlélek sztatikai és di-*

namikai képét. Ha a gyermek- és serdülőkor lelki-életének vizsgálatánál kapott eredményeimet a szülők, nevelők és a lelkiatyák a nevelés nehéz, de belső harmóniát adó munkájánál felhasználhatják, akkor már részben célt értünk. Ha pedig a tapasztalat reális talaján kiépíthetjük majd a gyermek- és serdülőkor egész „*paedagogia energetica*“-jét, akkor próbálkozásunk talán eredményesnek lesz mondható.

Budapest, 1932. Fehérvasárnapon.

A szerző.

BEVEZETÉS.

1. A valóságos élet.

A gyermekről azt mondja az *Egyház: szent a gyermek. Tagore* szerint pedig: „égi követ, aki megjelenésével hirdeti, hogy az *Isten* még mindig szereti az embereket”.¹ Mindkét elgondolásban a gyermek *Isten* szent küldöttje, aki a földi élet *fejlődési szakaszán keresztül* az örök élet útjait járja,

A tudomány élettani és lélektani vizsgálódás alá veti az emberi életet. Kromoszómák,² sejtek, embrio-

¹ V. Hugó pedig így zengi dicséretét:

„Il est si beau, l'enfant, avec son doux sourire,
Sa douce bonne foi, sa voix qui veut tout dire,

Ses pleurs vite apaisés,
Laissant errer sa vue étonnée et ravie,
Offrant de toutes parts sa jeune âme á la vie

Et sa bouche aux baisers!”

(V. Hugó: L'enfant.)

² Az öröklés sejttani alapjának tanulmányozása során kintűnt, hogy az örökítő-anyagnak az ivadékba való juttatásánál igen fontos szerepe van a sejtmagnak. Az ivarsejtek érési folyamatát és a karyokinétikus sejtosztódás egyes fázisait itt nem említve, a kromoszómákról csak annyit jegyzünk meg, hogy azokat a testecskéket nevezik kromoszómáknak, amelyek a sejtmag kromatin-állományának tömörülése következtében jönnek létre. Ezek tartalmazzák az örökítő-anyagot. A csirasejtek kromoszómái viszik tehát át az Örö-

nális alakulás, születés, környezet, tehetség, tudás, esztétikai, erkölcsi, szociális érzék, vallásos élet intenzitása szempontjából tanulmányozza és mindent elkövet, hogy a fejlődés törvényszerűségét, irányát, célját megismerje. Amikor azonban a *tárgyi* összetevőket vizsgálja, elmosódik előtte az *élet* ősi, intuitíve is alig megközelíthető misztikuma, mert a sok részletezés éppen az *egész végső értelméről* vonja el a figyelmet. Ha pedig az *egyén vizsgálataival* az egyes ember *életét*, belső tartalmát, testi-lelki dinamikáját, élményeit vizsgáljuk, akkor csak kísérleti adatok, vitatható lelki jelenségek, halmozódó eseményemlékek tömegét ismerjük meg, de az élet legmélyebb szentélyéig nem jutunk el.

Az emberi élet legalaposabb tárgyi és alanyi összetevőinek vizsgálata után is el kell ismernünk, hogy zárt és ködös marad előttünk az élet, mert az eredet és vég, anyag és erő, *indulás és az élet végső gravitációja* nem talál kielégítő tudományos magyarázatot.

Az élet kérdése a misztikum világába vezet, ahol hódolatos tisztelet lép fel bennünk. Ez a minden fölött álló, belülről jövő, az élet fönsége előtt való lelki hódolat reádöbbenés arra a szent igazságra, hogy amikor az emberi élet kérdéseit bogozzuk, *valóságos szentélyben járunk*, ahol felcsendül csodálatos melódiában a Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth éneke. Mert az élet végtelenből ívelő, mindent átfogó és mindennél nagyobb érték. Kívülről való behatolással (kutatás, vizsgálódás, stb.-vel) teljesen ki nem meríthető és meg nem érthető. A Végtelen pozitív töltése, mint

kító-kezdeményeket ivadékról ivadékra. Lehetséges azonban, hogy a sejtnék a magon kívüli része is (plasma) igen fontos, de talán kevésbé ismert funkciót teljesít. (J. Gráf: Vererbungslehre u. Erbgesundheitspflege. München, 1930. 104. 1.)

örök antipólus, állandó feszültségben tartja lelki erőinket.

Már most, ha ez a misztikum, ez a homályban álló, tiszteletet parancsoló *emberi élet lép* elénk minden egyes gyermekemberben, akkor éreznünk kell, hogy nemcsak elméleti okokból vagy tanítás miatt szükséges tisztelettel közeledünk a gyermekietekhez, hanem azért is, mert valóságos életszen-tély, elzárt értékeket rejtő személyiség elé kerül-tünk. A gyermekember *parány* — a föld tárgyi mé-retei szerint —, de az eget magában hordozó fön-ség, az élet végső értelmét tekintve.

A gyermeknek ez a hódolatos és bensőséges lelki fölértékelése olyan munkára serkent, amely nem-csak a laboratóriumok sematikus analitikai ered-ményét jelenti, hanem az élő világ minden szépségét, lendületét, fejlődését és gazdagságát tárja elénk.

A vitalitás világába jutunk tehát, ahol a szemé-lyiség eleven kapcsolatának szent *életerejét érvé*” nyeshetjük. Itt nemcsak a kutató *alany* és a vizsgált *tárgy* áll egymással szemben, hanem két *élő személy*, akiket az élet csodálatos és misz-tikus tényének: a *fejlődésnek* és a *kiteljesedésnek* vágya kapcsol össze. Ezért lesz az ilyen gondolko-dású nevelő előtt életet szolgáló szent munka a ne-velés, mert *szent világhoz* érkezik és szentül nyúl a bontakozó életbimbóhoz.

Res sacra puer! Szent a gyermek!

Sancta sancte tractanda! A szentet szentül érintsd!

Így lesz a valóságos élet misztikus homálya — a *gyakorlati nevelés számára* — szent paran-csokat hirdető Sínai hegy.

2. A személyes életkapcsolatok felvétele.

Mivel a következőkben a gyermek- és a serdülőkorbán¹ élőkkel fogunk foglalkozni, azért itt a fejezet elején azt a mindenekelőtt fontos kérdést vetjük fel: vajjon lehetséges-e és hogyan valósít-

¹ A *gyermekkort* a fiúknál 10—12 évig, a leányoknál 8—10 évig számítjuk; ezután *átmeneti* illetve *serdülőkornak* nevezzük a fejlődés korszakát. Ez a kötet a fiúk életét 18 éves korig, a leányok életét 16 éves határig kíséri.

A *nevelők* a következő beosztást követik:
Weszely Ödön öt korszakot különböztet meg:

1. a csecsemőkort (az első év végéig),
 2. az első gyermekkort vagy a kisedkort a 7. évig,
 3. a második gyermekkort a 7-től 13—14. évig,
 1. a serdülőkort, a fiúknál 14—15., a leányoknál 13—14. éves korig,
 2. az ifjúkort (adolescentia) a 14—15-től 20—24. évig.
- (Bevezetés a neveléstudományba. Bpest, 1923. 207. 1.)

Nagy László a következő életkorokat állapítja meg:

I. életkor 0—3. évig. II. életkor 3—8. évig. III. életkor 9—12. évig. IV. életkor 13—15. évig. V. életkor a 15—16. életévek. VI. életkor a 17—20. életévek. (A szexualitás hatása az ifjak társas életének kialakulására. „A Gyermek”, 19. évf. 65. 1. 1926.)

Sikorsky öt korszakot említ:

- I. A kisedkori lélek (a születéstől a 7. évig),
- II. A gyermekkori lélek (a 7—14. évig),
- III. Az ifjúkori lélek (a 14—22. évig).
- IV. Az érett ember lelke.
- V. Az agg lelke. (Sikorsky: A gyermek lelki fejlődése. Ford.: Tas és Varsányi. Bpest, 1918. 27. 1.)

Claparède szerint:

1. Első gyermekkor fiúknál 7. évig, leányoknál 6—7. évig.
2. Második gyermekkor fiúknál 7—12. évig, leányoknál 7—10. évig.
3. Serdülőkort fiúknál 12—15. évig, leányoknál 10—13. évig.
4. Ivarérés (pubertás) fiúknál 15—16. évig, leányoknál 13—14. évig. (Gyermekpszichológia és kísérleti pedagógia. Ford.: Weszely Ödön. Bpest, 1915. 89. 1.)

ható meg ebben az életkorban *a személyes, vitális életkapcsolat?*

A kiforrott ifjú, hajadon, vagy a kiegyensúlyozott felnőtt ember természetes közvetlenséggel veszi fel a személyes kapcsolatot, de a gyermekember vagy a serdülés időszakába kerülő fiú vagy leány ezt a lelki közösséget *tudatos* lelkiséggel nem tudja kialakítani. A nevelőnek kell tehát egyoldalúan meginduló lelki közeledésével kiváltani ezt a teljes kifejlődés szempontjából nélkülözhetetlen életfolyamatot. Ez a lelki közeledés a nevelőnél *tudatos*, a gyermekembernél *öntudatlan*. Az elsőben nagy a *tervszerűség*, a másodikban sok az *odahajlás*.

Amikor a gyermekhez közeledünk, akkor tudatosan éreznünk kell, hogy életmisztériumhoz lépünk. Lelkünk minden értékét, tudását, harmóniáját, örök célok felé való vágyakozását próbáljuk észrevétlen közvetlenséggel átkapcsolni a gyermek vagy a serdülő belső áramkörébe. Azt akarjuk tehát, hogy lelkünk tudásból, szeretetből, jóságból kiáradó ereje áthatoljon a homályos életködön és fejlesztőleg hasson a bontakozó életközpontra. Ez tehát nem csupán a vizsgálódó szem képfelvétele, sem a megfigyelő külső jelekből megismerő, belső elváltozásokra következtető száraz analízise, hanem a lélek közvetlen *vitális* megfogása.

Ezt a tényt nehéz logikailag pontosan meghatározni. Nehéz analizálni, hogy miben áll ez a találkozás és miképpen oldódik fel észlelhető jelenségekre, mert *éppen az egész lélek átfogásának* tényével állunk szemben. A természet rendjében megismerhetjük az anyagot és a működő energiatípusokat. Megfigyelhetjük ezeknek összefüggését, egymásra gyakorolt hatását, átalakulását, lebontását, illetve fejlődését. De a lélekkel való közvetlen kapcsolat felvétele nem atomok, molekulák, kolloidok irányításán át megy végbe, hanem a lélek teljes

készségének, teljes önátadásának meg éreztetésében.

Megfigyelhetjük, hogy a szülő, a nevelő vagy a lelkiatya, amikor lelkének teljes jótakarását és szeretetét bőséges kiáradásban adja, akkor a legkisebb csecsemő is (még inkább a gyermek és a serdülő!) ösztönösen arrafelé fordítja lelkét, ahonnan a lélekenergia sugárzása éri. Innen magyarázható — a testi kapcsolat leszámításával! —, hogy a csecsemő legerősebben az anya felé húzódik. Van ebben valami ősi, bensőséges vonzás, melynek nyomán — szinte ösztönszerűen — megérzi az édesanya a gyermek minden igényét és átveszi annak primer, formában még alig kifejezett lélekrezgéseit.

Talán hasonló ez az érzés a zsenialitás *intuitív* megérzéséhez, az egybecsendülés belső hangoltságához. Van benne harmonikus megérzés, rezonancia, feloldódás. Több a pszichés vizsgálat részletező, boncoló, szerteszedő munkájánál, magasabb a test és vér biológiai kapcsolatainál. Itt a lélek találkozásával van dolgunk, amely a külső formán, a test keretein áttörve, a maga teljességében nyilatkozik meg.¹

Ezt a vitális lelkiállapotot az a nevelő érzi meg, aki hivatásszerű magaslatra jutva, a lélek ilyen finom rezgéseinek felfogására képes.

E kötet feladata a csecsemő, a kisgyermek és a serdülő lelkiéletének megrajzolása.² A csecsemőkortól indul, végigvonul az élet további folyamán és

¹ Trikál J.: A lélek rejtett élete. Bpest, 1931.

² Koffka: Die Grundlagen der psychischen Entwicklung. Osterwieck am Harz, 1925.

Grunwald: Pädagogische Psychologie. Berlin, 1925. Az általános lelkifejlődésen kívül tárgyalja a tudománynak, művészetnek, erkölcsnek és vallásnak geneziséét.

Dr. Sawicki Fr.: Die vier Lebensalter. Padernborn, 1929.

megállapodik az ifjúkornál. Részletesen akarja megismertetni azokat a lélekélményeket, lélekrezdüléseket, amelyek a gyermeket és a serdülőt jellemzik. Ha *csak* megfigyelésre támaszkodnék és nem építene a legmagasabb lélekkiáradás közvetlenségére, akkor csak száraz és perifériális adatsort foglalna össze. De ezt mi nem tartjuk elégségesnek. A mi feladatunk a gyermek és a serdülő lélekrajzát a perifériális jelenségek felhasználásával megadni. Ez pedig úgy áll a többi módszer fölött, mint a *folyton változó*, harmonikus formán keresztül megnyilatkozó élet elevensége a kép vagy szobor változhatatlan, formába merevített mozdulatlansága fölött. A legkevésbé sem tagadjuk, sőt a legerősebben kiaknázzuk a megfigyelő, kísérletező és egyéb módszerek eredményét, de ezeken túl is akarunk jutni és a lélek közvetlen erejével a teljesen feltáruló, önmagát minden gátlás nélkül adó gyermek vagy serdülő lélek világába elmélyedni.

Van-e ebben valami rendkívüli? Talán csak a fantaszták elgondolása vagy álomlátók képzeltecsapongása ez a nevelői program? Azt határozottan le lehet szögezni, hogy a nevelők elitcsapatja erre tör. Az is tény, hogy az irodalom, a művészet zsenijeit hasonló értékeket hordoznak magukban. Azok a nagyok, akik akár a toll erejével, akár vésővel vagy ecsettel fejezik ki könyvben, márványban, festményben gondolataikat vagy meglátásaikat, igen gyakran revelálják azokat a legmélyebb lélekerőket és lélekrezgéseket, amelyeket a lélekbúvárok, a nevelők, a lelkiatyák is jól ismernek. Belőlük az intuitív meglátás robbantja ki azt a lélekkapcsolatot, amit hosszas kutatással ismer meg a vizsgálódó elme.

Mivel ezt a tényt abszolút értékűnek tekintjük, *azért könyvünkben többhelyen rámutatunk azokra a zseniális meglátásokra, amelyek a szellemvilág*

*óriásainak műveiben megnyilatkoznak a gyermek- és serdülőkor életéről.*¹

A nevelő tudatos, bensőséges közeledését a gyermek felé és a gyermek öntudatlan, gátlásnélküli magaatadását tesszük meg módszerünk tenge-lyévé. Ennek alapján tárjuk fel a gyermek és a serdülők lelkivilágát.

Ezt a készséget csak az nyerheti el, aki a jerichoí vak hitével kéri: „Domine, ut videam!” „Uram, tedd, hogy lássak!” (Lukács 18, 42.)

¹ Érdekes és roppant tanulságos összeállítást találunk Báumer és Droscher művében, amely — a szerzők szerint — „Ein Archiv solcher Individual-Psychologie des Kindes soll unser Buch bieten, zusammengestellt aus den Beobachtungen derer, die in menschliches Wesen am tiefsten eingedrungen sind, die es am hellstichtigsten durchleuchtet haben: *dec Dichier*.” Szólnak ezek a szemelvények: a gyermeklélek örömeiről, szenvedéseiről, első benyomások, öntudatraébredés, fantázia, tehetség, vallásosság, erkölcs, kísértés, munka, barátságok, iskolai élményeiről, stb., stb. — Az értéke az, hogy reámutatnak azokra az intuitív meglátásokra, amelyeket a művészek tárnak elénk a gyermekről. (G. Báumer und L. Droscher: Von der Kindesseele. Leipzig. Voigtländers Verlag. 1908.)

Festőművészeti meglátások: Sauerland: Kinderbildnisse aus fünf Jahrhunderten d. europäischen Maierei. Verlag Königstein im Taunus u. Leipzig. 1921. Des Hauses Sonnenschein. Verlag v. Hoffman, Stuttgart, 1920. (Gyűjtemény újabb festők [Zumbusch, Kaulbach, Sophie Koner, Halmi A., V. Marz, Wunsch, Schuster-Woldan és mások] gyermekportréiból. Kimeríthetetlen a gyermeki lény bája: kedvesség, finomság, édesség, okosság, ragyogó élet árad felénk ezekből a nap-sugaras képekből.)

I.

Az ébredező élet.

Az ember életének kettős tényezője: az anyag és a lélek. Ez az alapvető életsztatika, amelyből hosszú életfeladatok megoldása után lesz harmóniába csendülő életdinamika. Bár a lélek fel" sőbb rendű s é g e konkrétum, mégis azt látjuk, hogy nem á l l a n d ó és t e l j e s k é p e s - s é g é b e n tevékeny, hanem a testi élet fejlettségével kapcsolatban fokozatosan ébredező és érvényesülő energiaközpont.

A következő fejezetekben a gyermek belső életében ébredező lelkierők működéséről és hatásairól lesz szó.

1. Az ember életkincesi és életterhei.

A megszületett embert az élet új hajtásának szokták mondani. „Kezdet”, mely előtt a következő évek láncolata áll; „rügysző virág”, mely a tavasz minden szépségével kecsegtet.

A valóságban azonban nem ez. A kis csecsemőt időben egymást követő eseménysorozat, vér és idegrendszeri előzmények kísérik, amelyek mindegyike bélyeget nyom az újszülöttre. Nem vagyunk a csecsemőkorban egészen új egyének, hanem elődöknek *életkincesit és életterheit hordozó emberbimbók.*¹

¹ Így pl. már a *nemről* is úgy vélekednek, hogy az is beletartozik az öröklés körébe. Az öröklődés a Mendel-féle törvények menetét követi: a heterozigóta (nem azonos örökítésű) férfi és a homozigóta (azonos örökítésű) nő visszakereszteződésének törvényszerűségét, amely szerint 50% férfi és ugyanannyi nő lesz az utódok sorában. (Dr. Jákob Gráf: Vererbungslehre und Erbgesundheitspflege. München, 1930. 88. 1.)

A nemi differenciálódás *alapját* a kromoszómákban keresik (ivari v. heterokromoszóma). (Baur—Fischer—Lenz: Menschliche Erblchkeitslehre. München, 1927. 55—58. 1.)

Az újabb vizsgálatok eredményeire vonatkozólag pedig Graf a következőket közli: „Auch der Mensch zeigt nach den neuesten Untersuchungen ein Heterochromosomenpaar, dessen Glieder in der Grösse stark voneinander abweichen.”

Az isteni élettervben is benne élünk. Közös egy-
séges életkomponens-csoport alakít bennünket em-
berré. A test és lélek kettősségének, a testi és lelki
erők egyetemes, törvényszerű munkája épít az ösz-
szes embertestvérhez hasonlóvá. Bár nagyvonalú
egybevágásunk az emberiség egységének egy-egy
sejtjévé avat, mégis a *személyiség ereje* kiemel a
mindent elnyelő embertömegeből és különálló, *per se*
sonans egyéniséggé alakít.

Bármily nagy értéknek mondható is, hogy lény-
tanilag az embercsalád széles gyűrűződéséhez tar-
tozunk, mégis az a legnagyobb kincsünk, hogy
egyéniségünk valóságánál fogva *különálló életszi-
getek* vagyunk. Egyrészt helyet kérünk a világban,
másrészt lelkünkben hordozzuk az *egész* világot.

Ez a kiválóság akkor tűnik elő, ha a maga egyé-
niségének teljességében vizsgáljuk az élő embert.
Ameddig csak részletezünk, mérlegelünk fizikai,
élettani normák szerint, addig a világhoz mérten
csak atomnak, sejtnek tűnik fel az ember. Mikor
azonban *a lélek* normáival, a törtetések lendületé-
vel, a lélektartalom végtelenségével, a teremtő erő
korlátlanásával akarjuk az ember egyéniségét le-
mérni, akkor észrevesszük, hogy olyan csodálatos
energiaközponttal van dolgunk, amelynek méretei-
ben elfér az egész világ, és amely végnélküli bonta-
kozásával az örök élet hordozója.

Erre az igazi értékre ébredve, ezt a nagy értéket
vizsgálva, valóban kincshordozónak érezzük az em-
bert és a világ minden kincsénél értékesebbnek
érezzük a személyiséget; *A magunkét és a gyer-*

„Allerdings ist hierbei darauf hinzuweisen, dass die Befunde
über die Chromosomen des Menschen erst in den letzten
Jahren als Einzelergebnisse bekannt wurden, so dass wir in-
folge der schwierigen Chromosomenverhältnisse bei dem
Menschen noch nicht von feststehenden Tatsachen reden
dürfen.“ (I. m. 87. 1.)

mekét egyaránt. Így értékeljük tehát a gyermek személyiségét is, amely abban áll, hogy a kis újszülöttet, a gyermeket, a serdülőt egyaránt olyan *különálló világnak* tekintjük, amelyhez nem gépszerű, sematikus ráhatással, hanem az egyéniség szeretetének, nagyrabecsülésének gondolatával kell közölni.

A kisgyermek ezt a lappangó kiválóságot nem valami elméleti elgondolás szerint, hanem az *élet* valóságában hordozza. A legkisebb gyermeknél életcsirákban¹ pihen ez a nagy elhivatottság; a fejlődés korszakában megfelelő körülmények között azután kibontakozik a sok nemes tehetség. Az egyén belső élete készségekkel, tehetségekkel telített.² A művészi érzék, az erkölcsi készség, a szociális érzés, a vallásos tropizmus élettalantumként pihennek a gyermekemberben. *Egyikben több, másokban kevesebb,* de mindegyikben az élet mértékéhez képest elégséges. Ebben a talantumhordo-

¹ Galton volt az első, aki az örökítő-anyagot kutatta. A német bűvárok közül *Naegeli* ezt az egyéntől különállónak ismerte fel (Idioplasm, Keimplasma, Erbplasma). *Weismann* az idioplazmát a test sejtjeitől (Soma) élesen elkülöníti. A sejtek differenciálódnak, de egy részük differenciálatlan állapotban marad, amelyek a csirasejtek. így alkotnak ezek folytonosságot. (Weismann: Die Kontinuität des Keimplasmas.) Az örökítő plazmát tehát nem a testsejtek képezik, hanem megfordítva. (Dr. H. W. Siemens: Grundzüge der Vererbungslehre, der Rassenhygiene u. der Bevölkerungspolitik. München, 1926. 9—12. 1.)

² *Intuitív zsenialitással* rajzolja ezt *Maeterlinck*, aki mély poézissal írja, hogy minden *megszületendő gyermeknek* el kell valamit előre készítenie, amit majd születésekor ajándékképpen magával hoz a „Földre”. Nagy gondolatokat, hősi készségeket, tehetséget, emelkedett érzéseket, stb.-t, „de valamit muszáj nekik vinni a Földre; tilos üres kézzel kimenni...” (Maeterlinck: A kék madár. IV. felv. 7. kép. „A Jövő Birodalma.”)

zásban szerepe van az ősök múltjának, mert a faji és egyedi kiválóságok² igen sok tekintetben az öröklés törvénye alá esnek. A *talentum kamatoztatása* azonban már teljesen az ember egyéni munkája. A készségek rejtett módon már bennünk vannak, de a felhasználás és kidolgozás saját feladatunk. Ezért van az, hogy vannak élő temetők, ahol elpihennek a soha fel nem támasztott és ki nem fejlesztett tehetségek.

A sok életkincs mellett azonban számolni kell az *életterhekkel* is. Sajnos, de igaz, hogy nemcsak tehetségeket, hanem terheltségeket is hoz magával az újszülött gyermek. Van ezek között igen sok *testi*, sok *szellemi* és később *környezeti* tehertétel, amely egész életén át kísérheti az embert.

¹ Az öröklés törvénye szerint a *tiszta fajt keresi* a természet. (Az öröklés menete lehet *domináns* vagy *recesszív*. Lásd: az első Mendel-féle törvényt, amely szerint a széthasadási szabály a) *intermediér öröklés*, Correns-féle Zea-típus, ahol az arányszám 1: 2: 1, b) *öröklés teljes dominanciával*, Mendel-féle Pisum-típus, ahol az arányszám 3:1. Ez pedig a maga egészében azt jelenti, hogy ilyen arányban ütnek vissza a korcsok a tiszta fajra. Van nemhez kötött és a nem által meghatározott öröklés is. Innét van az, hogy pl. külsőleg teljesen ép, de recesszív az anomáliát vagy betegséget magában hordozó egyén gyermekein kiüt a recesszív öröklésmentet felmutató betegség vagy anomália.) A fajok pedig testi kiválóságokat hordoznak. Ezek tehát az egyedekben is érvényesülnek. (Méhely, Lenz, Baur, Fischer, Günther.) — A *lelki tehetségek* öröklése *tényekkel* szinte igazolható (művészi *érzék*, pl. Bach-család), de az átszarmazás módját illetően — egyes biológusok szerint — a testi determináltságban kellene keresni az alapot. (Ribot, Lenz, Baur, Fischer, Méhely, Günther.) Beszélnek *lelki tehetségek* örökléséről, de az alapot nem tudják megállapítani.

Lásd: Dr. H. F. K. Günther: Rassenkunde des deutschen Volkes, 8. Aufl. München, 1925.

Méhely: Az okszerű népesedéspolitika élettudományi alapja. Bpest, 1927. — U. a.: Állítsunk fel magyar fajbiológiai intézetet. Bpest, 1927.

² Ribot: L'hérédité. Paris, 1894.

A testi öröklés törvénye szerint ugyan a természet nem tűri a *korcsfajtát*, de az *egyed* hordozza őseinek örökölt, sőt sok esetben szerzett *testi* hibáit is. Az idegrendszer zavarait,¹ a tuberkulózist,² a vérbajt és még egyéb betegségekre való *hajlamot* is örökölhetik az utódok. Olyan súlyos tehertételek ezek, amelyek erősen gátolják és helytelen irányba tolhatják el a gyermek életét.

A *lelki élet* szempontjából is igen sok terheltséggel kell számolnunk.³

¹Gockler: Átöröklés és nevelés. Bpest, 1928.

Gráf — régebbi álláspontokkal szemben — egyenesen azt állítja, hogy „von Erbsyphilis, wie die *falsche* Ausdruck Jautet, kann alsó gar nicht die Rede sein”. (I. m. 169. 1.) — A gyermeke nézve azonban — sajnos — egészen mindegy, hogy „vererbte” vagy „angeborene” a súlyos teher! Ugyanez áll a tbc.-re is!

²„*Bunge* kimutatta, hogy az *apa* alkoholfogyasztásával egyenes arányban áll a gyermekek *tuberkulózisának* *gya* korisága*. Az alkohol, mint gyengítő, a *megbetegedési előse”* *gító* momentum szerepel.

Bunge szerint a nem szokványos, mérsékelt ivók gyermekei 6.4%-ban, szokványos, mérsékelt ivók gyermekei 94%-ban, szokványos, mértéktelen ivók gyermekei 17.1%-ban, megrögzött iszákosok (potatorok) gyermekei 24.2%-ban tuberkulotikusok.” (Dr. Szél Tivadar: Egészségügyi statisztika. Bpest, 1930. 214. 1.)

Méhely szerint a nő nikotínélvezésének káros hatása föltétlenül mutatkozik igazi kötelességénél, az anyaságnál.

³Kretschmer: Körperbau und Charakter. Berlin, 1926. 6. Aufl.

„A gyöngéelméjűség, illetve a gyöngé tehetség által jelzett, egymástól csak fokozatban eltérő pszichikai kórtünet-csoport igen különböző alapbetegségeknek lehet a következménye. Kb. egyharmadukban külső körülmények (a szülők alkoholizmusa, vérbaja, stb.) játszhatnak szerepet, míg kétharmaduk *Goddard* (G.: The Kallikak Family. 'A Study in the heredity of Feeble Mindedness. New York, 1912.) vizsgálatai szerint öröklékeny. Ő a híres Kallikak — a társadalmon kívül álló, ú. n. aszociális — csavargó és bűnöző nemzetségben úgy találta, hogy a gyöngéelméjük között

Az értelmi élet szoros kapcsolatot tár fel — bizonyos fokig korrelációban van — a test szerkezetével és belső szekréción működésével.¹ Ezeknek nagy része az öröklés törvénye alá esik.² Ilyen körülmények között azzal a ténnyel is számolnunk kell, hogy a szellemi élet megindulása, alakulása, elfejlődése, illetőleg kifejlődése az elődök testi életével is szoros kapcsolatban van.

Ugyancsak ezt a tényt kell leszögezni az erkölcsi életet illetőleg is.

A környezet erkölcsi nívója, kevésbé tiszta vagy

40 házasságból származott 222 gyermekből 220 volt gyöngelmű s csak 2 látszólag egészséges, míg a gyöngelműjük és normálisak házasságából kb. felerészben gyöngelműjük gyermekek születtek. A gyöngé elme, illetve gyöngé tehetőség származását 5 nemzedéksoron keresztül is követhette.” (Malán: A gyermekáldás jelentősége a fajok életében. „A Cél” XVII. évf. 1927.)

Dr. J. Lange: Verbrehen als Schicksal. Leipzig, 1929. Számos bűnöző ikertestvérpár életrajzi adataiból és bűnlajstromából (melyek megdöbbentően hasonlóak) hozza le az eredményt, hogy a gonosztevők, magukkal hozott adottságuknál, öröklött tulajdonságaiknál fogva követik el (szinte kényszerűen) bűnös tetteiket. A milieu és egyforma nevelés hatásairól sem feledkezve meg, nem annyira büntetés, mint javító- és gyógyítóintézet kellene számukra. Négy csoportot különböztet meg: 1. eineiige konkordanten Paare; 2. eineiige diskordanten Paare; 3. zweiseiige konkordanten Paare; 4. zweiseiige diskordanten Paare.

A bűnözésre való hajlam öröklődésére vonatkozólag a Zero-családfát említjük meg. Ez utóbbinál természetesen *H* kipattantó momentumok (közvetlen milieu, társadalmi kivettség, stb.) sohasem hagyandók figyelmen kívül. (J. Gráf i. m. 174. 1.)

¹ Weil: Innere Sekretion. Berlin, 1922.

² Lásd: A bontakozó élet. I. k. 132, 1.

A beteges örökítő tényezők öröklődésük tekintetében ugyanazt a törvényszerűséget mutatják, mint a normálisak, mégpedig: „Krankhafte erbliche Zustände sind meist durch einzelne Erbanlagen (monomer), normálé Eigenschaften durch viele (polymer) bedingt”. (Baur—Fischer—Lenz: Menschliche Erblichkeitslehre. München, 1927. 177. 1.)

tisztább erkölcsi életformája az egyén morális élet-színezetét is befolyásolja és az alacsonyabb vagy magasabb *erkölcsi nívó* könnyebb vagy nehezebb elérését teszi lehetővé. Ez nem azt jelenti, hogy a milieu *döntően irányító*, hanem azt, hogy a belső küzdelmek dinamikája erősebb vagy gyengébb. Az ember értékelésében — a katolikus világnézet szerint — nemcsak a tettek számítanak, hanem a szándék, az erőfeszítés nagysága, a rossz elleni küzdés intenzitása is, bár a hétköznapi megbíráásban csak a külső cselekedetek szerint mondják ki az ítéletet. A belső életszentély olyankor tűnik csak elő, amikor a szándékok és elhatározások világába ereszkedünk. Az erkölcsi élet irányítása tehát kezünkben marad, de az öröklött adottságok és abnormitások, mint tényezők szerepe, tudományosan igazolt.¹ Az iszákosság és a nemi élet terén elkövetett visszaélések oly határozottan érzetik hatásukat, hogy egyenesen levezethető és igazolható a beteges szülők bűnöző utódain.²

¹ Kissé túlzottan beszélnek erről a biológusok, midőn így írnak:

„Denn allé wichtigsten Eigenschaften erhält man bereits mit in die Wiege; die Erziehung vermag, wie Nietzsche einmal sagte, kaum mehr, als über die Erbanlagen zu täuschen.” (Siemens i. m. 63. l.)

² A kriminalitással foglalkozók még erősebben állítják, hogy a bűnöző gyermek a bűnrehajlás készségével születik.

Lombroso: Neue Verbrecherstudien. Halle a. S. 1907.

K. *Birnbaum* viszont így ír (Kriminalpsychopathologie und psychobiolog. Verbrecherkunde. Berlin, 1931.): „Überhaupt lassen sich aus dem Bestehen der Kriminalität bei Eltern und Kinder keinesfalls ohne weiteres weitreichende erbgenetische Schlüsse ziehen, da sie bei der einen Gruppé Anlage, bei der andern milieubedingt sein kann.”

„Die Biologie des Verbrechens ist keinesfalls eine aus-reichende, ja in vieler Hinsicht überhaupt keine eigentliche Verbrecherkunde. Denn selbst ein noch so tiefes Eindringen W die körperliche Grundlangen, in die biologische Zusammen-setzung und in die leiblichen Funktionseigenheiten der krimi-

De a belső tényezők mellett aktív hatásúak a körülmények, a *környezet is*. Aki teljesen elhanyagolt, tisztán anyagi, durva, szellemtelen környezetben születik, abban nem aktiválódnak a lélek tehetségei és jó készségei. Az emberi *élet* lényeges adata, hogy minden kialakuláshoz kívülről jövő indító hatásokra is szüksége van. Ahol elmarad az élesztgetés, gyámolítás, ápolgatás, segítség, ott magától nem, vagy későn és nehezen bontakozik ki a belső érték. A tanulási készség: hajlam. A tudás: eredmény. A rendszeres képzés: a tehetség kifejllesztése. A művészi munka: alkotás. Azt nem lehet letagadni, hogy itt-ott váratlanul, szinte „in statu nascendi” feltűnik egyik-másik tehetség, de az is bizonyos, hogy *szakszerű kifejllesztés nélkül* rendszeren diszharmonikus egyéniséggel jelennek meg ezek a lélektalentumok.

A születés körülményei, a család nívója pedig egészen kívülről fekvő tényező. Nem tőlünk függ, hogy ennek mennyi terhét vállaljuk. Mindent úgy

nellen Persönlichkeit, ein noch so erschöpfender Einblick in ihre körperlichen Hauptträger: die Nerven-innersekretorische Sphäre bietet immer noch nicht das, worauf es für die Erkenntnis des Verbrechers vor allem doch ankommt: eine Einsicht in die seelische Verfassung, die dem Täter eigen ist, in die seelischen Vorgänge, die als Motivationsbewegungen dem Delikt zugrunde liegen, in die psychische Neigungen und Tendenzen, die dem Verbrecher das Gepräge gebén.” (Birnbau i. m. 208. 1.)

A statisztika szerint a bűnözők utódai is hajlanak erre. Azért akar az „eugenika” testi-lelki erős nemzedéket produkálni. (Az „eugenika” — faj egészségtan. Megalapítója: Galton. Kutatja a faj és család örökléstanát és az egy- és kétpetéjű ikreknél fellépő örökléstanai törvényszerűségeket s ezekből vonja le következtetéseit a faj nemesítésére.)

Dr. F. Lenz: Menschliche Auslese und Rassenhygiene (Eugenik) 3., verm. u. verbess. Aufl. München, 1931.

L. Darwin: Was ist Eugenik? Berlin.

P. Mutikermann S. J.: Kind u. Volk. 4. Aufl. Freiburg i. Br. 1921.

kell vennünk, ahogyan kaptuk és számba kell vennünk a reánk vonatkozó terhek mindegyikét.¹

Aki vizsgálat tárgyává teszi a fejlődő gyermek-életet, az sok megfigyelés után induktíve is arra a következtetésre jut, hogy a sok jó vagy rossz irányú ráhatás lényeges eltérést eredményez. A jó adottságokkal felruházott embert nehezen lehet kilendíteni egyenes életvonaláról, a szétesett, szétfolyó egyéniséget pedig alig lehet összefogni. A próbálkozások sikertelensége a gyökérzetben rejlő hibákra enged következtetni.

Ha tagadnék is az öröklés tudományosan igazoltnak vehető tételét, akkor is rákényszerítené a közvetlen tapasztalat, hogy az emberi élet nem egymástól független események sorozata, hanem az általános és egyéni adottságokból sarjadzó és a jövőt illetőleg tudatosan irányítható *fejlődés-komplexum*.

Az újszülött tehát úgy köszönt be, mint életkincsek és élettérnek² hordozója. Ezek mennyisé-

¹ Ezért fontos (amint az I. és II. Kötetben hangsúlyoztuk) a környezet tanulmányozása, mert *t*% igen sok ismeretlen tényezőre figyelmeztet bennünket.

² „Nevezetesen *Lengrain* idevonatkozó adatai is, melyek 215 *iszákos család* 819 gyermekének életsorsát vizsgálják. E gyermekek közül volt:

kora- vagy halvaszülött.....	6.5%
korán meghalt	15.0%
igen gyenge, habitus phtisicusu vagy egyenesen gümőkóros	11.2%
gyermekkori görcsökben szenvedő.....	21.2%
degenerált (idióta, imbecillis, stb.).....	39.5%
morálisan perverz	7.6%
epilepsziás és hisztériás	16.1%
elmebeteg	17.8%

Az összes leszármazottak közül 24.2%, a *túlélők* közül meg 30.8% lett *apjához hasonlóan iszákos*. Ennél szomorúbb képet az alkoholnak az utódokra való hatásáról aligha lehet fes-

gének és minőségének megállapítása: a szülő, illetve a nevelő kötelessége. Nemcsak azért, hogy pontosan ismert életképet tudjunk magunknak a gyermekről alkotni, hanem azért is, hogy a nevelés életet alakító munkájában a *tényleges adatokhoz* tudjunk alkalmazkodni.¹

Az új életre köszöntő gyermek kifejlődésének és ételszolgálatának szent feladata elé kerül. Ebben a nagy munkában később annyit kell elvégeznie, amennyit speciális értékei maximálisan kívánnak tőle. Az ember azért egyed, mert a másik egyéntől eltérő készségeket, tehetséget hordoz magában és mert *egyénenként változó* a fejlődés dinamikája is.²

Tehát visszajutottunk kiinduló gondolatunkhoz: az egyén születés Utáni élete nagyrészen attól függ, hogy *milyen életkincseket és milyen élettér-eket hozott magával az újszülött ember,*

2. A csecsemő, a kis receptív ember.

Az élő világ egyetemes törvénye: törekvés az anyagok, az energiák szintézisére. Az *anyag* nem alakatlan anarchia, hanem rendszerbe szorított és a fejlődés törvénye alá rendelt energiák megjelenési formája. Szerves és szervetlen anyagok alkotják földünk „talaját” is, amely táplálékot, *vizet* és oldott anorganikus sókat szállít ozmózis útján a növénynek. A növény életműködése közben az atmoszfé-

teni.” (Dr. Szél Tivadar: Egészségügyi statisztika. Bpest, 1930. 214. 1.)

Figyelembe veendő a százalék értékénél, hogy ugyanaz a gyermek két, esetleg három betegségben is szenvedhetett. (A szerző.)

¹ G. Just: Vererbung u. Erziehung. Berlin.

² A bontakozó élet. I. kötet 167—179. 1.

rának oxigént ad le és széndioxidot vesz fel, amely részben az állatvilág anyagcsereterméke.

A légkör és éghajlat különfelesége tehát befolyásolja az állat- és a növényvilág belső összetételét, színét, alakját, nagyságát. Pl.: a hideg és meleg változása az állatvilág szőrzetét alakítja. A féc/ekezés megkönnyítésére a nád színéhez simítja a nádi madarak tollzatát (mimikri). Mindenütt azt látjuk tehát, hogy a törvényszerű kapcsolatok, *korrelációk*, az élettelen és élő világban következetesen érvényesülő elváltozásokat létesítenek.

A természettudósok röviden így szögezik le ezt a tényt: a *természet immanens törvényt hordoz magában az alakulásra*. Van készség benne a befogadásra és változatok, típusok kitermelésére.¹

Ez a törvény azonban nemcsak a „nagy természetire, hanem bizonyos korlátozással a „kis természetire, az *emberre* is vonatkozik. Az ember nem befejezett, lezárt egész, benne különféle készség helyzeti energiaként foglal helyet; ezek a rendkívül finom erőquantumok a környezet minden hatására reagálnak és akár tudatosan, akár reflexszerűen, de *az élet számára* a benyomásokat értékesítik. A külső behatások egyrészt az alvó készségeket aktiválják, másrészt újabb élményekkel telítik az egyén lelkét.

A nagy természetben minden változást a törvények sokszor értelmetlennek látszó szükségszerűsége hozza létre. A nevelésben éppen az a legfelségesebb, hogy a tudat alatt pihenő erők leleplezésével *tudatos és helyes irányú erőérvényesülést indítunk útnak*.

A csecsemő fejlődésében — a tudatra ébredésig

Ez az immanencia nem foglalja magában annak a bölcséleti, sőt teológiai kérdésnek eldöntését: *honnan a ténylfees törvényszerűség?* Ez már *világnézeti* kérdés!

is — tekintélyes alakulás megy végbe. Hat reá a *külső világ* és ez a sok külső hatás fokozatosan alakítja a *belső világot*.¹

A csecsemő még messze van attól a fejlődési foktól, amelyben a világot és önmagát ketté tudná választani. Az „én” és a „világ” megkülönböztetése a szellemi élet magas fejlettségét tételezi fel. Ugyancsak nem tud számot adni azokról a benyomásokról, amelyek bontakozó életét érik. De ez nem jelenti azt, hogy távol áll a kívülről ható tényezők befolyásától. A világban van és a világ igen sok mozdulata átrezeg élete húrjain. „Nincs mozgás — mondja *Flammariion* —, mely az egész világra hatást ne gyakorolna.” Nincs olyan történet, legyen az „égzengés vagy patakcsobogás”, mely az érzés csodálatos útján át a lélek rejtett és még öntudatlan szentélyéig ne hatolna.

a) *A csecsemő életének első megrezdülését is az akció és reakció törvénye jellemzi.*

A születés percétől kezdve *jelekkel* (mozgás, sírás) jelzi, ha éhség, szomjúság érzete lép fel benne. Ha pedig bánalom, fájdalom, baj éri, akkor ugyancsak hasonló nyugtalansággal, esetleg tehetetlen bágyadtsággal érzékelteti szenvedését.

¹ Ha a gyermekkel nem foglalkoznak, ha a külvilág nem juthat be hozzá, *üres* marad a belső; fény, gondolat, érzés, semmi sem él benne. De a lélek ott szunnyad a legelvadultabb és legelhanyagoltabb ember mélyén is. Szeretettel, odaadó tanítással föl lehet (és föl kell) éleszteni azt, mint ennek az elvadult, vak leánynak a lelke csodálatos szépségében virágzott ki a „charité” érintése alatt. Érdekesen írja le *Gide* a lélek első ébredését ebben az eltompult lényben. Ez az első megmozdulás nem az értelem kifejezése, hanem a szeretet mosolya volt. (A. Gide: *La symphonie pastorale*. Paris. Gallimard. 1928.)

Kenyeres szerint: „Már az élet kezdetén jelentkezik a gyermekben a *közérzelem*, vagyis annak az érzése, hogy másokkal közös életet él és nincs egyedül. Ennek első jele

A csecsemő életmozgásainak legtöbbje a szervezet fejlődésének szolgálatával kapcsolatos. Ez a működés ösztönös, mely külső jelekben mutatkozik és végül belső, pszichés változásokat is eredményez.

A táplálkozás, mint minden élő organizmusnak, elemi szüksége a gyermeknek is. A hideg és meleggel szemben való érzékenysége is természetes jelenség. A kisgyermek ezeknek az életszükségleteknek kielégítését sürgeti. A kielégítés feltétlenül szolgálja a testet, de a *kielégítési mód* befolyást gyakorolhat az egész jövő erkölcsi-életére is. A kisgyermekben — tudat alatt — azt a szokást fejleszti ki, hogy minden igény a jelentkezés pillanatában kielégítendő.¹

A táplálkozásban keresztülvitt *szabályosság* már a kicsi korban olyan beidegződést teremt, amely a későbbi életben igen jó akaratnevelő eszközzé válik. Lelki keménység verődik ki azon a gyermekben, akit kezdettől fogva bölcs anyai szigor nevel.

a *mosoly*, melynek nyilvánulása fontos fejlődési szakasz kezdete a gyermek fejlődésében. A mosoly sajátosan emberi tulajdonság; az embert a többi lényektől megkülönbözteti.” („Kisdednevelés”. 1925. 36. 1.)

Elkényeztetett csecsemő zsarnokoskodása és egy tanács-talan fiatal anya küzdelmeit írja meg B. *Björnson*: *Flagge über Stadt und Hafen* című művében.

¹ Ez a belső meggyőződés a gyermek *tapasztalatából* származik. A gyermekek egész seregét figyeltem meg ebből a szempontból. Nagyon előkelő családok gyermekei követelőzők, élvhajászók voltak. A családi körülményeik megfigyelése arra a meggyőződésre vezetett, hogy a legkisebb korban történt a hiba. A minden igényt kielégítő nevelés elkényeztette a gyermeket. Aki nem figyel — okokat kutató szemmel — a kisgyermek életét, az soha sem tudja megérteni, hogy a kisfiúk vagy leánykák miért durvák, követelőzők szüleikkel és a cselédséggel szemben már 4—7 éves korban. Csodálkozva kérde: hogyan lehetséges az, hogy ilyen előkelő gyermek és mégis ilyen faragatlan? A felelet egyszerű: a legkisebb korban a sok „elnézés” fejleszti ki a gyermek lelkében ezeket a káros szokásokat.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a szükséges táplálék és gondozás elvonása mellett is ugyanolyan fizikai fejlődést tudunk felmutatni. Mert ahol az orvosilag előírt táplálkozás elmarad, vagy ahol a legelemibb gondozás hiányzik, ott a szellemi élet fejletlensége is észlelhető. A Pesti Fehérkereszt Kórházban a csecsemők tanulmányozása közben találtam egy 14 hónapos kiéhezett gyermeket, kinek élete állati, mohó, étel utáni kapkodás reflex-sorozata volt. Édesanyja éhezettette, zárólag teával táplálta, hogy mielőbb természetes halállal haljon meg. A Gyermekvédő Liga gondjaiba vett gyermekeinek kihelyezett csoportja és a patronage egybevetett statisztikája érdekesen igazolja, hogy az elhanyagoltság milyen erkölcsi lazaságot okoz a gyermeknél. Igaz ugyan, hogy a születés és a környezet is befolyásolja őket, de végeredményben a teljes elhanyagoltság sietteti életük összeomlását. Az erkölcsileg laza gyermek életében sokszor ráakadunk azokra a bűnös gondatlanság vagy tudatlanság következtében alkalmazott „házaszerekre” (mák, bor, pálinka vagy dédelgető veregetés), amelyek károsan befolyásolták a fejlődő életet. Az elsők a kevésbé intelligens néprétegnél észlelhetők, az utóbbit az előkelőbb szülők is „alkalmazzák”. Mindegyik elcsendesíti a gyermeket, de csak a nevelő veszi észre, hogy felébreszti az alsóbbrendű ösztönöket.¹

Az természetes, hogy az életösztön legelemibb ereje gépszerű következetességgel kiváltja a csecsemő megrezdüléseit. Itt az akciót például az éh-

¹ Találtam sok olyan gyermeket is, aki mások vagy saját fülcimpáit fogdosva szopogató mozgásokat végzett, vagy édesanyja emlőjével játszott. Sokszor a meggondolatlan szülő vagy szülőhelyettes adta meg reá az alkalmat. Mindezt azért, hogy a gyermek aludjék. Vájjon gondolt-e arra a szülő, hogy az elaltatott gyermekben már ébredezett az ösztönös ember.

ség indítja, a csecsemő mozdulása, sírása a reakció. Érdekes megfigyelni azt is, hogy a kiélegített gyermek elpihen, mert a szorgalmasan dolgozó szervezet önmagával van elfoglalva. De akár-hogyan nézzük is ezt az összefonódó életfunkciót, mindig reá kell eszmélni arra a bölcseleti tényre, hogy itt is az akció és reakció ismert törvényével van dolgunk.

Ehhez tartozik még az a sok működés, amely az érzékszervek elemi munkájával kapcsolatos.¹ Az utak az érzékszerveken keresztül nyitva állanak. A szem felfogja a környező dolgokat. Bár nem tud még különbséget tenni a közelség és távolság között, mégis mozgásra, bámészkodó figyelésre serkenti a kis babát.² A csecsemő a fény hatása alatt kitarja kacsóit, hogy megfogja és magához ölelje a csillogó holdat. — Ugyanígy viselkedik a hanggal szemben is. Ha nem is tudatos a hangrezgés felfogása, mégis megrezdül a zajra s odafordítja fejét, ahonnan a hangot eredezteti. Először össze-vissza

¹ Az érzékszervek közül a *szem jut először szerephez*. Már a születés utáni *második napon* észlelhető, hogy — bár homályosan, de észrevehetően — felveszi a benyomásokat *Pár nap múlva* — általában *az ötödiken* — határozottan odafordul a fényforrás felé, sőt fordulatai, szempilla mozgásai is összefüggést mutatnak a fényhatásokkal.

Távolság és közelség érzete csak lassan tágul. *Az első és második hónapban* alig tolódik el az egy méterig, majd fokozatosan fejlődik a távolságok megérezése. Ebben *azután* nagy segítségére van: a mozgó tárgy.

A színek észlelése a negyedik-ötödik naptól kezdődik. Az élénk színre (piros) hamarosan reagál.

A hallás érzéke szintén fokozatos fejlődést mutat. A nagy és feltűnő zajra a születés után hamarosan reagál, de a *szó igazi értelmében vett hallás körülbelül a harmadik hónapban veszi kezdetét*. A beszéd ütemes voltát a hetedik hónaptól értékeli. Mozgása, odahajlása mutatja, hogy észrevette, hogy hozzá közelednek.

Cramausse E.: *Le premier éveil intellectuel de l'enfant*. Ed. Paris, 1911. Alcan.

keresi, majd később a térben is megtalálja a hangok forrását. A fül nyitott kapu, amelyen behatolnak a hanghullámok, amelyeket a későbbi korban értelmesen magyaráz a lélek. Az utak járhatók, de az értelem még nem fogja egybe a változatos hang- és fényhullámokat és nem szövi egész, egységes gondolatá. Hiányzik még az anyagias elemtől való elvonás és a kiemelkedő jegyeket összefogó *fogalomalkotás*. De a szellemi élet tárházában már gyülekeznek az *élmények*, amelyek a későbbi élet folyamán érvényesíteni fogják hatásukat.¹

A csecsemő életének egyik fontos része *a tudaton kívül eső szervezeti fejlődés is*, de minket most az foglalkoztat, hogyan és miképpen halmozódnak a tudat alatt azok a *látszólag* átfutó benyomások, melyek mindennapi életében érik a csecsemőt. Mert a csecsemőkorban felhalmozódó élménytömeg telíti a lélek *tudattalan* rétegét. Azért a nevelést illetőleg rendkívül fontos tényező az ébredező életszakaszban szerzett élmények sorozata.

b) Az életfunkciók legegységesebb foka a benyomás és visszahatás. Ebben a korban *nehéz* még a szellemiség csiráját felfedezni. Legfeljebb azt lehet állítani, hogy már itt is a lélek kitarulásával, a benyomások befogadására készséges élethajlammal, a test és a lélek együttes működésével kell számolnunk. *A szellemi funkciók azonban — bár elemi fokon — már a fejlődés első stádiumában is feltalálhatók.* A csecsemő él ugyan, de a lélek felfogó és jellemző ereje *nehezen* észlelhető. Méltán mondja róluk a bölcsele, hogy „a lélek még nem barátkozott meg

¹ A pszichoanalízis már ezekkel a legmélyebben fekvő élményekkel is számol. Azért mondja magáról, hogy útjárása: *mélységkutatás*. (Dr. S. Freud: *Über Psychoanalyse*. Leipzig u. Wien, 1910.)

a külvilággal.”¹ Az átvitt értelmű kijelentés azt akarja mondani, hogy a csecsemő érzékszervei még nem alkalmas eszközök a lélek munkásságára.

A francia és német nevelők a tudományos könyvek egész sorozatában² foglalkoznak azzal a kér-

¹ Erdey F.: A filozófia bölcsőjénél. Kath. Szemle. 1930. július, 580. 1.

² K. Bühler: Die geistige Entwicklung des Kindes. Jena, 1924.

Ch. Bühler: Der Sechsjährige in psych. Beleuchtung. In: Handbuch f. d. Anfangsunterricht. Wien, 1926.

S. Freud: Über infantile Sexualtheorien. In: „Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre”.

P. Krause: Entwicklung eines Kindes von der Geburt bis zum Eintritt in die Schule. Leipzig, 1914.

C. Stern és W. Stern igen sok műve.

E. Claparède: Psychologie de l'enfant et péd. exp. Genf. 1916.

E. Cramausel: Le premier éveil int. de l'enfant. Paris, 1911.

A. Descoedres: Le développement de l'enfant de deux á sept ans. Paris, 1921.

B. Perez: La psychologie de l'enfant. 1902. Továbbá Perez több idézett műve.

T. Jonckheere: La péd. exp. au jardin d'enfants. Paris, 1929.

M. W. Shinn: Notes on the development of a child. Berkeley, 1909.

A csecsemő életét biológiai fejlődésében és pszichológiáját pszichoanalitikai álláspontból tárgyalja: Bernfeld: Psychologie des Säuglings. Wien, 1925.

Koffka: Die Grundlagen der psychischen Entwicklung. Osterwieck am Harz, 1925.

Grünwald: Pädagogische Psychologie. Berlin, 1925. Az általános lelkefejlődésen kívül tárgyalja a tudománynak, a művészetnek, erkölcsnek és vallásnak genesisét.

Az *irodalmi* szépségnek teljességével rajzolja ezt a kort *R> Rolland*, aki a csecsemő lényét, álomszerű életét, amelyben még minden ködszerűen egybefolyik, a tudat lassú •ébredését és létrejöttét adja mesteri módon. (R. Rolland: Jean-Christophe. Paris, Ollendorff, 1921. I. L'aube.)

Érdekes *irodalmi gyűjteményi* közölnek Bäumer és Droscher, akik a nagy írók műveiből vagy élményeiből ál-

déssel, hogy mennyire érzékeny fel fogókészülék a csecsemő. Egyes pszichiáterek azt vizsgálják, hogyan bontakozik ki a gyermek *értelmi* és *erkölcsi* (sic!) érzéke a bölcsőtől hároméves korig. Nem szabad megijedni ettől a gondolattól. Az is téves ítélet volna, ha túlzó, elfogult vagy szőrszálhasogató embereknek minősítenénk ezeket a komoly megfigyelőket.

Perez pl. saját gyermekeinek minden mozdulatát figyelte és az összes számbavehető behatást és visszahatást lejegyezte és így próbálta megállapítani a csecsemő lelki tevékenységét. Ő is megállapítja, hogy ez a működés a legtöbb esetben reflexszerű. Tudjuk, hogy a felnőttkorban is akkor folyik le könnyen valamely akció, ha reflexszerű ki-robbanással történik. Például akiben azonnal fellép a részvét érzése, az lelki örömmel, szinte reflexszerűen cselekszi a jót és segíti a szegényt. Ez a könnyedség azonban akkor fejlődik ki, ha már a legkisebb korban helyeztük el a lélekben.¹

Ismertettük már, hogy a legkisebb kor élményhalmaza hatással lehet a jövő élet kialakulására. Mi ugyan nem valljuk és semmiképen sem akarjuk egyetemlegesen a csecsemőkorra is kiterjeszteni az *abszolút trauma* elméletet,² de azt el kell ismerni, hogy ebben a korban a tudattalanban felhalmozódó élmények hatásával számolni kell. Inkább azt akarjuk elérni, hogy ez a megállapítás intő jellegű legyen a szülők számára, hogy a

lítják össze a gyermeklélek vonásait. (G. Bäumer—L. Droscher: *Von der Kinderseele*. Leipzig, 1908.)

¹ *Gaupp* a csecsemő életjelenségeit (*telkiéletére* gondolva!) így összegezi: a) *einfache Reflexbewegungen*, b) *unw'ülkürliche, ererbte u. angeborene Instinktbewegungen*, c) *Bewegungen aus unbekannter Ursache*, d) *Ausdrucksbewegungen*. (R. Gaupp: *Psych. des Kindes*. Leipzig, 1928. 33—42. 1.)

² Lásd: *A bontakozó élet*. II. kötet 102. 1.

behatások *tárgyi és minőségi* kiválasztására nagy súlyt helyezzenek.

A benyomások *tárgyi* jellegét lehetőleg a *tudatos és tervszerű, orvosilag ajánlott táplálás és gondozás, szellemileg pedig a fokozatos tehetség- és készség-szolgálat szabályozza*. A csecsemő igényeinek megfelelő benyomásokat kapjon és azok legyenek a *helyes élettevékenységet kiváltó* tényezők.

A *minőséget* tekintve pedig arra kell ügyelni, hogy a behatás mindig úgy történjék, hogy *a meglévő tehetségeket ébresztgesse és a fejlődő lelki-ségnek káros emlékeit ne fokozza*,

A csecsemő életét ugyanis az telíti bűnökre képesítő, helytelen élményekkel,¹ aki a kis gyermek befogadó lelki-készségeit kevésre becsülve, vagy a kezelés durva módjától nem irtózva, erős *inzultusoknak* teszi ki a gyermeket.

Csak arra a könnyen ellenőrizhető példára hivatkozom, amely szerint a gyermek — későbbi korában is észlelhető — „indokolatlan félelme” a túlszigorú, kegyetlen apától vagy édesanyától ered. A meleg lelkű, derűs, mosolygó életű gyermek pedig a szeretettel teljes édesanya lelkének visszasugárzása. Szívesen megengedem, hogy a félelmet öröklött, gyenge idegrendszerrel is lehet magyarázni, a derűs életet pedig normális testi- és lelki-kontstitúcióval. A kérdést azonban, úgy gondolom, mélyebben kell keresni. A kérdés az: *vájjon mi ébresztgette, mi fokozta* a kisgyermekben ezeket az érzelmeket? Ha a legmélyebben fekvő lélektani alapokig akarunk visszamenni, akkor rábukkanunk arra, hogy a kíméletlen, durva kezelés vagy a kitartó meleg szeretet váltotta ki az állandó félelem-érzést,

¹ A nevelés szempontjából soha sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a gyermek életére ható élmények kezdetben elpihenő, majd ébredező *hatóerők* lesznek.

illetve a derűs lelki alaptónust. A gyakori brutalitás, rákiáltás, oktalan verés, minden *csekélységért* elszenvedett kemény büntetés belevésődik a kisgyermek lelkébe és a *tudat alatt mint trauma* raktározódik el. Minden *hasonló jelenségnél felébred* a félelemérzés és reszketni kezd a jövő büntetésétől. A másik kisgyermek pedig az édesanya mosolygós, dédelgető szeretetét, figyelmét tapasztalja és alig titkolható boldogsággal várja a további szeretetet. Azért kedves minden emberrel, kinek arcán az édesanyjához hasonló derűs, mosolygó szeretetet észlel. Ezek annyira finom dolgok, hogy igen gyakran kívül esnek az ember figyelmén. Az ösztön ébredése, az értelem, az erkölcsi érzés, a szociális kapcsolatok megsejtése, a természetfeletti orientáció nem belénk nevelt vagy bizonyos élepszakaszban kívülről kapott, hanem *adott, velünk születő* és az élet kezdetétől — bár alig észrevehető, mégis megfigyelhető — *benyomás* sok nyomán fellépő *erőquantum*. Foerster ezt „a kicsiségek művészeté”-nek nevezte el és a nevelés központjába tette.¹ Ha ez így van — amit ki tudna tagadni? —, akkor a nevelés alapkövéül azt a tényt kell lefektetni, hogy a *behatások a legkisebb kortól kezdve egybefonódnak és állandó következetességgel indítják, fejlesztik, erősítik, lendítik az emberi ösztönöket vagy nemesebb felsőbbrendű életerőket.*²

Ha a születés — a velünk hozott életkincsek és életterhek révén — az ember jövőjét alapozza, akkor a bölcsőben töltött élet sokszor irányt szab az ösztönök vagy felsőbbrendű erők kifejlődésének. Az egyik „*tabula scripta*”-ként hozza a világra a

¹ Foerster: Az élet művészete. Bpest.

² Nicolay: Les enfants mai élévés. Paris, 1923.

kis emberpalántát, a másik a felhalmozódó ráhatásokkal telíti és jó vagy rossz irányba lendíti az eszmélet első periódusában élő csecsemőt.

3. Az öntudatra ébredő, tevékeny kisgyermek.

Az ember kétféle életet él: tudattalan és tudatos életet. Az egyik a csecsemő, a másik — nagyobbára — a fejlődő és növésben lévő gyermek, serdülő, ifjú és felnőtt élete.

De a tudattalan élet nem kizárólagosan a gyermeket jellemzi. A felnőtt ember életében is sok tudatalatti élmény pihen és erő mozog. Az élettani folyamatok legnagyobb része idetartozik. A vérkeringés, a légzés, stb. kivülesnek a tudat határán. Egyébként a szellemi élet terén is sok behatás — emberi gyarlóságunk folytán — egyrészt nem válik tudatossá, másrészt a tudat síkja alá kerül.

A tudattalan és a tudat nem pontosan és élesen elhatárolt lelki rétegeződés. Az egyikből a másikba való átmenet oly titokzatos és egyénenként annyira eltérő, hogy az érintkezési felületet meghatározni majdnem lehetetlen. A lélek ébredése, a tudat elsődleges (primer) belső működése olyan jelenségek, amelyek kivülesnek az ember megfigyelőképességén. Csak annyit észlelünk, hogy egyik vagy másik tevékenységbe már belejátszik a tudat. Majd azt tapasztaljuk, hogy fokozatos fejlődéssel gondolataink, cselekvéseink jórészt irányítja, így terjeszti ki uralmát a lélek fokozatosan az anyag felett!^x

A kisgyermek öntudatra-ébredése akkor kezdő-

¹ K. Bühler szerint (i. m.) a kisgyermeknél három életlépcső állapítható meg: az ösztön, a szoktatás és az értelmes tevékenység. (80. 1.)

dik, mikor a kis receptív ember reproductívan tevékenyvé válik.

Ez az utánzás *még nem tudatos emberi munka*, de már több, mint a tiszta és teljesen tudattalan befogadás. Az utóbbi passzivitás, az előbbi az aktivitás egyik alakja.

A kisgyermek megismétli, amit a felnőtteknél tapasztal. Először *kézmozdulatukat*, arcmozgásukat utánozza. Mosolyogni tanul a mosolygó édesanyától; de a gyakran *látott* szigorúbb, haragvó arcot is utánozza. Majd dadogó hangon ismételteti a környezetében hallott szavakat. Egyéves korában már jól-rosszul ismételi az édesanyjától hallott beszédet.¹

Általánosan elterjedt téves hit szerint a kisgyermek *nem érti meg*, ami körülötte történik.² Emiatt azután úgy tesznek-vesznek, beszélgetnek, veszednek körülötte, mintha ott sem lenne. Sőt itt-ott olyan tréfák és játékok is előfordulnak, melyek a

¹ Sok esetem volt, mikor a szülők rémülve kérdezték, honnan hallotta vagy tanulta a gyermek ezt a durva szót vagy tréfát? Én pedig bizonyosan tudom, hogy a szülők szájából. Első elemista tanítványom összekarmolt arccal jött az iskolába. Okát kérdezve azt mondotta: „öcsém szekírozott és megvert. Azután a cselédünk is megvert és olyan szót mondott, amit a „tisztelendő bácsi”-nak nem mondhatok meg.” A tanítónőnek megmondotta. Olyan erős kifejezés volt, hogy édesanyját hívtam. Az édesanya *kacagott rajta* és azt felelte: „Hiszen ez *semmi!* Csak hallaná a kisebbik fiamat (4 éves!), hogy az milyen malacságokat mond. Elvisszük a keresztanyjához és azt mondjuk: Bubi, mondj disznóságokat! Az egész társaság halálra kacagja magát.”

² „A gyermekek olykor többet meglátnak, mint a felnőttek gondolják, jobban átlátnak gyengéseinken, mint szeretnénk. A gyermekek jó megfigyelők, akkor is, mikor nem is sejtjük” (Thomas Mann: Buddenbrook-ház. II. 233. 1.)

„A mai gyermeknek megvan a kritikája a felnőttekről. Vigyázzunk, hogy gyengék ne legyünk előtte, — még velük szemben sem!” (H. Bordeaux: La nouvelle croisade des enfants. Paris, 1913. 1—9. 1.)

felnőttek világában is sértenék az erkölcs határait. De mivel a gyermek — szerintük — semmit sem ért, azért előtte és vele szemben minden szabad. Bár igaz az, hogy a kisgyermek 1—2 éves koráig nincs tudatának teljes birtokában, *de tudat alatt a lélek összes benyomásait megőrzi* és — éppen játszó- és utánzókézsége folytán — arra törekszik, hogy a nagyoktól látott vagy hallott dolgokat *ismételgesse*.¹ Természetes, hogy mindez kicsi korban értelmetlen utánzás, mely kívül áll a beszámíthatóság határán, viszont tagadhatatlan az is, hogy az ember alsóbbrendű ösztöneinek felébresztése, a szexuális reflexpályák kidolgozása megkönnyíti a fakadó élet erkölcsi leromlását. Nem lehet eléggé figyelmeztetni a családot arra, hogy a kisgyermekkel való játék közben sohase lépje át azt a határt, amelyen túl esetleg veszélyes területekre jutna.

A *fájdalom érzetének fejlődését* is megfigyelhetjük. A fájdalom már a legkisebb korban kettős. Testi, ha valaki bántja, lelki, ha igényei nem elégülnek ki. Ez a gyermek haragos tekintetében és indulatosságában jelentkezik.²

A *játék, a szórakozás, az örömkeresés* egyszerű módon, de már a gyermeknél is igen korán észlelhető.³

¹ Perez: L'éducation intellectuelle dès le berceau. Paris, 1901.

F. Queyrat: La logique chez l'enfant et sa culture. Paris, 1907.

Hachet—Souplet: De l'animal à l'enfant. Paris.

² F. Thomas: L'éducation des sentiments. Paris, 1910.

Több kisgyermeknél tapasztaltam: emlékezett arra, hogy legkisebb korának *játékaiért* gyakran büntetést kapott. Egy kisvárosi óvodában, ahova jórészt falusi gyermekek jártak, „tehenecskét” játszottak. Ludum illum abominabilem per tactum perficiebant. Ugyancsak ilyen irányú veszélyt rejt Magában az „orvosdi”, a „papa-mama” játék. Mindez semmiségeken kezdődik és esetleg igen komoly következménnyel

Ez a kisgyermek szellemi ébredését nagyban elősegíti. A csörgőre felfigyel és odairányítja figyelmét, ahonnan a hang jön. Közben megvizsgálja, vajjon tényleg onnan jön-e a zörej. Megrázza a csörgőt és mosolyra nyílik az ajka, ha sikerült megtalálnia a hang eredetét.

Ez a folyamat lassan megy végbe a gyermekben. Előttünk mindez olyan elemi jelenségnek tűnik, hogy szinte fölöslegesnek látszik a vele való foglalkozás, de az ébredő szellemi életben ez a legmagasabb jelentőségű szellemi működés. Itt már megkülönböztetés történik a „tárgy” és az „én” között. Bár ez ekkor még nem tudatos, de az állatvilágtól eltérően az embernél már a csecsemőkorban konkrétan megvan, hogy *más* a hangot adó *tárgy* és a hangot felfogó *én*.¹

Már az utánzásban, játékkeresésben is van bizonyos öntudatraébredés, de a teljesebb kibontakozás csak akkor veszi kezdetét, mikor a kisgyermek *fogalmakat alkot*,² beszélni kezd s magát a *tárgyaktól* egészen megkülönbözteti; először önmagáról is *harmadik személyben beszél*. Ez a fok az öntudatrajár. — *Freud*, a híres pszichiáter, a lélek tudatalatti emlékeiből, a külvilágból jövő élményekből magyarázza a betegesszexuális életjelenségeket is. Szerinte a legkisebb korban végbement emlék a *tudat küszöbe* alatt lappang és beteges, traumatikus állapotot teremthet. A nemi élet kicsapongásait vagy természetellenes jelenségeit egyenesen azokból az emlékekből vezeti le, amelyekhez az első nemi ingerérezések hozzáfűződnek. *Freud* szerint a láb látásából eredő szexuális érzés vagy szadisztikus kéjelgés onnan magyarázható, hogy az első nemi-ingert olyan hatás ébresztette fel a kisgyermekben, amely a lábbal vagy ütögetéssel kapcsolatos. (Lábon való hintázás, altató játék vagy altató veregetés, stb.)

¹ Kant: „Ha a lovam azt mondja, hogy *én*: leszállok róla és leemelem a kalapomat.”

² A csecsemő nagy szellemi munkáját, az értelem lassú bontakozását végtelen kedvesen írja le Lichtenberger: *La petite soeur de Trott*. Paris, Plon, 1928.

ébredésnek előkészülete. Itt annyi észlelhető, hogy az eszmélő kisgyermek *központnak* érzi magát és igényeinek kifejezést ad. „Marika enni akar”, „Marika inni akar”. Későbbi fejlődési fok, mikor az „én” lép előtérbe. Ez a dolgok fölé való emelkedés: a tudat első jelzése, amelynek *teljes* megvilágosodása *után* a világ értékelése, a törvényszerűségek megismerése és az élet erkölcsi viszonylatának leleplezése következik.

Az „én” és a „más” megkülönböztetését előre jelzi az *enyém* ismerete. Ebben még sok az ösztönös, mert leginkább anyagi dolgokra vonatkozik, de lassankint a szellemi élet terére is átcsap. Köznapi beszéd, hegy „nincs önzőbb lény a kisgyermeknél”. És ez érthető. A javak kvalitatív különbsége, az önmegettagadásban és lemondásban rejlő erkölcsi erő és erkölcsi érték még ismeretlenek előtte. Számára csak az érték, amit magáénak mondhat.¹ Görcsösen ragaszkodik tehát ahhoz. Nagy tévedés volna, ha ezt valaki úgy akarná letörni, hogy erőszakkal megfosztaná tulajdonától vagy vélt birtokától a gyermeket. Az a mód a helyes, amely a javak közötti *minőségi* különbségek értékelését neveli a gyermekbe. „A kisgyermeknek meg kell tanulnia és *meg is tanulja* ösztöneinek elnyomását. Ez vagy úgy történik, hogy belátja a lemondás értelmét, vagy úgy, hogy a lemondás révén *érzelmi életében* valami magasabb értékkel gazdagodik.”² Például: „ha lemondasz a játékról, akkor *jobban szeret* édesanyád.”

Az *én* előtérbehelyezését a gyermeknél elősegíti az a körülmény, hogy a szülők, nevelők, testvérek részéről dédelgetésben, szeretetben részesül. A megbecsültetés, a kímélés megérezteteti vele, hogy ő a családi kör középpontja.

¹ Pl. az *én* kenyérem, az *én* poharam, az *én* babám, stb.

² Kronfeld: Psychotherapie. 2. Aufl. Berlin, 1925. 282. 1.

A kisgyermek körülbelül 2—3 éves korában érkezik el ahhoz a korhoz, amelyben az *én* fogalmával dolgozik.¹ Ehhez már az agyrendszer kialakulása, az idegpályák kidolgozása, a külső benyomások megértése, az érzetek kivetítése, a hatás és felfogás megkülönböztetése, testi és szellemi fejlődés szükséges. A testi és szellemi élet korrelációja titkos folyamat. A növényvilágban is csak a növény kifejlődésével kapcsolatos átalakulásokat figyelhetjük meg, de azt a csodálatos életelvet, amely az *átalakulás mögött* mozog, a hit erejével csak sejtjük, de soha meg nem értjük. Éppen így vagyunk a gyermeklélek öntudatának fejlődésével is. A testi élet gyarapodása mögött ott mozog a csodálatos és szent életerő. A szellemi kibontakozás mögött pedig ott él a *lélek*, a készségek ősalapja, a szellemiség ereje, amely felfog, fogalmakat teremt és az „én”-t a „világ”-tól elhatárolja és megkülönbözteti. Működésének lényege mélységes titok, melynek csak *eredményeit* látjuk. A lélek egy darabig csak befogad, majd kisebb körben tevékenykedik, azután akciórádiuszát növeli, később pedig új hatalmas világot: fogalmi világot teremt. Sőt, ha átfejlődés vonalát tovább húzzuk és a gyermek, az ifjú és felnőtt életszakaszát figyeljük, akkor „azt is tapasztaljuk, hogy a lélek, miközben megismeri a világot, értékeli az embertársak lelkiségét, megtalálja a lelki kapcsolat szálait s — belőlük merítve, nekik adva — tudatos, tudással telített, tevékeny, morális *egyéniséggé* alakítja életét és ön-odálatos vonzódással (tropizmussal) Istent keresi. Mélységes titok ez,

¹ Cramausse: Le premier éveil intellectuelle de l'enfant. 2. Ed. Paris.

Perez: L'éducation intellectuelle dès le berceau. Paris, 1901.

Erdey: A filozófia bölcsőjénél. Kath. Szemle. 1930. VII. füzet, július.

amely előtt hódolattal hajlik meg az emberi elme.

Nagyon természetes, hogy a 2—3 éves kisgyermek életében csak addig juthatunk el, ameddig az öntudatraébredés, az „én” felismerése terjed. Ez a periódus nem határolt és nem pontos időben jelentkezik. A határok elmosódnak. A kisgyermek életében szorosan egybeforr minden. Csak a könnyebb megértés és értelmezés miatt bontjuk részekre. Az öntudatraébredés jelentősége abban áll, hogy innen már csak egy lépés van hátra, mely az erkölcsi beszámíthatósághoz, isteni és emberi parancsolatok megismeréséhez vezet.

Az *ébredező erkölcsi tudatosság*, a feltámadó erkölcsi *felelősségérzet*¹ olyan csodálatos mélyről fakadó megnyilatkozás, hogy nem lehet „benevelésnek” vagy egyszerű begyakorlásnak minősíteni. Az *alapkészség* ott lappang az ébredező tudat alatt, ahonnan a *begyakorlás* emeli a tudat világosságába. Amíg a kisgyermek csak utánozgat és apróságokkal játszadozik, addig édesanyja játékából, ölelgetéséből, haragos tekintetéből vonja le, hogy tetszést vagy nemtetszést váltott-e ki viselkedése. Reámosolyog édesanyjára, hogy további öröme hangolja. Elhagyja a sírást, ha észreveszi, hogy ezzel szomorúságot okozott. *Ezek a parányi tények a felelősségérzet korai megmozdulását jelzik.*

A fejlődés későbbi szakában megérti és felfogja ezt az intést: „ezt nem szabad”, „ezt ne tedd” s ezekből az elemekből alakul ki első *törvényismerete*: „Amit anyuka tilt, azt nem teszem! Ha mégis megtettem, rosszat tettem!”

A vallásos családok nevelési módszerében nagy szerepet játszik a Jézuska. A gyermek mellén ott

¹ Lichtenberger: La petite soeur de Trott. Paris, Plon. 1928. (Szépirodalmi meglátás!)

függ az Úr Jézus, Szűz Mária vagy az őrangyal érmecskéje. A falakon ott vannak a szent képek, amelyek beszédesen keltegetik a gyermek érdeklődését. A jó édesanya ehhez fűzi tanításait és ezekre mutatva mondja, hogy „a jó Isten vigyáz reánk, de nekünk is vigyáznunk kell, hogy őt meg ne sértjük.” Így alakul ki az *erkölcsi érzület*. Ezzel kapcsolatban azután az a felelősségérzés, amely a törvény erejét Istentől származtatja. Ismételten megjegyzem, hogy az örök dolgokra való *ráfigyelés a nevelés eredménye, de a gyermek bensőséges vonzódása: az Isten teremtette lélek készsége*. Mivel pedig a gyermeklélekben legtisztábban csillog még a tiszta lelkiesség, éppen azért a gyermek a legalkalmasabb erkölcsi és vallásos gondolatok befogadására.

Az erkölcsi érzéket és a beszámíthatóság kialakulását nagyban fejlesztik a *gyermekmesék* is. A gyermek nemcsak azért hallgatja szívesen a mesét, mert benépesíti képzeletét, nemcsak azért, mert kielégíti a sok varázslatos mozgás, hanem azért is szereti, mert *bennük jutalmat talál a jó és elnyeri büntetését a rossz*. Ebből a mesevilágból a valóságos életbe tekint és ott keresi a jó jutalmazását és a rossz büntetését. Később éppen a jutalom megszerzése vagy a büntetés elkerülése miatt következetesen úgy cselekszik, hogy *egyetemes tétellé* fejlődik benne: *a jót tenni, a rosszat kerülni kell*.

Igaz ugyan, hogy a kezdet kezdetén az indítóok nagyon anyagiak — a jutalom öröme és a büntetés keménysége! —, de *később* (ez már nem a kisgyermekkor jellemvonása) *erősebben bontakozik az a tudat, hogy a jót saját fejlődésünk érdekében kell tennünk*. Ez a fok körülbelül 8—10 éves korban kezdődik. A kisgyermek világában meg kell elégednünk olyan mértékkel, aminőt az ő érzékelt dolgokra terelt figyelme és élete megenged.

Mindezekből az következik, hogy a kisgyermek öntudatraébredése 2—3 éves korban eléri azt a fokot, mikor már kis jelentőségű dolgokban is megérzi a felelősséget. Szívesen megengedem, hogy egyes, ritkább esetekben oly korán fejlődik a gyermek — különösen a leánygyermek —, hogy 2—3 éves korában véghezvitt cselekedeteire tökéletesen visszaemlékezik és tetteinek rosszaságát vagy jóságát elég világosan megítéli. Sőt ez a megítélés nem a felnőttkorból visszaható reflex-ítélkezés, hanem magára a múltra is úgy emlékezik, mint *már akkor elítélt rossz cselekedetre*. Ő már *akkor tudta*, hogy ez vagy az a cselekedet jó vagy rossz volt. Sőt arra is emlékezik, hogy tudta, hogy ezzel a jó Istent megbántotta. Ez azonban ritkább jelenség. A megfigyelt 1500 gyermek közül 20-at találtam ilyent. Ezek közül 15 leányka volt. Az általánosabb eset az, mikor legfőbb vonásokban csak annyit ismer a kisgyermek, hogy valami jó vagy rossz.

A gyermeklélek teljes *félreismerését* jelzi az a felfogás, amely szerint *6 éven alul nincs* felelősséggel és *tudatos* jó vagy rossz akarattal végrehajtott *cselekedet*. A tudatos cselekedettel feltétlenül számolnunk kell.¹ Legfeljebb azt lehet megengednünk, hogy a nevelés hiányos volta, a törvény nem ismerése, az akarati élet relatív fejletlensége csökkenteni a beszámíthatóságot.

4. A gyermek szellemi és erkölcsi élete **3—6 éves korig.**

Ha a csecsemő és az 1—2—3 éves gyermek életét szellemi és erkölcsi *ébredésnek* mondjuk, akkor a

Ebből magyarázható, hogy X. Pius pápa *kivételesen megengedhetőnek* mondja a 6 éven aluli gyermekek szentáldozáshoz való járulását.

3—6 évig terjedő életszakaszt a *magvetés* korának lehet nevezni.¹ A legkisebb korban csak emlékként halmozódnak a benyomások. Olyan emlékek ezek, amelyek alig észlelhető hatások nyomán váratlanul új életre kelnek.² *A játékos gyermekkorban* — így fogjuk nevezni a 3—6 évig terjedő kort — kitért virágszirom a lélek, amely *mohón gyűjti magába* az éltető napsugarat.³

¹ Marczell: A kath. nevelés szelleme. Bpest, 1925.

² Lagerlöf, Selma: Aus meinen Kindertagen. Visszamegy a múltba, elmondja gyermekéveinek eseményeit. Olyan ez a könyv, mintha egy gyermek ülne mellettünk s mesélne a házukról, a szobájukról, a testvérekről, egy kis tanítónő szöke fejről, a dadáról. Minden csupa valóság és mégis csupa költészet. Egy nagy íróvá lett* finom gyermeklélek szépséges vallomása, mélységes hittel, meleg szeretettel telítve.

Dosztojewszikj: Die Brüder Karamasow. Leipzig, II. kötet, 109. l. (Gyermekkori benyomások a templomról. Isteniszteletről, vallásosságról.)

³ Ezt a kort nevezik általában „a lélekártatlanság” szent korának, erről a korról írnak gyönyörűséges himnuszokat a nagy írók is. *Andersen*, a nagy mesemondó, „Az ércdisznó” című meséjében így beszél: „Firenzében, az egyik bolt előtt áll az ércdisznó. Szájából tiszta, friss víz buggyan. Egy este egy kisfiú ivott a vízből, azután felült a disznó hátára s elaludt. Álmában elnyargalt vele a disznó az Uffici-be. A sok pompa közepette Angiolo Bronzino képéhez értek, melyen, mint Andersen mondja, leggyönyörűbb a gyermekek arcifejezése, az a bizonyosság, hogy ők mennyországba jutnak. Ezt a képet tovább nézegette a kis fiú, mint a többi, majd felemelte kezeit a gyermekekhez s a disznó újra kiszárgult vele. „Hála és köszönet neked, te remek állat. Hála és köszönet teneked — felelte az ércdisznó. —, meri nekem csak akkor? van erőm a járáshoz, ha egy ártatlan gyermek ül a hátamra. Látod, még a Madonnakép előtt égő lámpa fényébe is szabad belépnem.”

Ezt az ártatlanság dicséretének mondhatnók.

De vele szemben állíthatjuk *Hildenbrand* szavait, aki „Kinder” című regényében — a gyermeklélek vizsgálata közben — megállapítja, hogy aki *feltételezésekkel dolgozik* és nem „Hellseher”, azt igen sok meglepetés éri — a valóságos életforma megtalálásakor l

Ebben a korban a gyermek *kíváncsian érdeklődő* és minden *jó után áhítózó*.¹ Az egyik az *értelem*, a másik az *akarát* eszmélő tapogatódzása. Az egyik az életnek *tartalommal* való kitöltése, a másik pedig az *életörömmel* való primitív töltekezés. Az egyik az érzékeivel szemben álló világ részletekig való *megismerését*, a másik az ösztönös szimpátiát kiváltó *javak élvezését* keresi.² Az elsőben több a szellemi, a felsőbb emberi, a másodikban több a reflexszerű, az ösztönös. Ez utóbbi csak akkor fejlődik felsőbbrendű emberivé, ha az *értelem* fáklyája helyesen tudja megvilágítani az élet javait és megismerteti azokat a *minőségi különbségeket*, melyek az alsóbb- és felsőbbrendű javak között vannak. Ez azonban már későbbi fejlődési fokozat.

Lássuk tehát, hogy milyen működést fejt ki a gyermek *értelme* 3—6 éves korban és milyen képet mutat a gyermek *érzelmi* élete.³

Itt is megjegyezzük, hogy ezeket a lelki folyamatokat *időben* nem tudjuk élesen egymástól elhatá-

¹ Ellen Key: Mutter und Kind. Berlin.

² Azokat a fizikai és szellemi értékeket, melyek szükségletkielégítésünket bizonyos irányban szolgálni képesek, *javaknak* nevezzük.

³ Érdekes megfigyeléseket közöl Stern: Psychologie der frühen Kindheit bis z. sechsten Lebensjahre. Leipzig, 1927. című művében.

Egy 4—6 éves kisfiú végtelen finom, egyenes, büszke, meleg kis lelkét írja le *Lichtenberger* ebben a napsugaras történetében. A gyermekszív sok szépségét, üdeséget, melyet nem rontott még meg semmilyen ferde társadalmi előítélet, s azt a mély, tiszta jószágot, amely ezekben a kis szívekben él. — Nagyon szép a kis Trott egyszerű, naiv, de feltétlen bizalma a jó Istenben. (Lichtenberger: Mon petit Trott. Paris. Plon.)

Aranyos, közvetlen pillanatfelvételek feljegyzésekben és fotókban a gyermekvilág (4 kis testvér: 2 fiú és 2 leány) napsugaras életéből, az első naptól 7 éves korig. Elbeszéli az apa. (Küppers—Sonnenberg: Sonnenkinder. Safari Verlag, Berlin, 1930.)

rolni, mert ebben a korban a határok még összefolynak.

a) A kis gyermeket rendkívül jellemző értékes lelki vonás: a *naiv érdeklődés*. Legtöbbször saját külsője¹ és a játékszerei iránt érdeklődik. A játékaton vagy fabába nem marad sokáig töretlen. A gyermek érdeklődési vágya olyan intenzív, hogy kész feláldozni játékát is, csakhogy megtudja, milyen a belseje, miért zörög, miért és hogyan hunyja le a szemét.² Még összetörésüktől sem riad vissza, hogy kíváncsiságát kielégítse. Az előretörő *analitikus értelem* első áldozata lesz a játékbaba vagy a fakatona.

Ez a kíváncsiskodó érdeklődés végigvonul az egész játékos gyermekkoron.

A mindennapi életben egész könnyedén elintézik ezt a nagyszerű szellemi előretörést. Hamarosan reáhúzzák a gyermekre, hogy „kíváncsiskodó”. Nem veszik észre, hogy ez a kutatás a később tudatossá váló szellemi életnek hatalmas lendítője.

Nem egy fiúnál és kisleánynál tapasztaltam, hogy ötéves kora előtt már megtanult olvasni, de nem könyvből, hanem a nagybetűs utcai hirdetésekéből. Pl.: édesanyját minden séta alatt azzal „moleztalta”, hogy egy-egy betűt magyarázzon meg neki. A megmondottakat megjegyezte, az újabb plaká-

¹ (A kis Jean Christophe) „Most csak *önmagával* foglalkozik. Milyen gazdag forrása a mulatságnak. Órákig elnézi a körmeit, nagyokat nevet hozzá. Mindegyiknek más az arca, mindegyik hasonlít valami ismerősére. Összehozza őket, hogy beszélgessenek, táncoljanak, vagy akár verekedjenek is. — Hát még a többi testrészek! . . . Végigvizsgálja valamennyit, ami csak az övé. Milyen csodálatos dolgok. Némelyik valóban furcsa is. *Kíváncsian merül a szemléletükbe* . . .” (Romáin Rolland: Jean-Christophe. I. A Hajnal. Fordította: dr. Zolnai Béla. 21. 1. Bpest, 1920.)

² Nádai: A gyermek. Bpest.

tokon találgatta, míg mindenütt felismerte. Azután újakat kérdezett, majd összefogta őket és már iskolabajárás előtt folyékonyan tudott olvasni.¹

Ez az érdekes eset, ha változtatott kiadásban is, de állandóan ismétlődik. Ha idegen családhoz megyünk, ahol kisfiúk és leánykák vannak, a megbarátkozás után azonnal jön a kérdés-ostrom. „Bácsi, mi ez?” — kérdi az óraláncra mutatva. „Bácsi, miért van itt ez a karika?” — „Mindenkinek van ilyen?” — „Apukának miért nincs?” — És így tovább. Se vége, se hossza a sok és kedves kérdésnek. Nem használ itt a mamák tiltó rendelkezése, hasztalan minden rendreutasítás. A gyermek beszél és *kérdez*.² Ha egyik helyről elvisszik, a másik helyre megy és ott újra kezdi a kérdezgetést. Nem követelődző, nem is kitartó egy és ugyanazon tárgykörben, hanem kérdésről-kérdésre ugrál. Abban azonban makacs, hogy újabb és újabb ostromot indít. A sok kérdezgetésre kapott válasz: *a lélek primer töltekezése*. Úgy is mondhatnám: a lélek termékeny talajának kikényszerített *bevetése*, amely a későbbi életben termésbe szökken és gazdaggá teszi az életet.

A kisgyermek kutató, kíváncsiskodó tekintete mindenhová behatol. Oda is, ahová nem szívesen engedik be, mert. egyes nehezebb kérdésekre természetesen nem kaphat kielégítő magyarázatot.

¹ Egy *ötéves* kisleányka a következő levelet és „bűnlistát” írta nekem. Minden betűje nagy, rajzolt betű volt és titkon maga írta. „Én sokszor nem fogadok szót anyunak. Én néha sietve imádkozom. Én nagypapát is szomorítom. A Jézuska bocsássa ezt meg. Tisztelendő bácsi is mondja neki! Én többet nem teszem.”

I. *Sutty* ezt a kort „a kérdező kor”-nak nevezi. (Études sur l'enfance. Paris, 1898.). T. *Jonckheere* (i. m. 77. 1.) ezt írja: „Une fillette, chez laquelle on a relevé le nombre de questions posées en 12 heures accuse les résultats suivants: 376 á 4. a, 397 á 5 a.”

Ezek a kérdések sokszor igen komoly erkölcsi területet érintenek. Különösen akkor, ha figyelme olyan kérdésekre terelődött, amelyek különben kívül esnek a gyermek gondolkörén. A játszó kicsike igen sok esetben kerül olyan helyzetbe, amely — a természet kinyilatkozását megelőzve — felhívja figyelmét a nemi kérdésekre. Otthon vagy a pajtások között lefolyó játékok gyakran figyelmessé teszik azokra az ellentétekre, amelyek közte és a vele játszó kis pajtásai vagy húgocskája között vannak.¹

Ha a gyermek nevelését csecsemőkorától kezdve figyelő gondossággal irányította az édesanya, ha ez a gondoskodás állandóan *erősítette* a természetadta *szeméremzés kifejlődését*, akkor a nehézség feloldható. De ahol ez nem történik meg, ahol a családban elhangzó durva beszéd, célzások, „szellemességek” egyenesen a tudatba hozzák ezt a világot, ott idő előtt ébredezni kezd a testiségre hajló természet. Robbanásszerűen dobja felszínre a szexus uralmát és romlásba juttatja a fejlődő gyermeket.²

Alig hinné az ember, mennyi baj, erkölcsi szétesettség nyúlik vissza ebbe a korba. A kisfiúk és kisleányok erkölcsi életének tanulmányozása mutatja, hogy a gyermek erkölcsi tisztasága éppen a *környezet meggondolatlan eljárása* következtében milyen nagy kárt szenved. A gyermekkor jó és helyes irányba terelt kíváncsiszkodása sok szép eredményt hoz. Figyelemre kell azonban méltatni azt a sötétebb, rejtettebb világot is, amelynek expanziója ebben a korban már észlelhető. Most a

¹ X. családban a 6 éves Margitka a következő kérdést intézte nevelőjéhez: „Magda néni, kérem, honnan tetszik tudni, hogy az új kistestvérem fiú-e vagy leány?”

² I. B. Watson: Psych. Erziehung im frühen Kindesalter. Leipzig, 1929. (A kisgyermekkorban jelentkező szexuális gondolkodásról is szól.)

kisgyermekek között *érdeklődésből*, *kíváncsiságból* eredő durva beszédekre, trágár tréfákra, szemérmetlen képek rajzolgatására és az onanisztikus játékokra gondolok. Teljesen világosan akarok ezekre a hibákra rámutatni, mert a kendőzés miatt szenvedne az objektivitás. Nem az a célom, hogy elretentő példákat soroljak fel, hanem a 3—6 éves gyermek ösztönös világát akarom feltárni, mert csak ennek *teljes ismerete után* lehet a nevelés helyes módszeréről beszélni.

A különböző statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy a fiúk 60%-a ebben a korban már átesett *az erkölcsi élet valamelyik kríziséén*.¹

Ha pedig az egyes társadalmi osztályok szerint (önálló vagyonos osztály, középosztály, munkásosztály) vizsgáljuk ezeket a statisztikai adatokat, akkor — a *nagy számok törvényének relatív értékét* hangsúlyozva² — azt mondhatjuk, hogy az el-

¹ A gyermekek így emlékeznek vissza erre a korra: „Életemben nem tudok folytonosságot találni. De arra jól emlékszem, hogy quattuor annorum natus pluries mulcendo tangebam pedes famulae ludendo iuxta me decumbentis. — Volens attingere genitalia eius.” — Ugyanez így folytatja: „Una vice cum puella quadam volui copulam carnalem facéré.” — Érdekes azonban, hogy a kisgyermek *sohasem* végzett onanisztikus játékot önmagával.

A másik így ír: „Amici mei ad peccata ducebant. Mala loquebantur et *per os* mecum obscœna fecerunt.”

A harmadik ezeket mondja: „Una vice peccaminose, vestimenta aperiendo aspexi puellam *in via publica*, ante oculos aliorum.” Ebből is nyilvánvaló, hogy még a félelem vagy büntudat is hiányzott.

² A statisztikában szabály: lehetőleg olyan nagy tömegeket figyeljünk meg, hogy a hibaszázalék elhanyagolható legyen. A megfigyelés hibáját egy számsor határozza meg,

ha	10	esetet vizsgálunk,	95%	hibával dolgozhatunk,
ha	100	„	„	30% „
ha	1000	„	„	10% „
ha	10000	„	„	3%

Nagyjából a megfigyelhető tömeg *tízszeres növekedése* a hibaszázalék *egyharmadára* való csökkenését jelenti.

kényeztetett és nagyobb felügyelet alatt álló gyermekek közt aránylag több a teljesen naiv és a szexualitást illetőleg tájékozatlan, mint a nehéz anyagi viszonyokban élők között. De ha azt figyeljük, hogy erkölcsi *botlás után* melyik süllyed mélyebbre, akkor konkrét adatok alapján azt kell mondanunk, hogy az elkényeztetett gyermek zuhanása mélyebb és tragikusabb, mert kisebb az ellenálló-képessége és lelkiedzettsége.

A kisgyermekkorban morális hibák különböző megnyilatkozásban fordulnak elő. Ami a szexualitás körüli *beszédet* illeti, erre vonatkozólag a fiúk így nyilatkoznak:

„Mikor magányosan fürödtünk a szabadban, egymásközött beszélgettünk *ilyenekről*. Különösen nagyobb fiúkkal. Mondták is, hogy ezeket otthon el ne meséljük.”

Másik gyermek: „Egy gyerek a kerítésre mindenfelét rajzolt. Furcsa szavakat mondott... Megkérdeztem a cselédtől, aki *mindent megmagyarázott*.”

De a szülők, a család fegyelmezetlen, meggondolatlan mondatai is szomorú következményekkel járnak:

„Odahaza mindig érthetetlen, csúnya szavakat hallottam. Később ezeket magam is mondtam. Az otthoniak nevettek rajta . . . Én először *nem is tudtam, mit mondtam*, csak mondtam . . .”

Másik gyermek: „Sokszor hallottam otthon: a gyerekek menjenek ki! *Kíváncsi voltam ettől kezdve*, a többi fiú beavatott. Később magam is *hencegve beszéltem ilyenekről*.”

Ugyancsak egy fiú: „Egyedül voltam testvéremmel. Kíváncsiskodtunk ... és azután másoktól is kérdezősködtünk.”

A fiúkhöz intézett kérdésekben — ismétlem — az iránt érdeklődtem részletesebben, hogy mi vitte

öket erre. A gyermekek válaszaik szerint — mint fentebb láttuk — *másoktól látta, hallotta, tanulta.*

A rendelkezésemre álló statisztikai százalékszámok — melyeket 1500 gyermek vallomása alapján állítottam össze — azt mutatják, hogy a gyermekek körülbelül

34%-át rossz pajtások, cselédek,
18%-át családi környezet,
8%-át testvérei befolyásolták erkölcsileg rossz irányban.

Látjuk tehát, hogy *a kíváncsiság vonalán indul* meg az érdeklődés, melyet azután károsan befolyásol és erősít a rossz otthoni vagy baráti környezet.

Onanisztikus játékok is igen gyakoriak a kisgyermekek életében. Itt is kíváncsi kérdegetés, suttogás vagy másoktól látottak, tanultak indítják meg a lavinát.

A játékos gyermekkorban jelentkező ismétlődő onanizmus — sajnos — nem tartozik a ritkaságok közé. A fiúknak körülbelül 15%-ánál jelentkezik. Érdekes, hogy az e hibában szenvedők 8%-a saját magát okolja ezért. Van is benne valami. Az ideges természet, az öröklött hajlam, a szülők tapintatlan „nevelési módszere” természetesen korán aktiválódni engedik az ingert. A maradék 7%-a „gyermekpajtásaira” hivatkozik. Látott ilyen játékot és utánozta.

Bár ez a százalékszám elég magasnak és szomorúnak látszik, mégis talán annyiban vigasztaló, hogy a bűnös játékot a gyermekek alig 5%-a üzi *állandóan*. Még a megbicsakló gyermeket is visszatartja valami titkos félelem vagy természetes szeméremérvzés. Csak a *terhelt* gyermek életét befolyásolja erősebben, mert ennek akarati élete, gátlásai csökkennek. Ez azután lassan titkos élvezetnek tekinti az ön fertőző játékot.

Az ösztönös életet *teljesen kiélő* gyermekek kö-

rülbelül 2^o/₁₀₀-ben vétkeznek: puer cum puella! Ezek között alig 1^o/₁₀₀ a testvérek közötti „játék”. A kis arányszám érthető. A szervezet ebben a korban alig fejlődött. A tapasztalat azonban mégis intőjel, hogy ebben a korban *is* előfordulhat. Ne mondja most senki, hogy ez *kóros* tünet. Lehetséges! Itt a kérdés csak ez: van-e ilyen eset? Az *igenlő felelet* után később megkereshetjük *az egészen mélyen fekvő* okokat. A *közvetlen*, a kiváltó okot kutatva azt tapasztaljuk, hogy sokszor a nagyobb testvér kezdeményezései vagy a család szexualitást ébresztgető támadásai azok, amelyek a „játékot” meginduláshoz segítették.¹

A „puer cum puella” kategóriájában tanulmányozott 1000 fiú között egyetlen egyet találtam, aki *állandó játéknak* tekintette a bűnös üzelmét. De a gyermek és környezetének alapos vizsgálata után arra a megállapításra jutottam, hogy itt a szülők beteges hajlamának *kóros öröklésével* állok szemben.

A *gyermekleányok* életét vizsgálva, majdnem hasonló eredményt kapunk. A kíváncsiskodó természet mellett több bennük a *természetes szeméremérzés* és éppen ez védi meg őket jobban minden veszély ellen. Nagy általánosságban figyelmesebb és gondosabb nevelésben is részesülnek. Ritkább a magárahagyottság, tehát kevesebb az alkalom, hogy rosszabb gyermekek társaságába kerüljenek.

Különösen kisebb százalékot mutat a szexuális téma körüli *beszéd*.

Részletekre kiterjedően vizsgálva a hibák keletkezésének okait, azok a fiúkéval körülbelül azonosak. A nagyok, a családi környezet, a barátnök, a cselédek okozzák a legtöbb bajt.

¹ Tagadjuk, hogy ez a szomorú tény a gyermekszoba *lélektanához* tartozik, bizonyos azonban, hogy a gyermekszobának van *erotikája*.

Az *onanisztikus játékok* a 3—6 éves korban lévő gyermekleányoknál legfeljebb 11%-ig emelkednek. Ezeknek legnagyobb része is csak egy-két alkalommal hibázott, mert a természetes félelem- és szeméremérzés megóvta őket az ismétlődő botlástól. Az állandó és gyakran visszaeső kis bűnös alig tesz ki 1%-ot. Ezeknek az arca legtöbbször sápadt, bágyadt, fáradt vonásokkal terhelt.

A nemi élet *teljes* kiélésének kísérletét két esetben tapasztaltam. Az egyik fiú által történt elcsábítás, a másik állandó, gyermektársával való legszemérmertlenebb élet. „Una vice ambulando ad me venit puer 5 annorum. Obscoena locutus et omnia mala mecum fecit. Haec pluries fecimus ...” — „Cum puero per hebdomadam pluries obscoena feci . . . Ego tantum 5 annorum nata fui.”

Ezek az ismeretek inkább azért fontosak, hogy a szülők és nevelők felfigyeljenek arra, hogy ebben a kedves, játékos gyermekkorban hány ártatlan lélek esik áldozatul az ösztönös kíváncsiság és más, külső tényezők káros hatásának.¹

Az itt felvázolt körvonalakból megismerhető a vezetésem és vizsgálataim alatt állott gyermektömeg *általános* képe. Ez a kép azonban aszerint *változik, amint más és más külső* körülmények és behatások alatt élő gyermektömeg kerül vizsgálat alá. Más százalékérték állapítható meg a patronageban, más a középosztályban, más a munkásosztálynál, más az elhanyagolt utcagyermek átlagában. Éppen ezért mi a vizsgálatainknál majd az *óvodát vesszük alapul*, mint olyan egységet, ahol *általános* képet kapunk a kisgyermek bontakozó életéről.

b) A kíváncsiság mellett a kisgyermek második legfőbb törekvése a *jónak vélt dolgok ösztönös kiél-*

¹ Hasonló intuitív meglátással szól erről a kérdéstről *Mécs László*: Gyóntak a liliumok c. gyönyörű versében.

vezése. A gyermek valami csodálatos ösztönnel tör minden után, ami neki jó, ami érzékeit kielégíti. Itt egyáltalában nem a szexuális ösztönökre gondolok, hanem azokra az örömekre és élvezetekre, melyeket játék, szórakozás, étel-ital okoz. Ezek a kisgyermek „javai”.

A szép, színes, kellemes dolgokat a természet törvényei alapján követeli magának. Amikor sajátjának mondhat valamit, különös boldogság járja át lelkét. Egyenesen élvezi azt, hogy ez a labda az „enyém”.

Ami pedig neki a testi élet szempontjából élvezetes — cukor, gyümölcs, csokoládé —, az után örömmel kapkod.

A primitív kielégülésnek és bírásnak ösztönös vágya igen sok jónak és rossznak lehet az alapja. A későbbi életet annyiban szolgálja, hogy a tökéletesebb jó tudatos megismerésénél *fokozott* mozgató és indító lesz. De az élet összeomlását is okozhatja, ha a pillanatnyi örömek után való ösztönös vágy *olyan intenzitással* követeli a kielégülést, hogy magasabb morális energiák nem érvényesíthetik ellenőrző, gátló befolyásukat.

Az élet értékei fokozatosan tárulnak fel az ember előtt. Felkutatásukra, megszerzésükre belső, ösztönös impulzusok indítják, irányítják a gyermeket és felnőttet egyaránt. Minél többet és többet ismer meg az élet javaiból helyes irányítás, megvilágítás mellett a gyermek, annál nagyobb készséggel fordul a tökéletesebb felé. Éppen azért, mert *a jóra való törekvés* jellemzi a *normális* gyermeket. Ha — például — ebben a zsenge korban erősen exponáljuk a gyermek figyelmét az Úr Jézusra, akkor *örömmel* imádkozik a jó Jézuskához. ¹ Hívó

¹ A. Bassières, S. J.: „Inter Lilia.” Deuxième série. Toulouse, Apostolat de la prière. 1921.

lélekkel bizakodik, hogy tőle a karácsony és a húsvét örömeit kapja. Ez a kissé anyagiás gondolkodás később tisztább érzelmi és tudatos szellemi komponenseket kap, amelyek majd helyes irányba fogják lendíteni a kisgyermek lelki rezultánsát. Így lesz a vallásos érzelemmel telített gyermek a felsőbbrendű javak szolgálója. A helyes vallásos nevelés az *örök értékek* fénykúpjába emeli az élet teljességét építő javakat s a bontakozó élet érzelmi síkján a kisgyermek előtt kívánatosná teszi az erkölcsi értékeket. A napsugárral behintett ezüstfenyő csillogóbb, mint az árnyékban meghúzódó. Vonzóbb, mert minden harmatos túlelvén szivárványra hasad a nap fehér fénye. Éppen így színezzük *élménnyé* a gyermek lelki prizmáján is a Végtelenből jövő, örök értékek sugárzását.

Ha azonban nem emelkedünk ilyen magasságba és csupán a földi korlátok között fokozzuk az élet javait, akkor is érdekes eredményeket kapunk. Ha a gyermek előtt gyakran hangsúlyozzuk, hogy egyes cselekedetei után milyen nagy a jó édesanya vagy édesanya öröme vagy szomorúsága, akkor szívesen teszi azt, ami szüleinek örömet okoz. Valószínűleg ilyen naiv egyszerűséggel kapcsolja gondolatait: „Ha zongorázás helyett játszom, az jó, de ha zongorázom, akkor anyuka igen örül, az pedig *még jobb!*” A rossz gyermek pedig ezt mondja magában: „Ha cukrot lopok, haragszik a papa, de *ha nem tudja meg, hogy loptam*, akkor nem haragudhat és nekem így mégis lesz cukrom. Ez pedig *jobb!*”¹ Mindkét esetben mérlegelés, *értékelés* történik. Az egyik esetben ösztönös, vagy a morális irányú nevelés következtében magasabb szempont

¹ Az ilyen „logika” nem ritkán ebből ered: „Kicsi koromban *sohasem dicsértek meg otthon*, ha jó voltam, mert ez természetes.”

érvényesült; míg a másiknál alsóbbrendű ösztön jutott túlsúlyra.

A játékos gyermekkor sok *mozgása*, szaladgálása, állandó derűje mind az örömré, *élvezetre* hangoztató gyermek lelkének megnyilatkozása. De ha jobban megfigyeljük ezt a periódust, akkor tapasztalni fogjuk, hogy e jelenségek mögött *nagy aktivitás* rejtőzik.¹

A *fűnél* érdekesen szembetűnő, hogy minden játéka *konstruktív* tendenciát mutat. Katonáinak felállítására, vonatainak megindítása, kártyákból, gyufákból épített várrendszerei az *alkotási vágyból* erednek. Az alkotás pedig sokáig hangzó örömré hangozik. A kártyavár összeomlása sírással végződik. Mintha a bölcs isteni Gondviselés már a kisgyer-

¹ *Kenyeres* szerint: „A 3—4 éves gyermek főképpen azért tevékenykedik, hogy izmait gyakorolja és erőt fejtsen ki. Ez a kor a kézi tevékenység ideje, mikor a gyermeket el kell látnunk olyan eszközökkel és anyagokkal, amelyekkel szabadon foglalkozhatik. *A mozgást magáért a mozgásért végzi.* Magát a mozgást élvezi. Talicskáját azért tolja, mert azt csinálhat vele és mozoghat, de nem azért, hogy valami hasznos célt szolgáljon, mondjuk: bizonyos anyagot hordjon valahova.” (Genfi levél. „Kisdednevelés” 1927. III. évfolyam, 20. I.)

Viszont *Decroly—Monchamp* a szellemi értékeket hangsúlyozzák. A gyermek játékeit a következőképp csoportosítják:

„I. Jeux se rapportant au développement des perceptions sensorielles et de l'aptitude motrice:

- a) jeux visuels,
- b) visuels moteurs,
- c) moteurs et auditifs moteurs.

II. Jeux d'initiation arithmétique.

III. Jeux se rapportant à la notion du temps.

IV. Jeux d'initiation à la lecture.

V. Jeux de grammaire et de compréhension du langage. (Dr. Decroly et Mlle Monchamp: L'initiation à l'activité intellectuelle et motrice par les jeux éducatifs. (Contribution à la pédagogie des jeunes enfants et des irréguliers.) Paris, 1925.)

mekben is előrevetné a nagy élet tragédiáinak árnyékát. Ott is szomorúság, bánat, lelki krízis kíséri az alkotás eredményének összeomlását.

A *leánykák* játéka — bár sok esetben mélyebbek, álmodozó lelkükhöz mérten melázóbbak — *kevesebb aktivitást* mutatnak, mégis hasonló jellegűek. Babákat altatnak, az ügyesebbek ruhát varrnak, főzőcskét játszanak, társasjátékban is valamit produkálni akarnak. Ez az időtöltés nem pusztán időlopás, hanem a gyermeklélek örömmel, boldogsággal való kitöltése.* Jó, kedves, sőt egyenesen szükséges.

Éppen az öröm hiányából magyarázható, hogy az *elzárt vagy egyenként felnövő* gyermekek, akik relatíve sokat vannak felnőttek között, koravének, elernyedtek és a gyermekjátékok iránt nem érdeklődnek. Nem találják és nem élvezik a gyermekkor kedves, derűs örömeit. Túlnőnek a koruk természetkövetelte örömein. Az öregek társaságát keresik, ² *de nem élvezhetik*. Beszélgetéseikben is túlkomolyak és nem ritkán blazírtak, cinikusak.

Az ilyen gyermek már gyermekkorában megélte azt, amit a felnőtt kor kínálna neki. Többet kapott, mint kellett volna, de valójában igen sokat veszített. Elvesztette a legszebb életszakaszt: a játékos gyermekkort.

¹ Gina Lombroso: A női lélek. Bpest. Ford.: Moravcsik Gyuláné.

² Együtt nyaraltam egy magasrangú állami tisztviselő családjával. Egyetlen 5 éves leánykájuk volt. Minden érkező hölgy vendégtől megkérdezte: „Néni, van férje?” Ha nem volt, tovább folytatta: „Miért nincs?” Egy fiatal úri-leánytól ezt kérdezte: „Néni, van gyereke?” „Még nem vagyok férjnél.” — volt a felelet. „Az nem baj, nekem is volt egy kisasszonyom, annak se volt férje és mégis volt gyereke.” Másik alkalommal fiatal asszony jött. „Néni kérem, van férje?” — volt a kérdés. „Van” — felelte a hölgy. „Akkor miért nem jöttek együtt? Talán rosszul élnek?”

A szülők kisgyermekkeikről igen gyakran megalapítják, hogy milyen „okos”, milyen „bölcös” feleletet ad. „Szinte a nagyok bölcsesége szól belőle” — mondják büszkén. Nem veszik észre, hogy ez a koravén, házi használatra preparált kis „csodagyerek”, aki mindig és mindenütt produkálja magát, koldusa a filléres sikernek: elgiccselt ember-torzó. Értelmetlen, befejezetlen, lélektelen. Ez a gyermekarcra húzott „zseni-grimace” véglegesen ott marad a kisgyermeken örök mementóul minden „zsenit produkáló” szülőnek és nevelőnek.

Az ilyen gyermek visszahúzódik, magábazárkózott lesz. Tevékenységre teremtett, mosolygásra, örömmre determinált egyénisége elfonnyad. Nem talál magának megfelelő játékot. Nem ritka eset, hogy olyant keres, amely a későbbi korban erősen megbosszulja magát. Nem lehet áltatnunk magunkat azzal, hogy a gyermek állandóan „jól van” az öregek között. Csak addig, míg az öregek foglalkoznak vele. Amint magára marad, az örömet kereső lélek üresnek fogja találni az életet, hosszúnak a napot, értelmetlennek a játékot, merevnek a fakatonát, az „élő” babát. Hiányzanak azok, akikkel kellemesen, kedélyesen, kedvesen eltölthetné az idejét. Ha azután jót és kedveset nem talál, keres olyant, aminőt nem szabadna.

Nem igaz, hogy a gyermek „kicsi ember”. Az ő világa más, mint a miénk, az ő lelki és testi élete állandó forrásban, alakulásban van; *beleépített törvény a bontakozás.**

¹ Érdemes *olvasmány D. Hofer-Dernburg* könyve, amely a mai, igazi, modern, intelligens kis gyermek életét rajzolja születésétől 7 éves koráig. Fejlődésének, tetteinek, apró gondolatainak, mondásainak, örömeinek, drága kis lényének sok szeretettel, jó humorral és pszichológiával való meglátásai ezek. (D. Hofer-Dernburg: *Babys Welt als Wille und Vorstellung*. Berlin, 1930.)

A gyermekjáték, a gyermekmunka, ének, zene, rajz, kézimunka, fafaragás vagy agyagjáték esetleg jelzi a lappangó *tehetség első bontakozását*. Nagy hiba volna ebben az életszakaszban *kényszer alkalmazása*, mert olyan irányt erőszakolhat a gyerekekre, amelyben testi és lelki értékei deformálódnak. Tehát szépet, kedveset, érdekfeszítőt, teremtő munkát kell kihozni a gyermekből, hogy

¹ Figyeljük meg a tehetség *ösztönös bontakozását* Dante kortársánál, *Giottonál*, a nagy *festőnél*:

„... a gyermek a juhokat terelgette és közben, *mert természete ösztökélte* a rajzolásra, állandóan kövekre, földre, homokba rajzolgatott természet után, vagy ami éppen az eszébe jutott. Egyszer Cimabue mester Firenzéből Vespignánóba mentében meglátta *Giottót*, aki — miközben a nyája legelészett — kihegyezett kődarabbal csiszolt kőlapra egy *juhot rajzolt, anélkül, hogy más erre tanította volna.*” (Giorgio Vasari: *Le vite de' piu eccellenti pittori, scultori ed architettori*. Ed. G. Milanese, Firenze, 1881.)

És nézzük, hogyan keresi formai kifejezését a tehetség a gyermek *Rodinnél*, aki később nagy szobrász lett: „Talán jön majd egy idő, mikor beszélni fognak egy gyermekről, aki sokszor *elfelejtett enni, mert fontosabb volt neki az, hogy valami tompa késsel egy hitvány fadarabon faricskáljon.*” (Rainer Maria Rilke: *Rodin*. Insel Verlag zu Leipzig, 1924. 8.1.)

A *zenei* tehetség is igen korán bontakozik: „A kis nebuló . . . egyszer egy pikulát talált az apai házban valahol s két nap alatt megtanulja rajta a híres gyermekdalt: *Mallrough s'en va-t-en guerre*” (Romáin Rolland: *Berlioz*. Ford.: Lakatos L. Bpest, Kultúra. 6. 1.).

Vagy lássuk a tehetség jelentkezését a *fizikus* és fiziológus zseninél: *Helmholtz-nál*: „Gyermekjátékaimból, az építőkövek révén közvetlen szemlélet útján kipróbáltam a térbeli arányok egymáshoz való viszonyát. *Minden gondolkodás nélkül tudtam, hogy szabályos alakú testeket miképpen lehetne egymásra rakni . . .* Midőn geometriát kezdtem tanulni, tanárain nagy meglepetésére minden ténymegállapítással, amellyel itt kellett volna megismerkednem, már tisztában voltam.” (Ostwald: *Feltalálók, felfedezők, nagy emberek*. Ford.: Kosa Miklós. Bpest. Révai kiadás. 1912. 102. 1.)

testi és lelki erőinek nagyságát értékelni tudjuk és azoknak harmonikus kifejlődését szolgáljuk.

A játékos gyermekkor jellemző vonása tehát ketős. *Töltekezés az érdeklődés révén és boldogságszerzés a tevékenység által.* Az egyik az értelem kapacitását és fejlődését, a másik az akarati élet szuverenitását szolgálja. A legkedvesebb és legboldogabb kora ez a gyermekvilágnak. Ekkor még a kisgyermek mindent és mindenkit szépnek és jónak lát. Azért mosolygós és könnyen barátkozó ebben a korban. Jót tételez fel mindenkiről. Jól érezte meg ezt a játékos kort és minden veszedelmét Nagy Sándor, a kiváló művész, midőn a „Pintyőke világa” című képét úgy festette meg, hogy az ártatlan, szőkefürtű kis leány bájos naivitással magához öleli a haragvó tigrist, simogatja az erős oroszlánt s nem menekül a közelgő kígyó elől. Ez a kép nemcsak azért érdekes, mert elénk vetíti a gyermeklélek jellegzetes vonásait, hanem azért is, mert a drága, tiszta gyermeket tigrisek, oroszlánok, kígyók közé helyezi. Valóban az ártatlan, naiv, tiszta gyermeket környékezi a legtöbb veszedelem, melyet ő nem vesz észre és nem lát rossznak. Az ártatlan és tiszta tekintet meghódítja egy darabig a „vadállatokat” is, de — sajnos — romboló szenvedélyük áttöri a *szubjektíve* korlátozó gátakat és a környezet rossz, devalváló erőinek érvényesülése: objektív sorsa lesz talán egész *életem* a kisgyermeknek!

A szülőnek és nevelőnek számolnia kell tehát a lelki adottság és környezet valóságával és minden erővel szolgálnia kell a teljes lélekkifejlődést. A kis „Pintyőké”-ket pedig őrizni kell a vadállatok, a tigrisek, a kígyók világától, az — e szimbolikus formában kifejezett — emberi gonoszságoktól.

5. Az óvoda.

A kisgyermek bontakozó életét a szülők, a rokonok, a pajtások mint külső, alakító tényezők befolyásolják. Az első *intézményes* irányító, mely jó-tékonyan érezteti nevelő hatását: *az óvoda*.

A világháborút követő gazdasági dekonjunktúra a *munkabért a* szellemi és testi munkások legnagyobb részénél a *létfelmaradás alá* szorította. Sajnos, ez a jelenség az édesanyák nagy részét arra kényszeríti, hogy *házon kívül, fizikai vagy szellemi munkával* keressenek annyi pénzt, hogy a család szűkös jövedelmét a létminimumra emeljék.

Ugyancsak napjainkban a nagyvonalú kultúrpolitikának — igen helyesen — az a célja, hogy az ember életét már kisgyermekkorától kezdve állandóan vallásos, esztétikai, szociális és kultúrtenyező megmunkáló hatásának tegye ki.¹

Mindkét szempont tehát — bár különböző okokból — *hangsúlyozza az állam és a társadalom kötelességeit* és parancsolóan követeli, hogy a kisgyermekről 3—6 éves korában gondoskodás történjék.

Ebből következik, hogy az állandó *anyai felügyelet hiánya* és ennek a hiánynak *intézményes pótlása*, továbbá fontos kultúr szempont hívta életre és *fejlesztette ki az óvodát*.

A mi feladatunk ezzel kapcsolatban az lesz: megfogalmazni az óvoda pedagógiai célját és *vizsgálni az óvodai nevelés hatását a kisgyermek testi és lelki életére*.

Az óvodai nevelés *célja*: — elnevezése is mutatja — *óvni* a kisgyermek testi és lelki életét min-

¹ A kisgyermek megfigyeléséhez kérdőív-mintát közöl: Dr. Winkler H.: Richtlinien zur Beobachtung u. Beurteilung der Drei- bis Sechsjährigen an Kindergarten. II. Aufl. München,

den rosszirányú külső és esetleg belső tényező hatásától.

A korán jelentkező utánzásai, másolási ösztönt már az óvodában gátolni kell abban, hogy *uralkodó szerephez* jusson. A gyermeket ki kell enelni ebből a jellegzetes, állatpszichét érintő ösztönös világból. A nevelő figyelje meg a barátkozásban, játéokban, apró munkában felszínre kerülő hajlamokat, készségeket; ezeket *indítsa, fokozza fejlődésre*, hogy az immanens *egyéni értékek* maradék nélkül érvényesülhessenek. És az evangélium gondolatának megfelelően *mozgásra, tevékenységre, munkára* hangolja a gyermeket. Mindezek alapján próbálja a nevelő a szép, a jó, az igaz, a közösség iránti kötelesség, az Isten felé vonzódás *lelki alaptónusát* megteremteni.

Az óvoda *passzív* célja: a rossznak a *megelő*zése; *aktív* hivatása: *alapvető nevelői munka, ébresztető lelkihatás*.

A legtöbb kisgyermek azért örül az óvodának, mert ott sok szép mesét, éneket, játékot tanul. Ez már a lélek megtárlása, hogy töltekezzék. Azt is mondhatnám: *passzív* *készsége*. Örömmel *fogad* minden jót és minden szépet. De ez a *passzív*, gondtalan gyűjtés nem marad benne mozdulatlanul, hanem komponense lesz a gyermek természetében tekintélyes szerepet betöltő *tevékenységnek*. *Aktív* lesz tehát a gyermek, mégpedig azokkal az erőkkkel, amelyeket az óvoda fejleszt ki benne. Az óvodában tanult mesék, énekek, játékok nemcsak benépesítik fantáziáját, hanem *további munkára* is serkentik.¹ A gyermek emlékező tehetsége nem tudja még *meg-*

¹ Stelly G.: A gyermek foglalkozása és játéka. „Pedagógiai Szemle.” 1932. 2. sz. 26—32. 1.

„Óvodás koromból csak néhány eseményre emlékszem. Ünnepeylen szavaltam és ez *hallatlanul öntudatosná, büszkévé tett.*”

érteni az elvont dolgokat, de feltétlenül felszívja és megőrzi a változatos élményeket. Az események színessége, elevensége mély nyomot hagy benne. A gyermek mintegy benne él a mese világában.¹

A mese hősei egyrészt példaképei, másrészt *ját*” *szótársai* lesznek. Azonnal *megszemélyesíti* őket. De emellett még egy új, sajátos jelenséget is észlelhetünk: benépesített fantáziájával a kisgyermek *új meséket is költ*.

Itt már a *receptív erő mellett* bontakozni kezd *las~san az alkotó erő is*. Már az a tény, hogy a mesé”ben szereplő alakok jellembeli kiválóságát vagy szépségét magára vonatkoztatja és követni akarja, előjele a belső aktivitásnak. És ennek mesében való *kifejezése* már az alkotóképesség megnyilatkozása. A kisgyermek ezeket a csodás meséket esetleg *valóságá is éli*.²

Az óvodát azért is szeretik a gyermekek, mert ott szabadabban mozoghatnak, mint otthon³ és sok

¹ Kosztersitz J. dr.: A meseszínpad. Bpest, 1923. „Élet”-kiadás.

² Egyik kisleányka — alig tudja megfogni a tollat — így írta le karácsony estéjét: „Anyu mindig mondotta, hogy karácsonykor jön a Jézuska. Este csengettek ... Én *láttam* (sic!) az ablakfüggönyök mellett a kis angyalkát, amint a fácskánkat hozta. Aranyos szárnyai voltak. Mosolygott. Olyan szép volt!” Utóbb beszéltem vele és meggyőződtem, hogy most is hiszi ezt a látomást.

³ Egy *négy éves és nyolc hónapos* leány így indokolja meg, hogy miért akar óvodába menni: „Látod, anyuka, azért akarok óvodába menni, mert te nem engedsz semmit, hogy csináljak. Megfogom a kést, nem szabad, kicsit kaparom a zongorát, nem szabad, semmit sem szabad játszani.” (Dr. Taviné Felzmann Anna: Egy anya naplójából. Bpest, 1928. „Kisdednevelés” különlenyomata.)

Előtte pedig egyik 5 éves kisleányka ezt mondotta édesanyjának: „Azért szeretnék óvodába járni, mert ott nem fogsz mindig parancsolni és mindent megtiltani. Ezt se szabad . . . , azt se szabad ... az óvodában legalább szabad játszani és futkározni.”

hasonló kis pájtás közé kerülnek. *Az ember társas lény. Keresi a magához hasonlót. A gyermek még inkább. Ő még nem tud bezárkózni és különálló életet élni. Különösen azok említik szeretettel óvodás örömeiket, akik egyedül, szülők, testvérek nélkül nőttek fel,* vagy szociális és egyéb okok miatt a nagyok közül kerültek oda. A gyermek roppant hamar barátkozik, csak reánéz a másokra és már beszélget vele. Eleinte *a hozzá hasonlókat keresi, azután mindenkivel barátságot köt. A kasztszerű elkülönülés nem természetéből fakad. Amelyik megkülönböztet, azt már befolyásolta a környezet.*

A gyermek később egyenesen keresi a szegényebbet, mert sokat hallott arról, hogy azokat szeretni kell és azokkal jól kell tenni. Bár roppant önző, mégis már óvodás korában igen sok gyermek említi, hogy *megosztotta uzsonnáját a szegényekkel. „Ezt az anyuka mondta.” (!) A kedves jóbarátok és játszótársak szerzése mellett tehát még arra is bő alkalmat nyújt az óvoda, hogy ilyen erények is fejlődésnek induljanak.*

Ebből azután természetesen következik *az összetartozás érzésének kifejlődése is.*

Az óvoda programjában a kicsi gyermeknél szó-
rakoztatása mellett a *tanítás és szerepeltetés* is benne van. A lényeg ez: *játszva tanulni!* Tanulni verset, mesét, melynek *előadása* a bátorságot, a fellépés biztonságát is növeli. Bár sokszor tapasztaljuk, hogy a „fellépés” nem mindig jelent keménységet és öntudatot, mégis ezt már értékelni kell. A nagyobb gyermekek közül igen sokan írják, hogy a fellépésben való biztonságot, öntudatot az óvoda *alapozta meg bennük.* Csak az panaszkodik, akit „csodagyereknek” kiáltottak ki, mindenki fölé helyeztek, deformáltak és elrontottak. Egy ilyen „csodagyerek” (fiú) így ír: „Az óvodában mindig én voltam az első. A néni igen szeretett. *Később*

igen fájt (!), ha valahogy háttérbe szorultam.” A *leánykák* közül egyik ezt mondja: „Otthon is nagyon dédelgettek, óvodában is előre ültettek, mert *apuka nagy úr volt* és végül magam is páváskodni (sic!) kezdtem, *hogy feltűnő legyek.*” A legtöbb gyermek azonban a legnagyobb boldogsággal beszél az óvodáról. Életörömeiből fakadó élményei odafűződnék az óvodához és nehéz volna megmondani, hogy mennyi nemes lelki értéknek, lelki energiának megindítója egy, az ismeretlenség homályában élő, derék, tehetséges óvónéni vagy „szürke nénike”.

Rá kell mutatnunk még arra a szomorú jelenségre is, amelyre maguk a gyermekek hívják fel az ember figyelmét. Nagy vonásokban mindenki tudja, hogy az *egyes* gyermek külön sokkal könnyebben fegyelmezhető, mint mikor együtt, *tömegben* vannak. A gyermekek egymásra történő rossz hatása nehezen kerülhető el. Ez a veszélyes hatás már az óvodában is észlelhető. A gyermekre sok hiba és sok kezdetleges durvaság ragad. Az egyik fiúgyermek ötéves koráról így ír: „*En sem voltam igen jó gyermek, de a csúnya beszédet és játékot még rosszabb kispajtásaimtól tanultam ...*” A másik (leányka) 4 éves koráról így ír: „*Az óvodában igen sok szépet tanultam; de volt egy igen gazdag kis leányka, aki igen csúnya meséket mondott és „fabulavdicendo mecum obscoena fecit.*” Örömmel regisztrálhatom azonban, hogy ezek az esetek csupán sporadikusak. 600 gyermek között alig találtam 2—3 ilyen esetet.

Kisebb hibák könnyen megérthetők, sőt el sem kerülhetők. A jó és rossz az eszmélés korától kezdve állandó harcban állnak egymással. Hiába akarnók teljesen izolálni a kisgyermeket, a fertőzés veszélye megmarad. Nem szabad tehát az óvoda terhére írni még a *kóros tünetek* megjelenését is. Az

óvoda intézménye inkább *preventív eszköznek* tekinthető, mert már zsenge korban erősíti, *fejleszti* a jóra való hajlamot és a bűnös készségek aktiválódását *gátlások felébresztése által csökkenti*.

Mint minden emberi intézmény, úgy az óvoda sem tökéletes. A mai nehéz viszonyok között azonban szociális és kultúrmissziót teljesít. Az óvodából kikerülő kisgyermeknek testi, szellemi, erkölcsi nívójának értékelése után megállapíthatjuk, hogy *az óvoda* egyike a legértékesebb, korszerű, lélekfejlesztő intézményeknek.

II.
A bontakozó gyermeklélek.

A kisgyermek érzelmi és értelmi világa az iskolába lépés előtt leginkább passzív befogadás útján gazdagodik.

Ebben a fejezetben tehát azokkal a tényezőkkel foglalkozunk, melyek a kisgyermeket helyzeti adottságánál fogva fejlődésében befolyásolják. Majd azokat a jelenségeket fogjuk értékelni, melyek a gyermek első él"menyeit jelentik és később a lélek tudatalatti rétegének nagy részét képezik.

1. A családi kör.

A családi körben tölti el a legtöbb gyermek életének jó részét. Az első fejlődési szakaszt majdnem kizárólagosan, a többit pedig legnagyobb részben. Itt éli le majdnem egész ifjúkorát, tehát ez a környezet hat legerősebben életére.¹

A lélek törvényei szerint a külső behatások elraktározódnak, elpihennek és valamikor tevékeny erők lesznek. Minden élmény nyomot hagy a lélekben és később esetleg életet alakító, befolyásoló tényező lesz belőle. Mivel a családi kör évek során át *állandóan* és *legközvetlenebbül* hat, éppen azért a gyermek *életén* kiverődik a család érzésvilága. Lélektani tény, hogy a kisgyermekkorban

¹ „We have seen that the family represents the World of the child.” (M. L. Faegre—I. E. Anderson: Child care and training. Mineapolis, 1929. 233. 1.)

Schreiber A.: Mutterschaft. Ein Sammelwerk für die Probleme des Weibes als Mutter. München, 1912.

Háberlin, Paul: Eltern und Kinder. Psychologische Bemerkungen zum Konflikt der Generationen. Basel, 1922.

„In keinem anderen Lebenskreise die Bedingungen für das Zusammentreffen aller Erziehungseinflüsse auf die Entwicklung des Leibes- und Geisteslebens der Kinder in so reichem Masse vorhanden sind, wie in der Familie.” (Armstroph: Schule und Haus. Langensalza, 1912. 12. 1.)

az élet irányát nagyrészen a család élete határozza meg.¹

Bizonyos testi és lelki berendezettségek befolyásolják az életet.² A kisgyermeknek a szülőktől örökölt jó vagy rossz összetevőit *az otthoni nevelés felfokozza*. A nevelő sokat javíthat, finomíthat és hangsúlyozhat ezekből az alkotó tényezőkből, bár egy faktor oly erős is lehet, hogy későbbi irányváltozás esetén is visszahajlik oda, ahonnan elindult.³

Már a legkisebb korban is érezhető, hogy az élet legerősebb nevelő, alakító tényezője a *vallás*.⁴

A kisgyermek életében vallásos életről igen ne-

¹ „Gyermeki kötelességről csak azokban a családokban lehet jogosan csak szó is, amelyekben a szülők kötelesség-érzése fejlett. Csak annak van joga várnia a gyermekeitől valamit, aki megtett érték mindent; az beszélhet a szülők iránt való gyermeki kötelességekről, aki a maga anyai vagy apai kötelességét híven igyekezett teljesíteni.” (9. 1.)

„A családi példa az egész életre meghatározza a gyermeket. Ezért a szülők soha ne feledjék, hogy ők az alapot rakó példaadók.” (Imre Sándor: A családi nevelés főkérdései. Bpest, 1925. 109. 1.)

„Es gibt nicht viele Erwachsene, die mit Kindern spielen können, aber echte Vater und echte Mutter können es. Sie sehen das Wunder der Entwicklung im Kind.” Ez is azt akarja kihangsúlyozni, hogy az édesapa és édesanya tud a legközelebb férközni a kisgyermekhez. (Evers M.: Die Mutter. München, 1928.)

² Lásd az I. kötetet.

³ Payot, Foerster, Tóth Tihamér.

⁴ A vallásnak ezt az ősi, lélekbeágyazott, alakító energiáját és ennek hatását szépen rajzolja meg Gerhart *Hauptmann*. Novellájának hőse a törvénytelen születésű *kis Emánuel*, akit részeges mostohaapja házában ütnek-vernek. Gyűlöletet, szenvedést, nyomorúságot tapasztal maga körül. A biblia az egyetlen vigasztalása. *A bibliából tanul meg olvasni*; annak lapjairól ismeri meg *őt*, aki szenvedésével megváltotta a világot. Mindjobban erősödik benne a vallásos érzés és elhatározza, hogy *Krisztushoz fog hasonlítani*. (Gerhart Hauptmann: Der Narr in Christo, Emánuel Quint. Berlin, 1931.)

héz külön tárgyalni. A vallásnak és erkölcsnek ugyanis *korrelációs kapcsolatai vannak* s ezek — különösen a gyermekeknél — szinte elválaszthatatlanok. Ha a családi nevelés az Istenre alapozza a jó viselkedést, akkor már ébresztgeti a gyermek *vallásos érzését*. Azután a *felelősség* érzését is átkapcsolja Istenhez és így a bontakozó élet vallásos áramkörébe vonja. Ez az álláspont pedig abból az alapfeltételből következik, amely szerint az emberi lélek ősi lendülettel tör az Isten felé. Nem szabad azt hinni, hogy csak a baj, a veszély érzése vinne az Istenhez.¹ A függés érzése elemi erő, ennek jelentkezése a legkisebb korban is észlelhető.

A lélek életét befolyásolhatják, rövidebb életszakaszban irányíthatják kisebb benyomások is, de *egész életét a Végtelen felé emelkedő élethajlásnak* kell meghatározni. Ezt pedig csak a vallás természetes és természetfeletti energiáiból meríthetjük. Ha azután ez az Isten felé vonzó energia *megmozdítja a gyermek lelkét*, akkor a kis szentélyben is *bontakozni* kezd a természetfeletti ember. Ez a bontakozás később motorikus életfejlesztő erővé lesz, amely az erkölcsi küzdelmekben *győzelmet fog biztosítani*.

A játékos gyermekkorban éppen úgy vannak *lelki hullámlások*, erkölcsi kirobbanások, hibák és bűnök, mint később. Csak az a különbség, hogy — pathológiás esetektől eltekintve — kisebb ütőerőjük, tehát könnyebben feloldhatók. Ezek megnevesedését, az erkölcsi jó diadalát segíti elő a lélekben a vallás kifejlődése.

A vallásos élet legnagyobb erőforrása: a *vallásos, lelki hangoltság*. Ez olyan különös alaptónus, amely néha *kivételes fokban* jelenik meg

¹ Herwagen K.: Der Siebenjährige. Leipzig, 1920. 38. 1.

a kisgyermek lelkében.¹ Amely gyermek lelkében otthont talál ez az isteni adomány, az még a káros külső behatások ellenére is *teljesen érintetlen marad.*

A gyermek családi körét, milieujét vizsgálni kell *gazdasági és erkölcsi szempontból is.*

a) *Az előkelő családból* származó kisgyermek otthona minden kényelmet biztosít. Sok esetben gondos édesanya, másutt nevelők és nevelőnők állanak a gyermek mellett. Külön kis birodalom az övé. Soha és semmiképen sem gond a lakás, a ruha, a táplálék, a játékszer. Az igények kielégítése könnyű. Minden rendelkezésre áll, amivel a felsőbbrendű készségeit fejlesztheti.

Az első, amit megfigyelhetünk az előkelő családból származó kisgyermeken: *a külsőségek iránti nagy szeretet.* Gondos, tiszta, egészséges otthont árul el a kisgyermek külső megjelenése is. Játékainak minőségében erősen korlátozott, mert a gyakori feddés, intés félelemmel tölti el lelkét. Viselkedésében a külső illem formáit megtartja. Kö-

¹ A hároméves kis lisieuxi *Teréz* és néhány évvel idősebb nővére, *Céline* között a következő, valóságos *lelki megbeszélés* folyt le: ;

„*Céline* (az áldozati ostyára mutatva): Hogy lehet az, hogy a jó Isten benne van ilyen kis ostyában?

Teréz: Ez nem is olyan csodálatos, hiszen a jó Isten mindenható.

Céline: És mit jelent az, hogy mindenható?

Teréz: Ez azt jelenti, hogy mindent megtehet, amit akar.” (Soeur Therese de l'Enfant-Jesus: Histoire d'une Ame. Paris, 1902. 14. 1.)

Ugyancsak arról ír Montalembert, hogy *Erzsébet király* leánya* vallásos élete, alázatossága és a szegények iránti szeretete már 3 éves korában észlelhető volt. (Montalembert: Sainte Elisabeth de Hongrie.)

Jeanne d'Arc is már kicsi korában engedelmes, szorgalmas, jószágosan vidám és vallásos volt. Mindig mintha valami fényesség, béke, derűs emelkedettség áradt volna belőle. (M. Gasquet: Sainte Jeanne d'Arc. Paris. Flammarion, 1929.)

szönése, mozdulata, beszéde szabályozott, mert mindezt már elsajátította a családi körben.

Az előkelő családból származó *kisgyermek nagyobb fogékonyságot tanúsít a felsőbbrendű értékek és gondolatok iránt s lelkének tartalma ismeretekkel és gondolatokkal telítettebb.*

Az ilyen gyermek sokat lát, hall s mindez elraktározódik a lélekben. Az iskolai életben nagy érdeklődést árul el és egyszerűbb családból származó társainál nagyobb lendülettel indul a szellemi világ értékei felé. Az iskola követelte ismeretek nagy részét hazuról kapja. Innen érthető, hogy az elemi iskola fokán a legjobb tanuló. Nem lehet azt mondani, hogy ez a „kivételezés” miatt van így. A családi élet adta nevelés, a tanulás kényelmesebb lehetősége hozza ezt magával. A tapasztalat igazolja, hogy feleleteik viszonylag rendszeren a legjobbak.

Az előkelő környezetben *született* gyermek *esztétikai készségei is nagyobbak.* Szép művészi képeket, szobrokat, iparművészi munkákat látott, sokféle muzsikát hallott, több könyvet olvasott. Érthető tehát, hogy ebben az irányban fejlettebb.

Erkölcsei vonatkozásban már nem ilyen kedvező a helyzet. A nagy jólét a felsőbbrendű erkölcsi életnek nem kedvez. Az *Evangelium* szerint „a mennyek országa erőszakot szenved.”¹ Ez a gondolat annyit is jelent, hogy az erkölcsi élethez, mint a mennyek országának előkészületéhez komoly, nagy erőfeszítés és lemondás szükséges.

Az erkölcsi eszmény kibontakozása valóban harcra kényszerül, mert az alsóbbrendű ösztönök feletti diadal nyomán érvényesül. „Nem jötem békét hozni, hanem harcot.”² Az erkölcsi érzék

¹ Máté 11, 12.

² Máté 10, 34.

domináns szerepének biztosítása kemény harcba kerül. A test erőinek kifejlesztésére is torna, sport, napfény, fürdés, tehát *edzés és gyakorlás* kell. Fokozottabban ez a helyzet a lelki, erkölcsi tulajdonságok világában. Ha tehát az előkelő családban élő gyermek még kényeztetésben is részesül, akkor az *akarati élet* szempontjából egyénisége nem fejlődhet ki és később az erkölcsi erőfeszítésekre alkalmatlan lesz. Fokozatos lelki elpuhulás következik be. A puhasággal jár a fokozott kényelemszeretet, a kiszolgáltatás, ami pedig lassan az *önállóság hiányára vezet*. Bár a kisgyermektől nem szabad nagy önállóságot követelni, mégis szükséges, hogy önmaga próbálja kielégíteni saját igényeit. Ahol a cipőtisztítástól kezdve az utolsó gomb begombolásáig mások segédkeznek, ott a kisgyermek előbb-utóbb tehetetlen és állandóan másokra szoruló ember lesz. Kicsi korban ez *még nem feltűnő hiba*, a későbbi élet számára azonban *igen sok veszélyt jelenthet*.

Az állandó kiszolgáltatásnak következménye mindig bizonyos kényeskedés kifejlődése. Az ételben való válogatással kezdődik, később a gyermek már a legkisebb testi vagy lelki sértődésre is érzékenykedik. Ez a szó: *lemondás*, teljesen ismeretlen az ilyen gyermek életében. A *szenvedés* tiltakozást vált ki reakcióképpen benne. A *béketűrés* pedig ebben a milieuban szintén ismeretlen. A testi vagy lelki fájdalom felette nagy letörtséget, türelmetlenséget okoz s ettől már csak egy lépés a *fegyelmeztelen indulatosság*.

Ez az erkölcsi fegyelmeztelenség és indulatosság elsősorban a cselédséggel, majd az édesanyával szemben is mutatkozik. A követelődző igények növekednek és a kiszolgáltatásban való késlekedés haragban és indulatosságban robban ki. Itt már *túlsúlyra jutott* az ösztönös élet, amelyet nem fékez

az erkölcsi erő. Ez azután olyan erőssé fejlődik, hogy később a legnagyobb indulatkitörések *sem* tartoznak a ritkaságok közé. Intés, feddés, verés keveset segít. Legfeljebb még nagyobb visszahatást vált ki. Az ösztönös világnak ezt az uralomra-jutását az a meggondolatlan és eléggé el nem ítéhető szülői „majomszeretet” segíti elő, mely mindig és mindenben a gyermeknek fogja pártját. Ha a jogos atyai szigor megjelenik, akkor az elfogult édesanyai szeretet megvédi a hibázó gyermeket vagy megfordítva. A kisgyermek gyorsan átlátja ezt a fonák helyzetet s *győzni akaró önzése ösztönös* ügyességgel a maga számára kamatoztatja a szülők gyengeségét.

A minden örömet megkapó és a mindenben élvezetet kereső kisgyermekben felléphet az emberi élet egyik legveszélyesebb dekadens jelensége: a *hedonizmus*. Csak örömet és élvezetet keresni és *megélni*, — ez a jelszó. Ez olyannyira lenyűgözi az embert, hogy életének tartalmát, értelmét *csak ebben keresi*. A hedonista ember pedig elveszett egyéniség. Mert legközvetlenebbül és csak az élvezetben találni meg az élet tartalmát és értelmét annyit jelent, mint *elveszíteni az élet igazi nagy értékeit*.

Az elkényeztetett, erkölcsi erőfeszítésre alig képes gyermek útja nagyon sokszor *erre a lejtőre* vezet. A kisgyermek átlagában nagyon ritka a lelkeség felé forduló egyéniség, aki *belső* titkos ösztönénél fogva a *felsőbb javak felé* tör. A rendes és szinte természetes törekvés az, hogy a gyermek az élet minden örömét *közvetlenül* és *azonnal* akarja birtokolni. Először az evés, ivás, játék, semmittevés és később a szexuális élet titkos örömeit is. Ezt az utóbbit sok és túlmeleg takaró, selymes mellények stb. úgy mozdítják elő, hogy az erogén zónákban vérbőség keletkezik és ez könnyen kivált-

hatja a szexuális izgalmat. Éppen azért a puhaságban nevelt gyermek erkölcsi nívója *igen problematikus*.

Mindezekből természetesen következik az *állandó és kíméletlen önzés*. Bár mindenütt az első személy az „én”, mégis ennek az ösztönös előretörésnek sohasem szabad igazságtalanul, káros módon érvényesülni másokkal szemben. Az elkényeztetett gyermek nem ismeri fel a helyes határt, az előkelő család pedig öntudatlanul termeli ki ezt a hibát, amely ellen később szülői intelmekkel, atyai és anyai tanácsokkal, sőt büntetésekkel is alig lehet eredményesen küzdeni.

Az előkelő társadalmi rétegekben — általánosan — kevésbé érvényesül a közösséggel való rezonancia: a *szociális érzés*. A vagyonos család otthonát zárt egységnek tekinthetjük, ahova csak itt-ott szűrődik be az *Evangélium* embertestvéri érzésének élénk tudata. Pedig a családnak már a kisgyermekkorban kellene előkészítenie és legalább kontúrokban felszínre hozni a fejlődő lélekben a *közösség iránti kötelesség* szeretetét. Az előkelő család gyermekeinek érintkezése az alsóbb osztályok gyermekeivel a legritkább. Éppen a *majdnem tökéletesen izolált*, élesen elhatárolt környezet miatt elszigetelt marad a gyermek lelke is. Családjának társadalmi helyzete a *kasztérvés* kialakulását fejleszt ki benne. A kisgyermek csak azt az elhatárolt világot, annak érzés-, élmény-, energia-komplexumát veszi fel, amelyben él, mely azonban evangéliumi és egyetemes emberi szempontból is egyoldalú, antiszociális kifejlődéshez vezet. Ez a jelenség a vagyonos osztálynál — sajnos — *nem szórványos, hanem általános*. Önző, szélsőségesen individualista és a közösség érdekeitől *elzárkózó* embertípus termelődik így ki, melynek tömeges megjelenése történelmünk utolsó két századában

részen okozója volt a napjainkban eruptív erőkel dolgozó társadalmi ellentéteknek.

Ha már most ezekből a tulajdonságokból általános következtetést akarunk levonni, akkor azt mondhatjuk, hogy a legelőnyösebbnek mondott, gazdag, gondos családi kör sok lelki értéket fejleszt, de sok erköcsi lazaságnak is lehet az alapja. Könnyen ráneveli a gyermeket a külsőségek szeretetére és megindíthatja bennük az erkölcsi szétesés folyamatát.

b) A szerényebb otthonban, a *polgári körben* növekedő gyermek sok tekintetben más lelki be rendezettségük

A külsőségek szeretete kisebb, de azért megvan benne a tiszta, ízléses dolgok iránti vonzódás. A polgári család hajléka egyszerűbb. A gyermek élete is ehhez idomul. A nevelés gondja az édesanyára vagy a nagyobb nővérré hárul. Ritkább eset, hogy cselédek pótolják őket. Éppen azért a rend, a tisztaság szeretete jellemzi az ilyen gyermeket. Öltözködésük, viselkedésük is ezt az egyszerű, nemes ízlést revelálja.

Az élet nem ad meg nekik minden örömet, tehát a túlzóan előtörő vágyakat is lefékezi. Annyit azonban mégis kapnak, ami egyéniségüket derüssé, tartalmassá, értékessé teszi. Biztos, meleg otthon, ízléses ruha, egyszerű koszt, könyv, játék, zene emeli nivóssá az életüket, de nem túlzottá az élvezetet.

Az élet itt keményebb alakban jelentkezik. Ennek megfelelően a gyermek is határozottabb, mé-

¹ Ezt a milieut jellemzi *Andersen*, mikor gyermekkorának küzdelmeit, nélkülözéseit írja meg azzal a mélységes hittel, mellyel Isten formáló kezét és teremtő lehelletét érezte meg mindenben, ami őt körülvette. *Andersen kispolgári* környezetben született, megnemértő emberek között tengődött, míg végre tudatára ébredt tehetségének és hivatottságának. (Andersen H. Ch.: Életem meséje. Genius, Bpest, 1923.)

lyebb, komolyabb és az erkölcsi küzdelmek idején erősebb.

A *középosztály* családi életét általában jellemzi a *művészetnek*, a *tudásnak* szeretete. A gyermekek nagy százalékban tanulnak *zenét*. A kis lányok zongorázní, a fiúk hegedülni, stb. *Idegen nyelvek* tanulására is elég gondot fordítanak. Ez a *lekötöttség* a szabad idő nagy részét is kitölti és így részben a lelket telíti, részben a rossz társaság romboló hatásától is megóvjá a gyermeket. A polgári család látogatói, vendégei is leginkább ebből a társadalmi rétegből valók és így ez a kultúr-atmoszféra felszívódik a gyermek lelkébe is.

Amely családban fejlett a *vallásos élet*, ott a vallás lesz a gyermek erkölcsi kialakulásának *leg-erősebb támasza*. A megfigyelésem alapját képező gyermekek között igen keveset találtam olyant, kinek családja a gyermekkorban ellenezte volna a vallásos nevelést. Még olyanok is, akik maguk nem voltak vallásosak, szorgalmazták a gyermek vallásos nevelését. A kisgyermek még nem veszi észre az ellentétet a vallásos irányú nevelés és az otthoni vallástalan élet között. Diákkorában ez az ellentét már esetleg lelki konfliktushoz vezet; ha ezek a gyermekek 10—14 éves kortól kezdve hanyatlást mutatnak, annak eredete itt található fel.

c) A *munkásosztály* gazdasági helyzete, szegényebb és egyszerűbb otthona igen sok hátrányt jelent a kisgyermek testi és lelki fejlődésénél, bár nem tagadható, hogy a sok nehézség, lemondás, nélkülözés nagy ellenálló erőt, keménységet, rugalmasságot is adhat a léleknek.

Lényeges különbség van a *város* és a *falú* munkás-gyermekeinek élete között.

Vegyük először röviden szemügyre a *városi*

¹ Padányi A.: Gyermektípusok a fővárosban. Ped. Szemle. 1932.

munkás-gyermek otthonát. *A városi munkás-gyermek* szellemi és fizikai milieuje egyformán igen sok káros tényezőt foglal magában. Családi környezetében a testi és szellemi élet legszükségesebb feltételeit is alig találjuk meg. A *munkás-osztály* gyermekei a külvárosi bérkaszányák elhanyagolt, sötét, levegőtlen, piszkos tömeglakásaiban nőnek fel. Idegen emberek, albérlők, ágy raj árok között. Ebben a milieuban fejlődik leggyorsabban és itt fertőzi meg legdurvábban a kisgyermeket a szexuális élet, éppen a felnőttekkel való zsúfolt együttélés miatt. A gyermek „magánélete” csaknem teljesen felszívódik, beleolvad a család elviselhetetlen, fájdalmas, igavonó életének szürke horizontjába. A létfenntartás elemi szükségleteit sem tudja kielégíteni. Egy pohár tej, egy tál étel, egy darab kenyér: *mindennapi probléma*. A nyomor, a szenvedés, a betegség, az átöröklés objektív sorsa és tragikus befejezése lesz itt majdnem mindenkinek. Ebből következik, hogy az állandó civakodás, veszekedés, verekedés napirenden van a szülők között.¹ Az „otthon”-ból a gyermek az utcára

¹ „Az otthoni veszekedésből lemenekültem az utcára. Remegve vonszoltam magam egy ablakmélyedésbe. Éreztem, hogy a fájdalom sötét felhője ereszkedik reám, könnyek fűgönyözték le a szemem, nem láttam már semmit az utcából, a házakból, magamból. Az ablakmélyedés két, kiugró, sötét síkja elfedett mindent... Minek élni... élni, éhezni, fázni így, tehetetlenül? Szerettem volna erős lenni, felugrani, elrohanni valahová, ételt hozni vagy pénzt. Dolgozni, keresni, hogy ne legyen nyomor, szomorúság, bánat, hogy éljen mindenki, hogy éljen, mosolyogjon, örüljön végre az én szegény, édes, drága jó anyám. Az édesanyám, aki úgy tudott mesélni, simogatni, becézni, szeretni. Akivel reménytelen órák szomorú csöndjében együtt zokogtunk... És sírtam, vergődtem fájdalmasan a pinceablakban. A könnyek végigperogtak rajtam, körülfolytak, eltartak, megvédtek, mert sötét volt és barátságatlan minden. A pincéből hideg lehelet áramlott fel s újból a valóságra döbbsentem. Hideg volt. Elmegyek innen...”

menekül, a többi *hasonló sorsú* gyermek közé. Ezek mind ugyanazt az atmoszférát hordják maguk körül, és így az otthoni világ képét torzítják egymás felé. Sok borzalmas élmény: bánat, szenvedés, fájdalom, nyomor, éhség halmozódik ezekben a szegény gyermekekben és ha valami külső hatás, *brutális inzultus elindítja* bennük az élet örvénylő mozgását, akkor ez viszi, löki, nyomja, sodorja őket *tragikus mélységek felé*.

A lélek *jóirányú fejlődése* ebben a társadalmi rétegben majdnem kizárólagosan az *édesanya személyes* hatásától ered. Természetesen az élet kulturális, esztétikai, erkölcsi ébresztgetésére alig kerülhet sor, mert itt az élet *mindennap megújuló gondja* minden energiát felemészt.

Ilyen *nehéz* helyzetben a kisgyermek csak az *édesanya önfeláldozása* révén fejlődhet — *nagy küzdelem és energiaszóródás után* — értékes, felsőbbrendű emberré. Ezt az anyai önfeláldozást nemcsak ösztönösen, hanem tudatosan is *megérzi* a kisgyermek és a maga kedves, primitív módján igyekszik háláját kifejezni.¹

Ahol a család anyagilag jobban megalapozott, ott fegyelmezett, megelégedett életet élnek. Az ilyen

De hová? Haza! Haza? Vissza a rémek, a sötétség, a nyomor, a buta, értelmetlen szenvedés mocsarába?! Csupasz kis testem fölött összefogtam a kabátot és elindultam, hogy a sorsom újból beteljesedjék rajtam.” (*Kis diák naplótöredéke*. Hatéves korát rajzolja meg.)

¹ Az egyik leányka panaszkodik kis társának, hogy mamája születésnapjára bögrét szeretett volna venni, de nem tud, mert az édesapja és fiútestvérei munka nélkül vannak. Másnap folytatódott a beszélgetés. Azt kérdezik tőle: „Tudtál-e bögrét venni?” „Dehogyan tudtam” — feleli a kislány. „A mamám örült volna, ha a születésnapján legalább a konyhában befűthetett volna.” Ez a legkeményebb télben volt. Meg kell jegyezmem, hogy a legnagyobb szegénység ellenére a leányka kifogástalanul tiszta, becsületes, jólelkű, vallásos gyermek volt.

munkáscsalád gyermeke nagyobb jóindulatot, munkakedvet, erőfeszítést, jóra való készséget és áldozatosságot mutat. *Ezek a gyermekek mind kemény munkára hajlók.* Bennük, ha megéreztetjük a tiszta élet szépségét, eleven az erkölcsi harcra való készség.

Sajnos, a legszűkebb néprétegben a szülők *terheltsége, alkoholizmusa* eléggé elterjedt jelenség.¹ A terheltek és alkoholisták gyermekei pedig igen súlyos testi és lelki leromlottságot mutatnak.²

Azoknak a családoknak a gyermekei, akik ilyen teljesen szétesett, züllött, erkölcstelen körülmények között élnek, az élet szegény, szomorú áldozatai. Sokszor maga az öröklött rossz konstitúció, a rájuk ható rossz környezet, a család, a gondozatlan, szennyes lakás, a másoktól kapott, alig tápláló eledel, a lelkitáplálékul szolgáló sok gyalázatos, szitkozódó beszéd, immorális helyzetek: deformálják a gyermeket. Ezek a gyermekek már olyan testi és lelki bajokkal lépnek az életbe, hogy csak *teljes átformálás* után válhatnak emberi értékűvé.

Ha pedig nem kerülnek helyes nevelői behatás alá, önhibájukon kívül a társadalom megfertőzői és *mindenféle társadalmi forma veszélyes parazitái lesznek.* Ezekben a gyermekekben elhalt, vagy mondjuk így: *fel sem lépett az erkölcsi érzék.* Minden majdnem állati nívón marad. Bennük *inaktív lesz* az Isten képére teremtett lélek és a felsőbb életre való hivatottság. Erős, ösztönös pszichés-rétegek rakódnak és halmozódnak a szunynyadó nemes készségekre. Kemény nevelői munkába kerül, míg életre hívjuk a finom, értékes lelki

¹ Dr. Szél: Egészségügyi statisztika. Bpest, 1930. 214. 1.

² Előadásba mentem, amikor egy pálinkamérésből az egyik kis tanítványom ugrik ki s azt mondja: „Olyan részeg vagyok. Egész délután itt iszom az apámmal.” A gyermekből csak úgy dőlt az alkohol.

készségeket. A legnagyobb hiba itt nemcsak a szegénységben van. Bár a szegénység, a nyomor előmozdítja a gyermek elzüllesztését, azonban ez a szülők testi-lelki degeneráltságából, erkölcsi lerongyolódásából is eredhet.¹ Ebben a milieuban semmi sincs, ami emel, de minden megvan, ami öl. Tanulmányaim idején csak 2—3 olyan gyermekre akadtam, aki liliomként nőtt ki ebből a mindent megfertőző nagyvárosi mocsárból. De ezek is csak „különös természet”-üknek, mondhatnám, természetfeletti adománynak köszönhették ezt.

A falu képe sokkal vigasztalóbb. Nem azért, mert az otthon anyagi körülményei jobbak, hanem azért, mert más a belső *lelkület*. Igaz, hogy ott is a legtöbb szegény család egyszobás, földes lakásban tengődik, de az erkölcsi fertőzés terjesztője, az „albérlőrendszer” teljesen ismeretlen. Az udvar, a rét, a mező, az erdő egészen más milieut jelent, mint a városi bérkaszárnnyában a „gang”, a „kis udvar”, a lépcsőház és az utca. A falu tradicionális levegője, a szülők egyszerűbb, erkölcsileg egészségesebb *élete*, tisztultabb mentalitása igen sok veszélytől óvja meg a gyermeket.

Éppen ezért közlök egy *falusi iskolai* kimutatást.

Több elemi osztály vizsgálata azt mutatta, hogy az *erkölcsi érdeklődés* és az *erkölcsi tisztaság* a városi szegény gyermekekkel szemben sokkal magasabb volt. Ha arányszámot veszünk, a következő *átlageredményt* lehet levezetni: 100 falusi fiú közül egy sem akadt,² aki nem hallott volna arról, hogy a jót az Isten szereti a rosszat pedig bünteti. Sőt mindenki arról is beszélt, hogy ő is akar jó lenni.

Az erkölcsi érdeklődés feltűnően erős, szinte azt

¹ Major G.: Richtlinien einer Sexualpädagogik. Berlin—Zehlendorf. 1912.

² Természetesen kikapcsolva a terhelt vagy kretén típusokat!

mondhatnám, hogy természetszerű előtöréssel tá-
rul élénk. Egyszerű, közvetlen, bájos naivitás
tükrözik a gyermekek arcáról. Egyenesen lerí ró-
luk, hogy ők a természet keresetlen mezei virágai.
A tiszta, jót akaró és jóratörő lelkeség minden moz-
dulatukból kiviláglik. A legkisebb intést is a legna-
gyobb szeretettel és hálás készséggel fogadják.

A valóságos életük egészen egybevág alapter-
mészetükkel. Súlyos hibák alig mutatkoznak kö-
zöttük. Inkább kis hiúság, gyermekes veszeke-
dések, kis hanyagság és kapzsiság lép fel közöttük.
A szexuális élet — bár a természet ölen járva, több
nyíltsággal lép előtérbe — pihenő energia; a leg-
ritkább a bűnös kilengés! Magukkal szemben ha-
tározottan tiszták, hidegek és természetesek; má-
sokkal szemben pedig még fegyelmezettebbek. Ép-
pen ezért az erkölcsi életük a városi fiúgyerme-
kekénél is magasabb fokot mutat.

Hibáik inkább a *durvaság* területén mozognak,
de a *természetesség* határait ritkán lépik át. A *ká-
romkodás* néha felburjánzik, de ez is inkább a 10—
14 éves kor (praepubertas) éveiben található. A
szexuális élet terén sokkal kisebb az *érdeklődő kí-
váncsiság* és még kisebb a *valóságos bűnözés*. A
percentes arány szerint magukkal szemben alig 15
százalék hibázik ebben a korban, másokkal szemben
pedig 1—2%-ra tehető a bűnözők száma.¹ Itt is
meg kell jegyezni, hogy a legtöbb esetben teljesen
gyerekes, jórészt tervszerű gonoszság nélküli „já-
tékaról van szó.

A falusi kisleánykák erkölcsi élete még szebb
képet mutat, de csak akkor, ha kamasz fiúk társa-
ságába nem kerülnek;

Szomorú tény azonban az, hogy a nagyvárosok
közelében fekvő falvak gyermeknépe *károsan* érzi

¹ Ibi nonnunquam bestialitas quoque invenitur.

a város erkölcsi levegőjét. Itt a gyermeklélek sokat veszíthet ártatlanságából.

Ez a kép mindenesetre megnyugtatóbb — legalább abból a nézőszögből, amely most érdekel bennünket. A gyermek *fizikai életének* szempontjából falun is sok kifogásolni valót találunk. A higiénia követelményei még annyira sincsenek meg mint a fővárosban. Az orvos rendszeren nagy távolságban lakik. Nehezen tud a beteg orvosi kezeléshez jutni. Sajnos, az orvosi segítséget nem is igen igénylik. A városi gyermek betegség, baleset esetén klinikára vagy városi kórházba kerül. Azonkívül a falusi gyermek rosszabb *preventív* körülmények között is él. Az örökölhető betegségek, a betegségekre való hajlam elég súlyos teherként itt is, de mégsem olyan pusztító, mint a nagyvárosi gyermekeknél.

Mindezeket egybefoglalva látjuk, hogy *a családi légkör, az otthon a fejlődés szempontjából az első és legértékesebb hatótényező.* Ez alakítja nagyrészt az életet. A családi élet jó vagy rossz *alaptónusa* később is kisebb-nagyobb intenzitással fejti ki a hatását. Ha jó, akkor a gyermek későbbi életében a nevelő erősítheti; ha rossz, akkor a nevelő részéről a legerősebb küzdelmet igényli. A gyermek élete tényleg ezt is mutatja. Elég könnyű továbbépíteni a jó alapvetést, de nehéz átalakítani, inaktíválni a rossz tulajdonságokat.

A szülők helytelen és túlzott követelésekkel lépnek fel, midőn gyermekeik nevelését egyedül az iskolától várják. Elhibázott elv: „Mi csak tápláljuk a gyermeket, az iskola majd megneveli.” Vagy: „Hat éves koráig úgysem ért semmit . . .” „Kiskorában hadd élvezze a szabad életet, az iskola majd megneveli.” Ez a felfogás különösen az intelligens szülők részéről nem jogosult és legtöbbször a gyermek felületes, hanyag nevelése

következtében felépő lelkiismeretfurdalások elleni védekezés.

A kisgyermek életében tehát az otthon, a családi kör lelkiileg ható tényezőinek *minősége* a legfontosabb. A családi milieuból az *iskolába lépő gyermek* már olyan adott valaki, *akit egyéniséggé alakított a sok elfejlődést vagy kifejlődést befolyásoló környezeti hatás.*

2. Az elemi iskola.

A kisgyermek életében nagy változást, szellemi fejlődésében pedig hatalmas lendületet jelent az *iskola.*

A családi kör az egyéniség alaptónusát adja. Az iskola az egyéni értékek céltudatos kifejlesztése és a lelkiéletet erősítő energiák beállítása révén kapcsolódik a gyermek jövő életét építő nevelői munkába.

Megtanítja a gyermeket az életben szükséges alapismeretekre, *fejleszti szellemi és erkölcsi,* tehát felsőbbrendű *életét. Szociális hivatását* pedig akkor teljesíti, amikor egységbe próbálja összefogni a széttagolt társadalmi rétegek gyermekeit, amikor a *nemzet és az emberiség lelkiközösségének érzését* ébreszti fel bennük. Ennek jelentőségét az állam és az egyház egyformán felismerte. Éppen ezért mindegyik arra törekszik, hogy az iskolán keresztül nemzeti, illetőleg egyetemes szempontból nevelői hatását állandóan éreztetni tudja.

További feladatunk tehát az lesz, hogy megvizsgáljuk, hogyan és milyen formában hat az iskola a gyermekekre. Valamint azt, hogy az iskola hatását milyennek érzik maguk a gyermekek. Az egyik tárgyi, a másik *alanyi* jelentőségű.

Vizsgáljuk tehát az iskola hatását először *tárgyi* szempontból.

Az elemi iskolai tanításnak egyik legfontosabb célja: *a kisgyermek szellemi és erkölcsi életének megalapozása.*

Pszichikailag: a szellemi készségek aktiválása és a tudat fogalomkörének gazdagítása.

Az ember *szellemi fejlődésének* iránya kettős: *a kutatás és az intuíció.* Az egyik a *tudás* komponenseiből tevődik össze. Abból az emberi tudásból, mely a világ megismerését akarja végső fokon elérni. A másik a *lelkiélet fejlődésének* végső rezultánsa. Hogy ez a két vonal később világosan és határozottan emelkedjék a belső, változó intellektuális és pszichés funkciók fölé, hogy konkrét irányt adjon a teljesen kifejlődött embernek, azért szükséges már az elemi iskolában módszeresen megalapozni, fejleszteni a gyermek *tudását és lelki életét.* A betűvetés, az olvasás, a számolás, a rajzolás, a tervszerűen beállított gyermekmunka és játék, a megfigyelés, az elbeszélés; az erkölcs, a vallás alapismereteinek közlése, illetőleg a tudatba-emelése *egységes célt szolgál: aktiválni a szellemi tehetségeket és értékes élményekkel gazdagítani a gyermeklelket.*

Az elemi iskolában eltöltött négy esztendő: az ébredés kora. Ha ezt helyesen befolyásoltuk, akkor a gyermek jövőjét tartós értékekkel alapoztuk. Nagyjelentőségű ez nemcsak azért, mert a tudás elemeinek elsajátítását, a szellemi tehetségek, a lelkiélet bontakozását szolgálja, hanem azért is, mert a családi milieuból részben kikerülő gyermekben a *szélesebbkörű lelkiközösség* érzésvilágát is kialakíthatja.

Az elemi iskola azonban nem állhat meg a pusztá ismeretközlésnél, hanem vállalnia kell az összes egyéni készségek (esztétikai, erkölcsi, szociális, valóságos) fejlődésének *együttes megindítását.*

A tantárgyak, a tananyag beosztása, az össze-

válogatott olvasmányok állandóan a felsőbbrendű lelki készségek kifejlődését szolgálják. A tanítás *módszere időben változó, de a felsőbbrendű élet" szolgálat állandó marad.*¹

A következőket, beosztott idejű *tanulás* rászoktatja a gyermeket a *rendszeres munkára*. A munkát, a tanulást elismerés, jutalom követi. Ez pedig újszerű, nagy öröm a kisgyermek számára. A családi kör — különösen az iskolaköteles kort megelőzőleg — inkább a játékok színhelye. *A munka szeretetét* nem annyira az otthon, mint inkább az iskola ébreszti fel és hangsúlyozza a gyermekiélemben. A szétszórt gondolkodású gyermeket szellemi *fegyelemre, önuralomra neveli*. Mert neki az

¹ Ahol a kultúrpolitika világnézeti alapja *kizárólag* materiális síkra redukálódik, ott egyetemes emberi szempontból a „*fejlődés*” csak *retrográd lehet*. Ilyen megdöbbentő *retrográd* nevelést látunk a *szovjetiskolában*, „mert az egész (szovjet) nevelési szisztéma célja nem a képzés (Bildung), hanem kizárólag a politikai és praktikus nevelés. Nem a teljes, szuverén egyéniség áll a nevelés középpontjában, hanem a szocialista, besorozott munkás. Nem az ember, mint autonóm egész, hanem mint *szolgai rész*. A humanisztikus iskola helyére a „politechnikus” lépett, amely a legszorosabb összeköttetésben áll a gyakorlattal és az ország közgazdaságával.

A kommunista párt *1931.évi programja szerint*; „a politechnizálás azt jelenti, hogy a szovjet iskolának a kommunista nevelést, a produktív munka elsajátítását, a társadalmi termelés elméletben és gyakorlatban való megismerését, a legfontosabb termelési folyamatoknak, 'úgy mint a modern gépek kezelésének elméleti tanulmányozását össze kell kötni abból a célból, hogy (az iskola) *ügyes és a szocialista állam felépítéséhez megfelelő hadsereget (Káder) szolgáltatson.*” (Dr. K. Mehnert: Die Jugend in Sowjet-Russland. Fischer Verlag, Berlin, 1932, 243. 1.) Dr. Klaus Mehnert, akinek a fenti munkájából még több ízben fogok idézni, az „Ost-Európa” szerkesztője és a „Gesellschaft zum Stúdium Ost-Europas” vezértitkára. Évenként utazik tanulmányútra Szovjet-Oroszországba. A szovjet-viszonyokról szóló ismertetését azért tartom értékesnek, mert tárgyilagos akar lenni és *szimpátiával kíséri* a szovjet működését. (A szerző.)

első hetekben nem könnyű és kellemes időtöltés órákon át nyugodtan ülni és figyelni az iskolapadban.¹

Néhány hét múlva, mikor az új környezet által létrehozott *félelemérzés feloldódik*, már látni lehet a gyermekeken, hogy milyen „egyéniséget” hozott magával. Az otthon helyes vagy helytelen nevelésének *alaptónusa* már jelentkezik. Mozgásában beszélgetésében, játékában megfigyelhetjük nemcsak a milieu-hatásokat, hanem az öröklött készségek vagy testi-lelki terheltségek gátlás nélküli megnyilatkozását is.²

Az iskola további értéke, hogy a *különböző társadalmi osztályok gyermekeit hozza össze*. Gazdag és szegény, előkelő és munkásgyermek egy osztályba kerül, a gazdasági tényezők folytán szét-

¹ Kis első elemista mondta: „Szomorú dolog, ha a kisfiúnak minden reggel el kell jönni az iskolába.”

² Első elemista kisleány az iskola réme. Ha megbüntetik, magánkívül kiabál. Egyik kis osztálytársától — inkább még óvodába való — megirigyelte szép kabátját és az iskolában megfenyegette: „Henci, ma szaladj, mert különben véged lesz!” Az utcán utólérte, elfogta, kék-zöldre verte, a járőrök szabadították ki a keze közül és kísérték haza a kis Hencit.

II. elemista kisfiú táskájában levelet talált az édesanyja, amelyet tanítóbácsijához címzett. A levélben a gyermek megfenyegeti tanítóját: „lelövöm, ha meg mer buktatni”. A szülők megtudták, hogy a tanító több ilyen levelet kapott. Bár a fiú értelmes gyermek volt, egész esztendőben nem tudott rendesen felelni és nem készítette el egyetlen leckéjét sem.

III. elemista leány többszöri figyelmeztetés ellenére folyton elhagyja a helyét. Erélyesebb hangra azt feleli: „Ültem egész délelőtt elegenden”.

IV. elemiben történt, hogy az egyik fiú egyszerűen felkelt a helyéről, társát a tanító jelenlétében arculütötte s azután, mintha semmi sem történt volna, a helyére ment.

Ugyancsak itt történt, hogy az egyik fiú kiemelt a padból egy tintatartót, végigöntötte a kint fekvő füzeteket s azután a legnagyobb nyugalommal a helyére ült.

tagolt társadalom egységes életét éli.¹ Az összetartozandóság érzése már az iskola nevelési eredménye. A gyermek hamar megbarátkozik. Csak a túlzottan elkényeztetett gyermek húzódik vissza eleinte. Később — természetének ősi törvénye szerint — ő is belevegyül a gyermekcseregbe. Az erkölcsi értékek között pedig nem utolsó ez a társadalmi együttérzés és összetartozandóság, mely eleinte mint „osztályöntudat”, majd mint „iskolaöntudat” jelentkezik, később falu, város, végül *nemzeti öntudattá szélesedik.*

A kisgyermek ösztönösen az *erkölcsi dolgok* iránt érdeklődik leginkább. Soha senkit sem hallgat akkora figyelemmel, mint a tanítóbácsit, aki a jó jutalmáról, vagy a rossz büntetéséről szól. Mivel pedig a hittan a maga egészében ezt a kérdést részletezi, azért a gyermek legkedvesebb tantárgyai közé tartozik. Több iskolában tettem errenézve próbát. Arra a kérdésre: melyik órát szeretitek a legjobban? — csak olyan helyen volt *kivételesen eltérő* az írásbeli felelet, ahol zárkózott és igen szigorú hitoktató került a gyermekek közé. Egyébként mindenütt egyhangú volt a válasz: a *hittant.*

Ennek a ténynek mélységes magyarázata van. A hittan a jó Isten szeretetéről, az Ur Jézus életéről, az örök életről beszél. Történetei vonzóak, példátadóak, azonfelül állandóan a jó jutalmazásáról és a rossz büntetéséről szólnak. Ez az egyetlen tantárgy, mely a tízparancsolatban azt is tanítja, hogy miként kell a jó gyermeknek kiérdemelni a jó Isten szeretetét. *A gyermekek pedig szeretnek helyesen élni.* Ezt megtanulni mindig öröm, ezt követni anyyi, mint a jó Istennek szeretetét megszerezni. Itt

¹ A „magániskolák” sok előnye mellett (kis osztály, több foglalkozás, jó és céltudatos tanítás) a *kasztyszerűség* hátránya érezhető.

tanulja és itt hallja — mégpedig isteni tekintéllyel —, hogy mily nagy bűn a hazugság, a lopás, a szennyes beszéd, a rágalmazás, a verekedés. Kain és Ábel, Ábrahám és Izsák, Jákob és József, Dávid, majd maga az Ur Jézus és az apostolok cselekedetei maradandó nyomot hagynak a gyermek életében. A hittan lesz az *erkölcsi értékek* megismertetője, a *felelősségérzés* felébresztője, a jelen és múlt *tetteinek lemérője* és a jövő életre szóló *elhatározások* kiváltója.

A kisgyermek annyira naiv a bűnöket illetően, hogy még súlyosabb botlásait is hangosan megmondja, mikor ezekről magyarázatot hall. „Én nem is tudtam, hogy ez bűn és így tettem!” A helyes erkölcsi mértéket a hittanórán tanulja meg. A megismert jót azután senki sem követi lelkesebben, mint a kisgyermek.

Egyik alkalommal meg akartam állapítani, hogy hány kisfiú és kisleány szokott este imádkozni. A megállapítás szerint 70% imádkozott este és csak 30% reggel. Kis magyarázat, oktatás és magánkérdésgazdaság után a százalék tekintélyesen javult. Majdnem 100%-ra, illetőleg 80%-ra emelkedett. Ez a tény azt mutatja, hogy a gyermekek nagy örömmel követik a hitoktató szavait. Bizonyos hibák ismétlődnek, de ezek emberi gyarlóságból, rossz konstitúcióból, milieuhatásból és sokszor hibás értékelésből fakadnak. Megtörtént ugyanis, hogy olyan gyermek is a bűnösök közé számította magát, aki így kiáltott fel: „Ma elfelejtettem, pedig tegnap imádkoztam!”

Amikor erősebben hangsúlyoztam a vasárnapi közös szentmísehallgatás értékeit, azt tapasztaltam, hogy a gyermekek szinte „védőbeszédet” tartottak a szülőknek arról, hogy a szentmise hallgatása nagyon szükséges. Az anya állandó ellenvetésére: „meghűlsz” — mindig kész volt a felelet:

„én már nagy vagyok és vigyázok magamra”. Ha pedig azzal akarták visszatartani: „felzavarod édesapádat”, akkor *tettel* válaszolt és a legnagyobb csendben készülődött, hogy a szentmisére mehessen.

Mindez azt mutatja, hogy ebben a korban a lélek minden jó befogadására alkalmas. Az iskola tehát annyi értékes élménnyel, tudással és erkölcsi értékkel gazdagíthatja a gyermek lelkét, hogy *egész jövőendő életének bázisa lehet*.

b) A további kérdés az, hogyan és milyen intenzíven érzik *maguk a gyermekek* az iskola hatásait?

Sok gyermek írja, hogy az iskola — *a tanulást tekintve* — igen hasznos befolyást gyakorolt rá. Azokat az ismereteket, melyek nélkül később szellemi életet élni lehetetlen, az iskolában szerezte. Ameddig a padban görnyed és az ABC nehéz tudományát gyűjtögeti, vagy az egyszeregyet karban ismétli, addig a tanulás eléggé kellemetlen neki. Azért is fél a gyermekek tekintélyes része az iskolától. De amikor már az elemi tudás megnyitja előtte a mesék világát, akkor kedves hely lesz számára az iskola és igazi jó barát a „tanító bácsi”.

A napnak nagy részét a beosztott órarend köti le. Az érdeklődő, tanulni vágyó gyermek lelkét színes, könnyen befogadható ismeretekkel telíti meg és szinte észrevétlenül *szellemi tartalmat ad* a gyermek életének. A gyermekek írják magukról: „Hogyha vártuk is a vakációt, mégis *kellemes volt a tanító bácsi órája*, mert sok szép mesét hallottunk és a jó Isten szeretetéről tanultunk”. Az iskolakerülő aránylag kevés. Inkább azok a gyermekek, akiknek otthon a tanulást úgy állítják be, mint valami állandó, fárasztó terhet. Tömeges megfigyelések azonban azt mutatják, hogy a *gyermek szívesen és készségesen fogadja a jó benyomásokat*. Fejlődésre képesített, haladásra teremtett, mindig kész

tehát arra, hogy új meg új ismeretekkel gazdagítsa lelkét.

Ha a kisgyermeket megkérdezzük, hogy mi vonzza őket az iskolába, akkor a legtöbb nem a *tárgyi jót*, a tudást, hanem azokat a *személyeket* sorolja fel, akik vele foglalkoznak. Mindig közvetlen kapcsolatot keres *az élettel*. Még az iskolát is azok *személyén át nézi*, akik vele kapcsolatban vannak. A tanító, a hitoktató személyének kvalitása fejlődése szempontjából egyenesen lényegbe vágó jelentőségű.

A szimpátia kiterjed az iskolatársakra, a pajtásokra is. Azt az iskolát szereti, ahol sok és jó pajtás között töltheti idejét.

Ez a kölcsönös vonzalom nagybecsüléssel és szereteten indul és a legmélyebb érzelmmé fejlődhet.

A kisgyermek „barátaival” a *legintimebb* dolgait is megbeszéli. *Azért igen fontos, hogy jó gyermekek barátkozzanak össze.* Egymástól igen sok jót tanulnak. Komolyan versenyeznek, de a barátságuk mégis megmarad. A kisfiúk barátsága tartósabb, mélyebb, a kisleányoké érzelmesebb, színesebb, de hamarabb felbomlik.

Amilyen őszinte és nyílt a kisgyermek pajtásaival szemben, ugyanolyan lesz a tanítóval, hitoktatójával szemben is, ha részükről *hasonló* szeretetet tapasztal. A gyermek hibáit, nagynak *vélt* problémáit, minden örömét, fájdalmát kitarja nekik. Senki sem tudja olyan hamar elérni és megnyitni a gyermek lelkét, mint a jó tanító és tisztelendő bácsi. Ezekben megértő barátot keres. Ha pedig ezt első, félszeg, bizonytalan próbálkozásai után megtalálta, akkor a baráti szeretet bizalomra hangolja. Nem ritka eset, hogy a gyermekek egymásnak maguktól elmondják bajukat, hibáikat. Mennyivel könnyeb-

ben teszi ezt, ha olyan megértő lélekre talál, aki komolyan is elbeszélget vele.

Az iskolában a sok értékes hatás mellett azonban rossz benyomásokat is kap a gyermek. Az iskola különféle alkatú gyermekek találkozó helye. Normális mellett terhelt és morálisan fertőzött gyermek is kerül az iskola falai közé. A hazudozás, a lopás, a durva és erkölcstelen beszéd és játék titokban bevonul ide is, hogy megkezdje romboló munkáját. A naponkint megisméltendő, rendre, fegyelemre való oktatás és vallásos indítás — sajnos — nem mindig erősebb a kísértő, mocsárba vonzó erőknél. A romlásra hajló vagy *már rossz úton haladó* gyermekek példája gyakran romboló hatású. Szomorú jelenség, hogy sok esetben éppen az *úri fiúk és kisleányok rossz példája* idézi elő a lelki fertőzést. Ha ugyanis rongyos, piszkos gyermek akar valami olyant mutatni, ami bűnnek tűnik fel, attól elszalad a másik, ítéletével is rögtön kész: „Ez a rossz gyerek akart engem rosszra csábítani”. De ha jól öltözött, úri fiú vagy leányka akarja valami rossz beszélgetésbe vagy játékba belevonni, annak könnyebben behódol, mert az úri gyermek külső megjelenésének előkelősége az iskolában is tekintélyt kölcsönöz.¹

¹ Hogy az osztály jobbmódú gyermekeinek rossz példája mennyire romboló hatású lehet, arra érdekesen rávilágít a következő eset:

Igen értelmes kis leányka volt. Viselkedése ideges, kapkodó, szemé karikás, arcszíne bágyadt, tekintete fáradt, bizonytalan. Kissé megfigyeltem! Egy alkalommal, mikor bűnökről volt szó, magamhoz hívtam és beszélgettem vele. Csak messziről közelítettem meg ezt a kérdést és ő egészen váratlanul a következőket mondta: „Csúnyákat én is szoktam tenni, hisz még az Ilike és Jucika (ezek voltak az osztály csillagai) is teszik. Ők tanítottak erre engem is.” Egy kis bizalmas utánakutatás — nem fegyelmi úton! — arra a meggyőződésre vezetett, hogy ez a bűn éppen a „legjobb”-ak között harapódzott el és terjedt azoktól szerteszét. Meg kell azonban jegyeznem, hogy komoly és szeretetteljes lelki kezelés után, morális gátlások erősítésével ez a jelenség hamarosan visszafejldött.

Ha az osztályba csak egy durva beszédű, hazudozó vagy terhelt gyermek kerül, az már fertőző lehet a többi számára. Az onanizmusba süllyedő elemi iskolások, akik eddig teljesen mentek voltak ettől a bűntől, majdnem mindig az iskolában, annak félreeső helyén vagy a játszótéren tanulták ezt el. Az iskolába járó gyermekek egymásra való káros hatása mellett szomorúan kell megállapítani az *utca* erkölcsileg romboló hatását is. Nem gyermekeknek írunk, tehát megállapíthatjuk, hogy a perverz liliomtiprók igen sokszor iskolásgyermekek közül szedik az áldozataikat. A tanulmányozásom alatt lévő 400 leánygyermekből 3 lett áldozata — *teljesen tudatlanul* — *az utca hiénáinak*. Ezt a szomorú valóságot azért érintem, hogy a szülők és nevelők figyelmét hangsúlyozottan felhívjam arra, hogy legszebb reményekre jogosító lelki vetésüket még itt is veszély fenyegeti.

3. Az első szentgyónás.

A kisgyermekben az élmények tudatküszöb-alatti elraktározása fokozatosan történik. Négy-öthónapos korában már a többször *látott* személyeket, tárgyakat felismeri. Egyéves korában a többször *hallott* szavakat helyesen értelmezi. Egy és fél-, kétéves korában az eseményeknek egy-egy érdekesebb, benne mélyebb nyomot hagyott momentumát elég pontosan felidézi. Azután már *összefüggő* eseményekre is emlékezik. Az emlékek azonban még nem alkotnak benne megszakítás nélküli *élmény folyamatot*, hanem azokból csak különálló, egymástól elszigetelt képek maradnak.

A kisgyermeknek az első szentgyónás *előkészületei* adnak *először* módot és alkalmat arra, hogy esemény-, élmény-, cselekvésrészekből összerakott életét *folytonos hullámvonalának lássa*. A szentgyó-

nás előkészületében tanítjuk meg őt sajátos, egyéni életének értékelésére. A „sajátképeni én”, a *lélek* ekkor kap először határozott formát és tudatos kifejezést. *Ekkor sejtí meg először a gyermek, hogy saját életének irányításában tényező lehet.* A „*lelkismeretvizsgálat*” ~ná\ ismeri fel a jó és rossz át” *ívelhetetlen különbségét.* Megtanulja magasabb szempontból *ellenőrizni cselekedeteit.* Megtanulja, hogy a mélységes bűnbánat tisztulást jelentő élménye után *akarni kell a jót,* hogy harcolni, küzdeni kell a rossz ellen.

Ezt a *lelki koncentrátságot* teremti meg a szentgyónás előkészülete. Ez alatt az idő alatt különös nekifeszüléssel bányássza ki a kisgyermek tudatának mélyebb rétegéből jelentékenyebb élményeit. Készségesen tárja fel azután ezeket az első szentgyónásban — helyes lelkiirányítást várva — a lelkiatyjának.

A nevelők között gyakran hallható ez a megjegyzés: „A gyermekről nem is lehet feltételezni ekkora komolyságot; annál kevésbbé, mert a benyomások elmélyítése nem tartozik a gyermeklélek természetéhez”. — Ez a régi, janzenista felfogás arra a következtetésre jut, hogy az első szentgyónásnak idejét mind messzebbre kell kitolni. Megtörtént, hogy a szülők egyenesen kértek, hogy az ő ártatlan kicsikéjük csak a gimnáziumban gyónják -először, mert még éretlen erre a szent cselekményre. Akadt olyan szülő is, aki még 14 éves leánykáját sem akarta szentgyónáshoz engedni, „mert a lelki kérdések feszegetése és felvetése árt a gyermek lelkének”.

Ezzel a felfogással szemben az anyaszentegyház évezredek tapasztalatából leszűrődő biztos ismerettel minél korábbi évekre, lehetőleg már a 6—7—8. évre akarja előrehozni az első szentgyónás ide-

jét.¹ Ez az álláspont pedig nemcsak azon a természetfeletti gondolon alapul, hogy a szentgyónás kegyelme a gyermeket a természetfeletti élet rendjébe helyezi, hanem azon a bölcs neveléstani tapasztalaton is, hogy minél korábban nevelődik a gyermek önismeretre és önbírálatra,² annál *fejlettebb* lesz erkölcsi és akarati élete.

Fontos tehát, hogy a kisgyermek lehetőleg teljes önismeréshez és bírálathoz jusson el. A lényeg az, hogy a felelősségérzés már igen korán beszíK rödjék a lelkébe, hogy minél hamarabb bontakozzék ki benne a jó és rossz világos, megkülönböztető ismerete és minél gyorsabban induljon *meg* benne az erkölcsi élet felé való lendülés: az élet helyes értékelésének folyamata.³

Alapos megfigyelés után leszögezhetjük, hogy a gyermekeknél általános az első szentgyónás után való vágyakozás. Általában szívesen járnak hittanóra és még szívesebben hallgatják *különórakon* a szentgyónásról szóló oktatást. A szülők a megmondhatóí, mily örömmel megy ezekre a délutáni órákra a gyermek. Amit nem ért, vagy ami nem neki való, az iránt nem nagyon lelkesedik. Amitől fél, azt kerülni akarja. A gyónás közeledésének napját azonban egyenesen számolja. Úgy, mint a legkedvesebb és legtisztább örömet hozó napot, várja, hogy elérkezzék a nap, amelyen kivethesse

¹ X. Pius pápa egyenesen elrendeli a korai szentgyónást!

² Pl. Hollandiában, Belgiumban az egyház óhaját a legmesszebbmenően teljesítik is. Örömmel jegyzem meg, hogy ebben a kérdésben nálunk is előnyös változás történt. A gyermekek III. elemista korukban vezetendők az első szentgyónáshoz.

³ Természetesen fel kell tételeznünk azt, hogy a gyermekek jó és bölcs előkészítésben részesültek. Mert ha ez elmaradt, akkor még felnőttkorban sem lehet jól végezni a szentgyónást.

bűneit, amikor megtisztulhat és lélekben kibékülhet a jó Istennel.

Több iskolában tapasztaltam, hogy az *első* szentgyónásra nagy örömmel és büszkeséggel készültek a gyermekek. Dicsekedve beszéltek arról, hogy ők gyónni fognak. A harmadik és negyedik osztályban már évelején azzal büszkélkednek: „Mi ez idén gyónni fogunk”. Mintha azt mondták volna: ez lesz a lelki nagykorúságunk szent és eltörölhetetlen ünnepe. Vágyakoznak tehát utána, hogy ezt tisztán és teljesen megéljék.

Ez a nagy várakozó feszültség mutatja, hogy a kisgyermek érzi, miről van szó. Sőt tudatában van annak is, hogy a lelkét kisebb-nagyobb bűnök terhelik, amelyekről megszabadulni jóleső, szent érzés.¹

Annyit szívesen megengedek, hogy a kisgyermek életében *a múlt* valójában nem volt olyan *tudatos*, aminőnek *visszatekintve* ítéli. De a bölcsebb lelkiatya okos tanítással rávilágít arra, hogy a bűn jellegét az adja, amilyen lélekkel a *tett pillanatában* végrehajtottuk. Még a súlyosabb elbírálás és önlémérés sem lesz káros, mert azt eredményezi, hogy a gyermekben megerősödik a jóra való törekvés.

A kisgyermek *hibáinak lemérésében* inkább túlzó, mint nem elég őszinte; azoknak megvallásában pedig meglepően készséges.²

¹ „Az *első gyónás után* könnyűnek és megelégedettnak éreztem magam és sokáig megmaradtam a kegyelem áramában. Azután minden nagy ünnepen akartam már gyónni, mert a gyónás *nagy örömmel töltötte meg egész lelkemet.*” (Soeur Thérèse de l'Enfant-Jésus: Histoire d'une Ame. Paris, 1902. 28. l.)

² Gyónási előkészületnél történt, hogy egyik kis kültelki fiú így szólt hozzám: „Tisztelendő bácsi, kérem, én egy koronát loptam, halálos bűn ez?” Mikor a gyermekkel megérttettem, hogy milyen nagy bünt követett el, akkor kissé elszomorodva leült. A következő hittanórán újból jelentkezik: „Segítettem a néniknek csomagot hazavinni, ebből össze-

A nevelők és lelkiatyák tapasztalhatták, hogy inkább fékezni, mint buzdítani kell a gyermeket az őszinteségre. Hibáit, bűneit egyenesen kikiabálja. Benne még alig bontakozott ki a tudat és ezzel a szégyenérzés gátlása. A magyarázat alatt az osztályban így kiált fel: „Én ezt megtettem”. — „Én is” — felelt rá a másik. Magam tapasztalatai alapján odajutottam, hogy gyónási előkészület alatt nyíltan kérdezni nem engedtem, mert minden nyílt kérdésben világosan kitűnt az a bűn, amelyet a gyermek elkövetett.¹

Az őszinteség tehát nem nagy probléma, belőle azonban *majdnem mindig* komoly javulási szándék születik meg: az elhatározás, hogy magukra fogják öltetni a lélek tiszta köntösét.

De vájjon magukra öltük-e igazán a tiszta, megszentelő lelket?

Erre a kérdésre a gyermekekből hozom a választ: „*Olyan könnyű volt a lelkem, mintha nagy tehertől szabadultam volna meg. Utána pedig úgy éreztem, mintha egy nehéz kő esett volna le a szívrőmre.*”²

Ilyen és ehhez hasonló vallomások mutatják, hogy itt *jelentős változás történt*. A gyermek megérezte, hogy milyen súlyként nehezdednek reá bűnei és a gyónás után megélte a tiszta élet főséges örömét. Maga a gyermek tudja és érzi, ha bűnöket követ

gyűjtöttem egy koronát, azt bedobtam a templom perselyébe. Jóvátettem most már a bűnömet?”

¹ Az egyik leányka (10 éves) ezt kérdezte: „Miért olyan nagy bűn a csúnya játék?” — A másik: „Anyukától sem szabad cukrot lopni?” — A harmadik: „Toporzékolni is bűn?” — Ezek a kérdések azonban már jelzik az én, a lélek ellenőrző tevékenységét is.

² Ez a pszichés megnyugvás nem pusztán onnan ered, hogy elmondotta a hibáját. Az sem kielégítő lélektani magyarázat, hogy a hit erejével feloldotta a múltat. Itt feltétlenül számolnunk kell a kegyelem energiájával, mert *megújult lélekkel* állunk szemben.

el, hogy már nem tiszta, éppen ezért önmagát terheli felelősséggel. Persze, az „Ő hibái” és az „Ő bűnei” *legnagyobb részt* korának megfelelőek. Azonban ezek a hibák vagy bűnök az ő lelkiéletének fejlettségéhez mérve relatíve nagyok is lehetnek, ettől a relatíve nagy tehertől igyekszik ösztönösen megszabadulni.

Hogy pedig *konkréte* mi mindent oldhat fel és tehet inaktívvá az első szentgyónás kegyelme, arról fogalmat alkothatunk akkor, ha olvassuk azokat a vallomásokat, amelyeket a kisgyermekek saját életükről írnak. „Én *igen sok rosszat tettem* az első szentgyónás előtt, azóta a nagy bűnököt mind elhagytam.” (Fiú.) — „Igen rossz kisleány voltam. Mindenféle rosszat tettem, de a gyónás előtt nem is tudtam, hogy mi a rossz. A szentgyónás óta *nem teszem.*” — „Nagyon boldog voltam első szentgyónásom *után*, mert újból megtisztult a lelkem. El is határoztam, hogy soha többé halálos bűnt *nem fogok elkövetni*”* (Fiú.)

Ezek a szövegek azokból a füzetekből valók, amelyeket a gyermekek tanulmányozásánál használtam. Látható, hogy igenis szükséges már a gyermekkorban is a lelket bűnöktől, káros élményektől, rossz szokásoktól megszabadítani és a gyermek sardzó értékeit a szentgyónás utáni tiszta, nemes atmoszférában tovább fejleszteni.

Figyeljük csak meg a gyermekeket közvetlen első szentgyónásuk *előtt* és *után!* Előtte mind *ünnepiésen bocsánatot kér;* pedig ezt más alkalommal fenytékkal is igen nehéz belőle kierőszakolni.

Mikor gyónás után hazaér, *keresi az alkalmat, hogy valami jót tehessen.*¹

¹ Egyik dúsgazdag leányka az első szentgyónás után azt kérte az ajándékot kínáló édesanyjától: „Csak azt a nagy engedélyt kérem ajándékol, hogy a mi beteg koldusunknak ma saját magam vihessen el az ebédet.”

Az édesanyák említik, hogy az első szentgyónás és szentáldozás *után* a kisfiú vagy kisleány megnyíval jobb, komolyabb, szorgalmasabb, tevékenyebb. Hátha még azokat a botlásokat és *belső, kifelé nem mindig jelentkező bűnöket látnák*, melyek ellen odaadó küzdelmet vív a kisgyermek, akkor tudnák csak igazán lemérni az *első szentgyónás óriási, lelket-átformáló jelentőségét*.

A kisgyermek *életében* jelentkező szexuális bűnök száma is már az első szentgyónás *után lényegesen lecsökken*. Ez a megállapítás a gyermek életének változását regisztráló és annak okait kutató megfigyeléseimnek eredménye.

Természetesnek találom a laikus ellenvetést: „Hiszen ezek szerint valóságos szentekké alakulnak a gyermekek. Miért van mégis annyi bűn és hiba a felnőttek életében I”

Aki ezt a kérdést felveti, nem számol azzal, hogy a gyermek az élet hullámverésében él. Nem számol szent Pál beszédével, amely szerint: „Sentio legem repugnantem — érzem az ellenkező törvényt.” Az élet sok nehézséget, az alsóbbrendű ösztönök sokféle kísértést hoznak s a gyermek növekedésével egyidejűleg erősödnek ezek a lélek ellen indított támadások. Ha az Ur Krisztus nem számolt volna ezzel a ténnyel, akkor nem mondta volna tanítványainak: „Nem hétszer, de hetvenszerhétszer bocsáss meg felebarátodnak.”

A gyermeklélek nem kivétel a nagy egyetemeség alól. Életének irányát igen sok tényező határozza meg. Mennyi külső rossz hatásnak lehet kitéve, mennyi belső alkati faktor tolhatja a bűn útjára! Milyen nehéz küzdelmei lehetnek annak a gyermeknek, aki hiperszexuális, vagy más terhelt-ségű szülőktől származik! És milyen nehéz küzdelem megy végbe az olyan gyermek lelkében, akit

a milieu, a rossz példa, az értéktelen, destruáló olvasmány akar tönkretenni.

Ilyen állandóan ható, viszonylag hatalmas erővel szemben *nem mindig győz, mert nem mindig erősebb az akarata*. A cselekedetek lemérésén, a bánaton, az erős fogadáson kívül az első szentgyónásban kapott *természetfeletti kegyelem* fogja teljes győzelemhez segíteni a küzdő lelket.

Eddig nem volt olyan tudatos a bűn, az Istenmegbántás, most tudatos és erőteljes lesz a szembe-helyezkedés. *Ez a hatás a későbbi életszakaszon is megmarad és ettől kezdve tudatosan értékeli a gyertmek összes cselekvéseit*. Az első szentgyónás után 100 közül átlag 30—40-re tehető azok száma, akik állandó gyónók maradnak, hogy bűnük elleni küzdelemben, vagy újabb fellépése esetén a szentség erejében tisztulást találjanak. Ez a nagy szám is mutatja, hogy itt valóban nagy lelki erőfeszítéssel állunk szemben.

Ez az eredmény bármely társadalmi osztály gyermekeinél elérhető, ha az első szentgyónásra való *előkészület* meleg, szeretetteljes, áhítatos, vallásos hangulatban történik. Ilyenkor tanítás, feleltetés helyett türelemnek, odaadásnak, a lelkitisztulás fölött érzett örömmel kell kiverődnie a hitoktató egyéniségén. A lelkek szeretete áradjon ki a hitoktatóból, mikor a saját lelkük szeretetét ébresztgeti fel a gyermekekben.

Ami az *előkészület technikáját*¹ illeti, bár igen szükségesnek tartom, mégis *ismétlem: minden tech-*

¹ Kevés jobb könyvet ajánlhatunk erre, mint Szuszai: „Előkészület a nagy napokra” című munkáját. Ami a leikitükör kérdését illeti, magam azt a módszert követem, hogy a „Tékozló fiú” képének hátára a következő szavakat nyomtattam: 1. Imádság. 2. Káromkodás, hamis eskü. 3. Szentmise. 4. Szülők, testvérek. 5. Verekedés, csábítás. 6. Paráznság (gondolat, beszéd, hallgatás, nézés, cselekedet). 7. Lopás. 8. Hazugság, rágalom. 9. Bőjt. 10. Kötelesség.

nikánál fontosabb a meleg, szeretetteljes lelki vezetés. Nem mondok ítéletet abban a kérdésben, vajjon jobb-e leíratni a bűnöket vagy nem. Minden attól függ: megismertük-e a gyermeket? Ha megismertük, akkor az könnyen elbeszélget velünk, ha nem, akkor nagy segítség a papiros.

A *falusi* nép kisgyermekéinél sokkal nehezebb a szentgyónási előkészület, mert fogalmi köre szűkebb. Arra azonban elég könnyen emlékszik, hogy *hol* és milyen bűnt követett el. A „*hol*”-t azért hangsúlyozom, mert a legtöbb kisgyermeknél erősebben fejlett a *lokális emlékezés* (otthon, rét, patak, pajta, stb.).

A hatást, jól végzett előkészület mellett a jó gyóntatás fokozza. Lassan és nagy türelemmel, igen nagy szeretettel hallgassuk és még gyóntatás alatt is tanítgassuk a kisgyermeket. Kevés gyermek jöjjön egyszerre, hogy nyugodtan, hosszabb ideig tudjunk velük beszélgetni. Beszélgetés közben meg kell magyarázni, lehetőleg pontosan, érthetően, *ismételve* a kisgyermek hibáinak, bűneinek fizikai és pszichikai elkerülési módját. Majd pedig *meg kell erősíteni benne az önmagával küzdő* „*éri*”-t,¹ úgy, hogy *evangéliumi* példákat említünk. Menekülésének lehetőségét *egy precízen megmunkált gondolat* gyűjtölencsében keresztül az örök centrum, a Végtelen Jóság: *Krisztus* felé irányítjuk.

A lelki készség, az előkészület komoly jellege, a gyónás meleg, végtelenből hozott értékei lesznek azok a tényezők, melyek a rossz szokások, ösztönök, *bűnöző hajlamok fölé győztesként emelik fel a gyermeket!*

¹ „Mert a gyónás nem emberi találmány ... A gyónás a megterhelt, magányos ember kétségbeesett vágya, hogy testvéri váll támassza a terhét; a gyónás az örök gyermek tiszta felfakadása a beárnyékolt emberben.” (Szabó Dezső: ölj és egyéb elbeszélések. Bpest, 1922. 20. 1.)

4. A gyakori szentgyónás és szentáldozás.

Külön lehetne írni az első szentáldozásról, mint a gyermek legszentebb lelki élményéről, mint az Ur Jézus legszentebb kegy elemközléséről, de mellőzzük azért, mert az első szentgyónás és szentáldozás legtöbbször egyidőben történik. Az *aktív lelkimunkát* követelő előkészület pedig inkább a szentgyónásra koncentrálódik és így lélektani hatása is kézenfekvőbb. Bár a szentgyónás csak előkészület, a szentáldozás pedig a legmagasztosabb beteljesülés és a természetfeletti életerőkkel való töltkezés, mégis a szentgyónás elvégzése nagyobb lelki megrázkódtatást okoz, mint a harmóniát hozó szentáldozás. Ez a legszentebb energiaforrás és itt *még tökéletesebben* érvényesül a jóban való megerősítés. Ez a *szent élmény* pecsét, mely megerősíti a szentgyónásban tett ígéretet és további kitartásra izmosítja a lelket. Ismétlem: az első szentgyónás és szentáldozás időrendben összeesik, épp azért a lélekre tett hatásuk is egybefoglalható.

A gyermeklélek fejlődésében különösen fontos mozzanat a *gyakori szentgyónás és szentáldozás*.

A gyermekek ezer különféle behatás között élve ezerféle életet élnek. Mindegyik külön világ. Minden gyermeknek külön élete, múltja, erkölcsi erőfeszítése, gyengesége, esetleg terheltsége van. Az első szentgyónásban, „ami rejtett volt, az kiviláglik”.

A gyermeklélek ekkor fedezi fel magát, saját énjét. Rádöbben hibáira és egybeveti magát azokkal a szentéletű ifjakkal (pl. Szent Alajos, Szent Szaniszló, Szent János, Szent Imre), akik Isten állandó szeretetében nőttek fel. Feltámad benne a vágy, hogy saját hibáit letörje és kövesse őket.

Ha a kisgyermek nem is tud „Confessiones”-t írni, formailag nem is, de lényegében mégis ezt teszi, amidőn hibáit feltárja. Benne él a vágy, hogy lélekben megtisztuljon és megerősödjék.

Ha a szentgyónás és áldozás *nem* hozza meg a várt eredményt, akkor az leginkább a következő okokra vezethető vissza:

a) A szentgyónásban mutatkozó lelki felületeség a gyermek részéről, b) A gyóntatónak egyszerű hallgatóvá való visszahúzódása (csak meghallgatja, de nem oktatja a gyermeket), c) Nagyon rossz környezet, d) Valamilyen *degeneráltság*.

Az első két ok kiküszöbölése a gyóntató atya személyéhez kötött. A következő kettő megszüntetéséért sokszor nehéz harcot kell folytatni és bizony, néha eredménytelenül.

Amikor a kisgyermeket kérdezgettem, hogy tulajdonképpen mi okozta a *jó irányba* való megváltozását, a *legtöbb esetben* azt a feleletet kaptam: „A szentgyónásban határozta el mindig, hogy jó leszek, de — tette hozzá — *azután visszaestem*”. A legritkább esetek közé tartozott, hogy *egyszeri* el-

¹ Az egyik kisfiú így beszélt velem: „Tisztelendő bácsi, én eddig rossz gyermek voltam. Tanulni se igen szerettem, csúnyákat beszéltem és játszottam. De most már nem fogom tenni.” Megdicsértem nemes elhatározását és a gyermek így folytatta: „Első szentáldozásom óta sohasem beszéltem vagy tettem csúnyát. Pedig sok kísértésem volt, de elmentem minden szombaton gyónni, hogy a Jézuska *megerősítsen* a csúnya bűnök ellen, amiket én is utálok. A vasárnapi szentáldozás után *mindig erősebbnek érzem magam*.”

Egy kisleányka így beszélt: „Első gyónásom óta elhagytam rossz szokásaimat, durva, csúnya beszédeimet és játékaimat. De *azután* megint megtettem egypár hét múlva, pedig tudtam, hogy nem szabad, mégis megtettem . . . Egy későbbi szentgyónás és szentáldozás után azt tapasztaltam, hogy *sokkal könnyebb* volt elhagyni mindezt. Ettől kezdve gyakran megyek és most nem tudnék többé ilyen rosszat elkövetni.”

határozás egész életre való megváltozást hozott volna. A megvizsgált 1000 gyermek közül háromilyent találtam. Ez a szám pedig így oszlott meg: a fiúk közül 1, a leányok közül 2. Nehezen tudtam beletörödni, hogy a százalékszám a leánykánál nagyobb, de később meggyőződtem, hogy a leányok akaratereje ebben a korban relatíve fejlettebb és erősebb. A jóság, az Isten felé lendülő szeretet melegebb náluk s e kettős erő egybefogása nagyobb eredményre képesít.

Megfelelő oktatás után maguk a gyermekek is rájöttek arra, hogy belső küzdelmük akkor *eredménytelen*, ha nem valami bűn vagy rossz szokás elleni harcot fogadnak meg, hanem azt, hogy *általában jók* lesznek. Ilyenkor figyelmük megoszlik és akaratukat nem képesek egy hiba leküzdésére koncentrálni. Aminek következménye, hogy nem küzdenek le egyet sem. Éppen azért megpróbáltam a *gyakori* szentgyónásban *egy-egy hibát kiválasztani*, hogy az ellen küzdjenek.¹

Az első lelki út tehát: *az egy-egy hibára figyelő eljárás* volt.

Minden elhatározást állandó *napi ellenőrzés követett.* „A hetenkinti gyónás mellett naponta külön-külön kérdezgettem magamtól — írja az egyik gyermek —, hogy sikerült-e ezt vagy azt a hibát elhagynom. Azután külön ügyeltem, hogy másnap ugyanezt ne kövesssem el.” Ez a *megfigyelés* és *állandó ellenőrzés* — mely még a gyónásnál is gyakoribb, mert *naponta ismétlődött* — volt a *második lépés*, mely a gyermek lelki átalakulását elősegítette.

¹ Egy kisleány így ír: „Nagy hibám volt, hogy mindig hazudtam. Komolyan feltettem magamban, hogyha a kis Juliska (ez volt a legjobb barátnője) elmondja, hol nyaralt és mi mindent látott, én nem fogom elmondani az én nyaralásomat, nehogy hazudjam és többet mondjak, mint ami igaz.”

„De bizony a magam ereje gyenge volt — folytatja a másik gyermek —. Akármennyire is nem akartam, mégis győzedelmeskedett fölöttem a bűn. Minden szentáldozásban újból kértem az Ur Jézust, hogy segítsen meg. *Addig imádkoztam, míg végre sikerült.*” — Ezek a naiv, mélyről jövő, változást, tisztulást hirdető gyermekhangok már azt mutatják, hogy a lélek fejlődésének küzdelmében érzi a gyermek, hogy neki az Isten erősítő kegyelmére szüksége van. *Az Isten kegyelmének lendítése volt tehát a harmadik fázis a lélek uralomra törő fejlődésében.*

A kérdés azonban még mindig nyitott: miféle *belső* rúgó indította és *vezette* a kisgyermek lelkét a bűn elleni küzdelemben, a tiszta életért vívott lelki harcban? írásaik és vallomásaik adatok lesznek csupán, amelyekből következtetni lehet — és fogunk is — a háttérben működő *igazi mozgató erőkre*. Lássuk ezeket egyenkint!

„Minél többször tettem a rosszat, minél többször loptam, vagy hazudtam, annál inkább fájt ez nekem. Ha egyik gyónásnál észrevettem, hogy ez megint előfordult, akkor igen elszomorodtam. Utálni kezdtem a bűnt, szégyeltem magamé hogy milyen gyenge vagyok. Ez az érzés azután mindig kísért és nem hagyott nyugodni. Végre sok küzdelem után legyőztem a bűnömet.”

„Haragudtam magamra — írja egy másik —, mert mindig csúnyákat csináltam, nem mertem a jó Jézusra gondolni, mert tudtam, hogy ő utálja a bűnt.” — Annak a fiúnak, aki ezt a megállapítást tette, füzetébe beleírtam kérdőleg: „És te nem tartod igen lealacsonyítónak ezt a bűnt?” (Onanizmus.) A felelet így szólt: „De igen, azért — sajnos — mégsem irtózom tőle, a *rossz természet visz rá!*” — Ebből a feleletből kicsendül az, hogy a kisfiú nem tudott eljutni a *bűn utálatáig*. Az

élvezetvágy nagyobb volt benne, mint a jóra való törekvés.¹

Az egyik lelki indítóerő tehát a jóra való törekvésben: *a bűn leértékelése*; a rosszra való hajlamlánál: *az élvezetvágy*.

„Nekem úgy tetszett az — írja egy kisleány —, hogy lehet szebb és jobb életet élni. Amikor Szent Terézke életéről hallottam, én is olyan szerettem volna lenni. Külön imádkoztam ezért. A szentáldozásban is ezt kértem a jó Istentől, hogy olyan lehessenek. Milyen jó lenne úgy élni, hogy én is mindig tiszta maradjak.”

Egy kisfiú így beszél: „Elcsodálkoztam a szentgyónás után, hogy milyen rossz vagyok. Nagyon szerettem volna jó lenni. Meg is próbáltam. *Több*” *szőr elmentem gyónni* és mindig jobban és jobban szerettem ezt az életet.”

”Ezzel szemben egy kisfiú így ír: „Én nem igen éreztem a gyakori szentgyónás jó hatását. Az igaz, hogy felületesen végeztem, sohasem gondoltam komolyan arra, hogy mi jó és mi rossz.”

Ezek a megnyilatkozások pedig arra utalnak, hogy a jóra vezető motorikus erő: *a szebb élet szeretete*; a bűnök és a rossz szokások elleni eredménytelen küzdelem oka: *a jó és rossz különbségének* — ebben a korban még gyakran tapasztalható — *[el nem ismerése*.

A másik jóra indító erő tehát *az Isten szeretete*; a rossz felé vonzó erő pedig *a felületes élet és annak a szeretete*.

Most, ha ezeket a belső motorikus erőket felismerjük, akkor értjük meg igazán, hogy miért írják a gyermekek, hogy a *gyakori* gyónás és áldozás használ a lelküknek.

¹ Valószínűleg olyan *biológiai* terheltség befolyásolta, amellyel szemben csak hosszabb kísérletezés és erőfeszítés hozhat eredményt.

A bűnök megutálása, a szép megszeretése, a jó Isten szeretete olyan belső indító erő, melynek birtoklása egész következetességgel folyik a jól végzett szentgyónásból. A bűnök megutálása annál erősebb, minél gyakrabban *hasonlítja össze* a gyermek saját életét a tisztultabb élettel és minél gyakrabban állapítja meg magáról, hogy *visszaesett*.

A szentáldozáskor kapott lelki energiák értékelése annál tudatosabb lesz, minél többször érzi a gyermek az isteni kegyelem emanációját. A jó Isten szeretete is annál erősebb lesz bennünk, minél gyakrabban érezzük ezt az isteni segítséget, mely bűneinktől mentesít és tiszta lelkiességben magához emel. A lelki erőtlenség fájdalmas érzése a gyermekben ilyenkor átalakul és még nagyobb lendülettel és intenzitással akarja a jót és vágyódik a tiszta élet után.

Ezek a természetfeletti energiák, kegyelmi hatások az *értetem* megvilágításában, az *akarát* jóra való indításában és az *érzelmi* világnak Isten és ember szeretetére való hangolásában jelentkeznek. Ezeknek intenzív, mély, átformáló hatását majdnem mindig tapasztalhatjuk a gyermeknél. A *gyakori* gyónásról és áldozásról, mint lelkiéletük megváltoztató járói írnak a gyermekek. Ők *érik* ennek az elváltozásnak boldogságát, mi pedig konkrétan *tudjuk*, hogy ennek a tiszta, tevékenységre serkentő fönséges élménynek *egyetlen forrása*: a szentségek kegyelme. Éppen ezért kell előmozdítanunk, hogy a gyermekek gyakran járuljanak a szentségekhez.

Előfordulhat, hogy a gyermek később már szokásból vagy külső okok miatt járul a szentségekhez. Mindent meg kell tennünk, hogy ettől megóvjuk. Fel kell idézni benne azt a lelki emelkedettséget, mellyel az *első* szentgyónáshoz és áldozáshoz készült. Sokezer gyermek vizsgálata, nevelése,

gyóntatása közben néhányszor azt is tapasztaltam, hogy a gyónás és áldozás a gyermekek lelki fejlődésére hatástalan volt, mert *nem tudták felfogni* azoknak kegyelmi kiáradását.

Néhány ilyen látszólag passzív típusú gyermeknél *évekkel később* komoly, bensőséges, vallásos élet felé irányuló orientációt észleltem. Ezek lelkileg *későbbben érték meg* a szentségek gondolatának megértésére. Voltak azonban olyanok is, akiknél *később sem* tudtam eredményt elérni, mert *diszpozíciójuk mellett milieujüknek állandó* lélekromboló hatása is érvényesült.

Az ilyen egyének, akik már kisgyermekkorban valamilyen külső vagy belső oknál fogva *kikapcsolódnak* a vallásos élet örök energiákkal telített áramköréből, *később elég erősen érzik ennek hiányát. Mert vallásos lelki beállítottság nélkül nincs igazi, teljes, kiegyensúlyozott, felsőbbrendű emberi élet.* Ehhez pedig egyetlen és örök biztosítékunk az isteni kegyelem, melynek kiáradásában, közvetlen hatásában *a gyermek a szentségek felé vételekor részesül,*

5. A kisgyermek lelkitartalma.

Az eddigi vizsgálataink megismertették azokat a tényezőket (otthon, óvoda, iskola), amelyek alakítják, befolyásolják a kisgyermek életét. A nevelésnek csak *részleges* célja a lélek rosszirányú ösztöneinek, öröklött hajlamainak, szokásainak átváltoztatása, tehát *részleges eredmény* ezek zavaró, fejlődést gátló működésének feloldása. A szülők, a nevelők, a lelkiatyák legfőbb nevelői hivatása az, hogy megtalálják a módszert, melynek segítségével a lélekfejlődést szolgáló készségek, képességek, tehetségek kibontakozhatnak és az egyénben *dominálo* szerephez juthatnak. Ez a vezető szempont általában

azért nem érvényesül a nevelőknél, mert a jónak bontakozása szinte természetes, észrevétlen lelki folyamattal. Olyan, mint az egészséges ember fizikai fejlődése. Csak nagyobb időközökben állapítható meg *észrevehetően* a fejlődés. Ha azonban valamilyen betegség támadja meg ezt a finom organizmust, a természetesnek vett egyensúly reakcióképpen felbomlik és szinte közvetlenül és rögtön jelentkeznek a „rossz”-nak, az abnormálisnak, a *betegségnek tünetei*. A jónak természete, hogy normálisan, észrevétlenül, harmonikusan illeszkedik bele az egyén morális egyensúlyába és lelki konfliktus, zavar, reakció nélkül szolgálja annak fejlődését. A rend szeretete, a rendszeres tanulás, az igazmondás nem meglepő, de a hazugság, lustaság, gyakori indulatkitörés, korai szexualitás szinte provokálja az állandó, koncentrált figyelmet és javító, formáló munkát követel a nevelőtől.

A kisgyermek rendszeres, komoly megfigyelése azt az érdekes, tapasztalati úton kapott törvényszerűséget erősíti meg, hogy benne általában a *jóirányú* fejlődést szolgáló energiák dominálnak.

A rossz olyanformán születik meg, hogy az alsóbbrendű életigények a *pillanatnyi élvezet hatása* alatt legyőzik a szellemi és lelki életörömekeket. Alapjában véve ugyanis minden ösztön a kielégülés után áhítozik. Csak az a kérdés, hogy ez a kielégülés a természetadta cél érdekében érvényesül-e, vagy az alsóbbrendű *ösztönöket* szolgálja-e? Például a táplálkozási ösztön torkossággá, falánksággá fajulhat. A nemi ösztön is az élet tovavitelének eszköze. Ha azonban idő előtt és Isten-szabta törvények ellenére érvényesül, akkor bűnös irányú lesz. Nem az a helyes nevelési irány, amely csak *harcot indít* a bűn ellen, hanem az, amelyik az *ösztönös életerőket a felsőbbrendű előretörés* szolgálatába tudja állítani. Tehát *nem a lelki energiák letöré-*

sére, *hanem azok átértékelésére van szükség.*¹ Mivel pedig a kisgyermek életét is ebből a nagy szempontból kell kialakítani, azért tartjuk fontosnak annak vizsgálatát, hogy *milyen élmények töltik be boldogsággal és milyen behatások fejlesztik a gyermek lelkét?*

Életének egyik legerősebb mozgató energiája az *öröm és boldogság utáni vágy*. Az emberi lélek minden megrezdülésében ezt keresi. Ha a gyermekben kiapadnak az örömnnek tiszta forrásai, helytelen irányba téved és bűnös utakon keresi az élvezeteket, örömök után futkos a gyermek és ha jót, nemeset nem talál: alantasban keres kielégülést.

A gyermeklélek tartalmát tehát azok az élmények töltik be, amelyek örömeire *hangolják*.

a) *A gyermek világa a játék*. Ez az ő robbanásokkal fejlődő életének őseleme. Nemcsak időtöltés, hanem a testi és lelki élet fejlesztője is. Azért keresi ezt minden gyermek, mert ez természetük megnyilatkozása. Az örömkeresés — természetüknek megfelelően — más a fiúknál és más a lányoknál. De még a nemeken belül is eltérnek az egyesek játékaik aszerint, amint testi, lelki alkatuk különböző.

Milyen játékok kötik le tehát a gyermekek figyelmét és hogyan hatnak lelkükre?

A *fiú* játékaikat legnagyobbbrészt a katonásdi, a labdázás, a futkározás, a bújósdi, a „rabló-pandúr”, a krokett és az újabb nevelési irányzat alapján sok rendkívül kedves cserkészjáték adja. Mindezekben dominál *az erő, a mozgás, az invenció*. A fiúk majdnem mind arról beszélnek, hogy legkedvesebb napjaik azok voltak, mikor ilyen módon szórakozhattak. A kevesebb mozgást és nagyobb figyelmet feltételező „társasjátékok” csak rossz időben vagy télen

¹ Ez a lényege „az erőérvényesülés neveléstanának.

kedveltek. A többi szórakoztató játék (zongora, hegedű), bár ezeket a szellemi élet nevelési eszközei között szokták felsorolni, csak a kivételes tehetségek öröme. Az olvasás nagy általánosságban nem kedvence a gyermekeknek. Meséket örömeest hallgatnak, de olvasni még nem szívesen olvasnak.

A játék természetében rejlik a *közösség*. 6—12 éves korig azonban a fiúk nem szívesen *játszanak* a leányokkal együtt.¹ A fiúk egyenesen „lenézik”, „megvetik” a leányokat. *Erejük tudatában* fölnyeskedők, bosszantók és ingerkedők. A legtöbb fiú azt mondja, hogy kis elemista korában *szóba sem akart állani* a leányokkal.

A leányok játéka természetüknek megfelelően kedves, érzelmes, anyáskodó. A központ: a baba. Mellékkísérete a főzőcske, kertészkedés, a tánc, az ének, a társasjáték. *A kisleánykák is kerülnek a fiúkat*. Bennük gyakran ellenséget látnak, mert kemény, sokszor durva, harcias játékaikkal elrontják a kedélyes, szelíd játékokat.

Minden gyermekjáték természete, hogy kitölti az időt és élményekkel telíti a lelket. Boldogságot, örömet fakaszt. Tanító jellege is kézenfekvő, mert szolgálja a gyermek lelkikészségének ébresztését. Igen sok nemes érzést is kiválthat. A játék *ritkán magányos*, *A közös játék* önkénytelenül ránevel az egymásrautaltságra, a *közösség érzületére*. De ezzel kapcsolatban önkritikára, önuralomra is rákényszerít. Nem szóval, hanem *példával*. A játékban hamarosan kiverődik egyik-másik gyermek fölénye. A kisgyermek azután összehasonlítja ezt magával és ehhez képest értékeli önmagát. *Az esetleges lebecsülés* után erősebb lesz a vágy az előretörésre és így értékes életerőket ébreszt. Ha sikerült valamit

¹ A legkisebb kortól 6 éves korig szívesen barátkoznak, mert ekkor még a fejlődés üteme körülbelül egyező.

elérni, akkor ez a siker újabb és újabb megfeszítésre ösztönzi. Ha pedig az előretörés átlépné a megengedett határokat — mások kárán akarna érvényesülni —, akkor a nevelő figyelmeztetése rákényszeríti az *önuralom* gyakorlására.

Hogy mennyi értékes és komoly erőfeszítés, milyen sok lelki épülés kíséri a játékot, azt nem igen látja az egy-egy játékot figyelő, felületes szemlélő, de észreveszi az, aki állandóan figyelemmel kíséri a gyermekek életfejlődését.

Bármennyire értékesnek tartjuk a gyermek fejlődése szempontjából a játékot, mégis fel kell hívni a nevelők figyelmét arra, hogy túlzó kilengései igen nagy károkat okozhatnak. A „*kisebbértékűség*” érzése, tudata is gyakran ebből a korból való és összehasonlításból eredhet. Éppen ezért a nevelő a *gyengébb képességű* gyermeket már itt *óvja* meg a jövőt károsan befolyásoló *lelki traumáktól*.

Ahol a szülők vagy nevelők a játékra helyezik a súlyt, ott a játék a gyermekre nézve fokozatosan elveszti vonzóerejét és másirányú érdeklődése, ambíciója is elvész. Ezt éppen a gazdagabb gyermekek életében tapasztaltam. Ha minden elképzelhető játék a rendelkezésére áll, akkor az újabb játékszer már *igazi* örömet nem ad. Legfeljebb csak *hirtelen és egy pillanatot színező boldogságérzést vált ki*. Az elkényeztetésig menő, mindig új és új játékot kínáló nevelés dekomponálja a gyermek lelkének egyik legnagyobb értékét: a *kitartást*. Elöttem állt igen sok olyan ember, akinek elkényeztetett gyermekkorra azt eredményezte, hogy az életben is szeretlen, nagy terveket készítő, *de semmit komolyan ki nem dolgozó, rendszeres munkára képtelen egyéniséggé alakult*.

Mint már említettük, nemes, szórakoztató játék hiányában igen könnyen durva, ösztönös élvezetkeresés léphet előtérbe. És ez épen az óvodás- és

elemistakorban tapasztalható. A gyermek sok mindent lát, hall a szülőktől, rokonoktól és idegenektől egyaránt. A vagyonos és polgári osztályoknál a szülők figyelmetlensége, a munkásosztálynál emellett a zsúfolt lakások termelte kényes helyzetek olyan dolgokra hívják fel a gyermek figyelmét, amit először alig ért, de benne azok ösztönös *érdeklődést és kíváncsiságot* keltenek. A kisgyermek a nagyobbánál érdeklődik. Az érdeklődés által a tudatba hozott vágy különös játék formájában nyer kielégülést. Konkrét tapasztalataim szerint a kis elemisták között elterjedt mesemondó-játék, orvos-játék, „tehenecske”-játék,² papa-mama-játék,³ vándor-játék⁴ olyan bűnös vágy-komplexumot hoz felszínre, amely rendkívül káros hatású. Az ösztönös *örömgényt* azután már olyan formában akarja a gyermek állandóan kielégíteni, amely később szenvedéllyé erősödve egész életét tönkreteszi.

b) A gyermek életének örömeit a *szellemiség ébfezdésében* is megtaláljuk. A *megismerés, az alkotás vágya, a szép keresése* el nem nyomható ősi ösztönerek. Ha ezek valamiképpen érvényesülhetnek, akkor boldogság tölti be a lelkét.

Nézzük csak meg, hogy a kisgyermek milyen örömmel számol be az iskolában felszívott tudásról. Büszke arra, amit ott tanult.

Neki az az életlendülete, hogy testileg-lelkileg kifejlődjék. Nagy örömmel számol, ír, olvas, rajzol, mert ez már a tudás birtoklásának jele. Ha

¹ Vestimentis depositis aspiciunt et tangunt membra gen. corporis. Exinde oriuntur ludi obscoeni pessimique.

² Pueri — ifflitando formám — ludunt cum genitalibus.

³ Primo ambulando, deinde iuxta decumbendo, postea autem actus generandi imitando ludunt.

⁴ Peregrinantur ad gentes barbaras, ubi sine vestimentis ambulans homines.

olyan játék kerül a kezébe, amely neveli erre (földrajzi, számtani, történelmi, technikai, esztétikai és kombinatív érzékét fejlesztő építő-játék), akkor büszkén mutatja barátainak, hogy mit tud. Ez már nemcsak a játék, hanem a tudás öröme is. Ha ezt párszor ismétli, környezetete „hencegésnek” minősíti, pedig ebben meg kellene látni azt, hogy itt a gyermek szellemi fölényességének tudatával és az abból fejlődött örömmel van dolgunk. Csak akkor lenne ez elítélendő, ha ok nélkül fölényeskednék, vagy állandóan fitogtatná ismeretét és ezzel a másikat gyermeknek lebecsülné.

c) A gyermeklélek örömeit az *erkölcsi dolgok* is fokozzák, A kisgyermek hamar megérzi, hogy a javaknak fokozatai vannak. Az elemi iskola, különösen pedig az elemi hitoktatás állandóan ezt hangsúlyoztatja. Erkölcsi felelőssége is kibontakozik. Minél világosabb előtte, hogy valami jót tett, minél erősebb benne a lelkiismeret elismerő szava, annál boldogabbnak érzi magát. Örömet észlel minden előrejutása után.¹ Az öröm pedig visszahat a további munkára és a fáradságban erősíti.

A kisleányoknál a meleg részvétérzés, a játékonyság gyakori. A pajtások pedig örömmel húzódnak azok mellé, akikben ezeket a kiválóságokat észlelik. A gyermek, ha nem is tudja ezeket az eredményeket gyakorolni, másban igen megbecsüli.

A gyermekvilág erkölcsi életéhez tartozik az *engedelmesség* is. Ezt következetesen kifejleszteni nagy nevelői munka és fáradság. Sokszor a felnőttek oktalán parancsolgatása után támadt reakció, de gyakran a gyermek lelki szétesettsége miatt is nehéz megvalósítani. Az engedelmesség azért is terhes, mert

¹ Kisleány, aki igen súlyos hibában szenvedett, megígérte, hogy erről le fog szokni. Naponta hűségesen beszámolt az eredményről és igen nagy volt az öröme, mikor öt napon át egyszer sem hibázott. Később teljeseen le is szokott róla.

az más egyén akaratának való alárendelést jelent. Amit a gyermek éppen az örömhöz való önző ragaszkodása miatt igen nehezen tesz meg. A játékban, a tanulásban és a munkában ösztönösen a „maga feje” szerint szeretne cselekedni és a felnőttek parancsait nem szívesen követi, mert benne akaratának megkötését látja. Ha azonban elérjük azt, hogy *erkölcsi jót* lát egyéniségének alárendelésében, akkor általában szívesen követi mások parancsait.

Karácsony és húsvét *előtt erény gyakorlatokat* szoktam a gyermekekkel végeztetni. Ilyen erénygyakorlat alkalmával mindenről, amit szeret, szívesen lemond és áldozatot hoz,¹

Ez azonban csak akkor sikerül teljesen, ha a válás lelketformáló, akarati életet erősítő élményeivel hangoljuk erre a gyermeket. A gyermeklélek alkalmas annak a kánonnak befogadására, hogy a *jó cselekedet* Isten előtt a legkedvesebb. Éppen azért keresi az alkalmat, hogy minél több jót tegyen a vele érintkező embertestvéreivel és hogy ezt magában *szokássá, lelki alaptónussá emelje*. Az első szentáldozás *tiszta öröme* is ide sorolható.² Sőt a

¹ „Amint anya mondja, azonnal gyakorolni fogok a zongorán.” Vagy: „Ebéd után szó nélkül segítem leszedni az asztalt.” — „Nagyon szeretem a csokoládét és torkoskodom, hacsak szerét ejthetem. Nagybőjt alatt, pénteken, nem fogok csokoládét enni.”

² A világirodalom nagyjai közül pedig *Chateaubriand* és *G. Sand* így írnak az első szentáldozásról:

„Le jeudi saint, je fus admis a cetté cérémonie touchante, dönt j'ai vainement essayé de tracer le tableau dans le „Génié du Christianisme”. Ce jour-lá tout fut á Dieu et pour Dieu. Je sais parfaitement!ce qu'est la foi. La présence réelle de la victime dans le Saint-Sacrement de l'autel m'était aussi sensible que la présence de ma mère á mes côtés. Quand l'hostie fut déposée sur mes lèvres, je me sentis comme tout éclairé au dedans. Je tremblais de respect, et la seule chose matérielle qui m'occupát était la crainte de profaner le pain sacré!

gyakori szentáldozás boldogsága és lélekfejlesztő ereje is jórészt ebből magyarázható, mert felsőbbrendű élményekkel telíti a gyermeklelket.¹ Az ezek nyomában fakadó öröm pedig újabb és újabb próbálkozásokra buzdítja. A siker pedig új lelki derűt, energia-koncentrátságot jelent. Az *örömhangozás* legyen tehát a kisgyermek nevelésének az egyik fontos tényezője. *Mert a gyermek számára az egész világ nagy játszótér: örömök forrása.* Mindenütt ezt keresi, ezt akarja megélni. Minden új akciójának rugója, értelme, célja: az öröm. *Ezen a ponton* kell tehát találkozunk a világra csodálkozó, azt örömmön keresztül felvevő gyermeklelkekkel. *Itt kell érinteni és átkapcsolni őt* a szentségek fontosság, tiszta örömet hozó áramkörébe. *Mert ezekben van a gyermek jóirányú fejlődésének egyetlen biztosítóka és soha el nem apadó, örök energiaforrása.*

Je con?us alors le courage des martyrs. J'aurais pu, dans ces moments, confesser le Christ sur les chevalets ou au milieu des lions.”

*

„— Je ne saurais exprimer quel trouble mystérieux sempara de moi quand le prêtre éleva le calice au-dessus de nos têtes, et quand des nuages d'encens et de fleurs saluèrent le Rédempteur du monde. Mes genoux fléchirent, mes yeux se volèrent, et, au moment où la communion vint porter Dieu dans le sanctuaire de mon coeur, il me sembla qu'un ange me touchait de son aile et que j'allais mourir. —” (A. Michle und Dr. F. Pagel: Religiöse Kindheitserlebnisse. Breslau, 1930.)

¹ Az egyik kisfiú ezt írja: „Eleinte nem igen éreztem, hogy használ a szentáldozás. De később *mindig jobban örültem* annak, hogy a Jézuska szentgyónás nélkül is eljöhöt hozzám és most *azért tudok vigyázni magamra*, mert tisztán akarom várni a Jézuska látogatását.”

Egy kisleányka pedig így ír: „Nekem az a *legnagyobb örömöm*, hogy lelkemben mindig beszél a Jézuska! *Hűen követem mindig a szavát*, mert ha nem tenném, akkor eltávoznék tőlem.”

III.
Átmeneti életszakasz.
(Praepubertas.)

A kisgyermek életének játékos szakasza — általában — az elemi iskolás korral határolható. Talán részben igaz, hogy „az élet gondja a palatáblával kezdődik”, mégis — úgy gondolom — a jövőt komolyan, felelősséggel megsejtő bontakozás inkább az elemi iskola után történik. Ez az átmeneti életszakasz azért olyan észrevehető, mert a fizikai fejlődés feltűnő jeleit mutatja. Bizonyos fokú kölcsönösség itt is fennáll, s ezért az élettani változás lelki átalakulást is eredményez.

Nem lesz tehát érdektelen, ha ennél a — gyérnek jövő életét jelentősen érintő — testi és lelki változásnál megállunk és megvizsgáljuk, hogy milyen összetevők hozzák ezt létre és ezeknek milyen eredője lehet helyes irányú a gyermek fejlődése szempontjából.

1. A gyermek lelki-képe az átmeneti életszakaszban.

Amikor a gyermekek az elemi iskola negyedik osztályát elhagyják, akkor a szülők különböző gazdasági helyzete, műveltsége, áldozatkészsége és a gyermekek különböző adottságai más és más irányba húzzák meg a gyermek jövőjének vonalát. Ezekben az elemi iskolát elhagyott, 10—11¹ éves gyermekekben a készség, képesség, tehetség olyan megnyilvánulásait tapasztalhatjuk, amelyek *homályosan már jelzik az egyén fejlődési útját*. Ebben a korban sokszor említi már a gyermek — gyakran belső indításnak engedve —, hogy szeretne „valami” lenni. Az egyik tanár, a másik orvos, pap, mérnök, ügyvéd, festő, stb. Sok olyan van közöttük, aki kizárólagosan fizikai munkára érez kedvet. Ennek a típusnak kevesebb érzéke van a szellemi munka, a könyv, a művészet iránt. Ebből a típusból és olyan gyermekekből, akiket a szülők nem tudnak, vagy rövidlátó önzésük miatt *nem akarnak*² továbbtaníttatni: *tanonc*, vagy ha falusi a gyermek: *földműves* lesz.

¹ Átmeneti életszakaszunk (praepubertas) nevezem a gyermek életkorát 10-től 14 évig; vagyis a *serdülés* koráig.

² H. G. Wells rajzolja meg mély analízissel azt a lelki állapotot, amelyet a szülői akarat vált ki a gyermekből és

Természetesen sok olyan *serdülés előtt álló* gyermek van, akiben ez a belső, irányt követelő ébredés még homályosan sincs meg. Ezeknél a szülők, a nevelők feladata, hogy *külső jelekből következtesse* a gyermek belső értékeire és eszmélő tapogatódzását helyes irányba tereljék.

Nagyon természetes, hogy az iskolai, ipari, földműves-környezet és munka eltérő készségeket, képességeket, tehetségeket fejleszt tovább. Ennek megfelelően másfajta fogalmi és élménysorozattal telítődik a gyermek lelke. A korán *elágazó fejlődési irányok* — mint látni fogjuk — okozói lesznek később az ifjúság különböző rétegeiben *jelentkező világnézeti megosztódottságnak*.

Ha majd azonban a különböző kereteken belül megismerjük a gyermekek *teljes* életét, akkor már következtethetünk arra is, hogy *milyen módszerekkel* lehetne a természetes fejlődés folyamatába *úgy beavatkozni*, hogy az a gyermekek életében ne osztályérdeket, hanem *egyetemes emberi célokat* szolgáljon.

Az átmeneti életszakaszban külön fogjuk a *fiúk* és külön a *leányok* lelki életét vizsgálni.

A) fiúk lelki-képe az átmeneti életszakaszban.

A fiúgyermek lelki tartalmát ebben a korban nagyrészt a *környezet* befolyásolja. Ebből következik, hogy más színezetű lesz a *diáké*, más a *tanoncé* és más a *falusi gyermeké*. Egyik életében az iskola, másikében a műhely, a munkaterem, a harmadikében a természet a legerősebb nevelési

helytelen irányba kényszeríti életét. A gyermek más lelki beállítottsága miatt *fellázad* ez ellen és ösztönösen *menekül a tanonc-sorstól*. (H. G. Wells: Bealby. Tauchnitz Edition, Leipzig, 1927.)

tényező. A *diák* a szellemi kultúra állandó formáló, alakító hatása alatt áll. A *tanonc* a kohók, a dinamók, a rotációs gépek, az esztergapadok mellett növekedik. A *falusi gyermek* pedig a természet közvetlen, önálló gondolkodásra ihlető benyomásaiból táplálkozik. Bármelyik környezetbe kerül is azonban a gyermek, mindegyikből áradhat lélekfejlesztő, vagy lelki fejlődést gátló és rossz irányba térítő hatás. Tehát egyik sem mondható olyan környezetnek, ahol — *tervszerű nevelés nélkül* — a gyermek belső értékei teljesen „maguktól” és helyes irányban kifejlődhetnek.

a) *A kisdíák lelki-képe.*

A kisdíákat találóan jellemzi ez a mondat: „*az egész világot befogadni akaró, megtáruult lélek*”. A tudás érzékeny, frissencsiszolt kis gyűjtőlencséje ő, akit büszkévé tesz az elnevezés: *diák*. Akár polgáristát, realistát vagy gimnazistát állítunk magunk elé, ez a büszkeség — majdnem azt mondom: öntudat — mindegyikből sugárzik.

Mi jellemzi ezeket a kis diákokat? Éveken keresztül ültem velük szemben és hallgattam friss, fiatal életük nagynak vélt problémáit. Elnéztem okos, szépvonalú fejük figyelő pózát. Szeretettel kerestem és öleltem magamhoz a fájdalmat, tragikumot hordozó, támogatást váró lelküket. Fájdalomban feloldott vonásaik mögött már ott hajolt felém az ifjúság ereje, a fiatal lélek előretörő, lendülő ívelése. Ezekben a feszülő, fakadó, tavaszt reveláló lelkekben a nevelőből sugárzó atyai melegség, emberi jóság első hulláma elindította már a lelki tisztulást, a lelki fejlődés folyamatát.

Mohó *töltekezési vágyuk* olyan, mint a megnyílt virág napfelé fordulása. Ez a töltekezési vágy lelki fejlődésük minden szakaszában és minden síkján

feltalálható. Mert *sokat szeretne tudni, ezért* tanul, figyel, ezért olvas, ezért érdeklődik.

Örül a világ *szépségeinek*; az erdő, a virágzó hegyoldal, a fodrozó folyam éppen olyan örömet jelent neki, mint a szép kép vagy a gondolattal telített könyv.

Szeretne tökéletes lenni, jó, megértő, segítő, a gyengék pártfogója. Olvasmányait is eszerint válogatja meg: *erkölcsi készsége* keresi az érvényesülést, a kifejlődést.

Nagy részük a *társas együttlétet* is szereti. Komolyan veszi a barátságot: ápolja, erősíti magában, áldozatot hoz érte. Gyermekearcuk férfias profilt kap a halálosan komoly barátságok kötésekor.

A *lelki tisztaság* első szentgyónása után állandóan problémája marad. Ideálja, elképzelése és tettei között jelentkező diszharmónia serkenti, lendíti a jobb, a tartalmasabb élet felé. Egyszerű módon keresi, kívánja a vallás kegyelmi áramlását, hogy benne megerősödvé „*Krisztus lelki-fia maradhasson*”.

A kisdíák *szellemi életét* nemcsak a szorosan vett iskolai tananyag megtanulása fejleszti, hanem a sokirányú kultúrérdeklődés is, amely ilyenkor már mindegyikben több-kevesebb intenzitással jelentkeznek. Ezzel a jelenséggel van összefüggésben — ezt a kort jellemző — „olvasási kedv” is.¹ A kötelező iskolai olvasmányokon túl a kisdíák maga is érdeklődik az irodalom különböző területei iránt.² Leginkább fantasztikus, kalandos elbeszél-

¹ A középiskola alsóbb osztályaiban már kedves olvasmány a „Zászlónk”, amely színes, tartalmas, sokféle témájú cikkeinél fogva a különböző érdeklődési irányú diákokat is teljes mértékben kielégíti és gazdagítja.

² A Dickens-, Mark Twain-, Sienkievicz-regények egyrészt, Kemény, Jókai, Mikszáth, Gaal, Gárdonyi, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Bibó Lajos gyermek-témájú regényeit, May Károly, Verne Gyula kalandos elbeszéléseit olvassák

lések, novellák, regények érdeklik. Lírában a hazafias, lelkesítő, hősi költemények. Bennük a cselekvő, bátor, akcióképes, győzelmet kiharcoló embertípust kíséri leginkább rokonszenvvel.

A szépirodalom mellett fizikai, kémiai kísérleteket, repülőgép, rádió szerkesztését tárgyaló technikai irodalmat és vonzóan megírt vallásos munkákat olvas. Ezek a munkák csendesesen, észrevétlenül alakítják, fejlesztik, gazdagítják a kisdíák lelkét. Ez a termékenyítő, fejlesztő, lendítő lelki hatás új meg új technikai kísérletre, olvasásra vagy vallásos elmélyedésre ihleti a kisdíákat.

A kisdíák érdeklődési vágya *rosszirányú* is lehet. Mivel kritikai érzéke kezdetben fejletlen, alig tud különbséget tenni művészi és giccs irodalom között. *Válogatás nélkül olvas mindent.* Így kerül kezébe a ponyvairodalom is, amelynek fordultatos, kaleidoszkópszerűen változatos és színes történetei szuggesztív hatást gyakorolnak rá. Fokozza ezt a hatást a mozi detektívfilmje is. A lényegében azonos témájú detektívtörténetek ismételt olvasása és látása beidegződik a gyermeklélekbe. *Asszociációi*” *ban állandó komponens maradhat, melyek — ha morális gátlásai csökkentek — bűnözésre is kényszeríthetik.*

A nevelőnek tehát meg kell akadályoznia azt, hogy ez az irodalmi mocsár elnyelje a gyermeket. *Tapintatos módon szép eredményeket érhet el.*¹

e kis diákok leginkább, de szívesen épülnek Schmidt K.» Hoffmann, Spielmann, Weismann, Sik Sándor vallásos tárgyú könyvein is.

¹ Egyik iskolában a hittanár észrevette, hogy egy kisdíák hittanóra alatt ponyvaregényt olvas. A bölcs nevelő nem öltötte fel a „Juppiter tonans” szörnyű álarcát, hanem higgadtan, kellő komolysággal előadást tartott erről a tárgyról és felszólította a fiúkat, hogy a következő óra előtt az efajta iratokat tegyék ki a tanári-asztalra. A következő órán húsz darab detektívregény volt az asztalon. Megsemmisítésük után megszűnt a detektívregény-láz.

Ügyesen megvilágíthatja a ponyvaregények káros hatását. Majd példákon keresztül állítsa a *nevelő* párhuzamba a ponyvaregényt a művészi irodalommal. Mutasson rá *konkréten* a művészi értékű szépirodalom lelket gazdagító, alakító hatására. Válasszon ki könyveket a gyermek számára. Ha felfedjük és bemutatjuk a kisdíák előtt az olvasás művészetét, ha ráutalunk az új szépségek birodalmára, akkor a diákok nagy többsége készségesen lemond a ponyvaregények olvasásáról.

Az átmeneti korban lévő gyermeknél az *esztétikai érzék* hiánya azért észlelhető, mert ennek bontakozása — a képzőművészeti, zenei tehetségek koránfejllett esztétikai érzékének kivételével — a fejlődés későbbi periódusában jelentkezik. Mivel saját külsejével is alig törődik, könyveinek, füzeteknek, feladatainak külső formája kevés diákot érdekel. Figyelmét a színház, mozi is csak azért köti le, mert a milieu különössége, a cselekmény mozgalmassága: a *vizuális élmény intenzitása* sokáig táplálja fantáziáját. Megtörténhetik — magam is tapasztaltam — ebben a korban az esztétikai érzék megjelenése olyan diákoknál is, akik nem különösen tehetségesek. Ennek *talán* az a magyarázata, hogy szemléltető oktatás következtében a gyermek *többször látta* az elmúlt századok remekműveit vagy azok reprodukcióját. A művészi alkotások *gyakori ismertetése* korábban felszínre hozta és erősítette az esztétikai érzéket. Az újabb nevelési irányok már hangsúlyozzák, hogy az esztétikai készség bontakozását az elemi iskolában kellene *tervszerűen szolgálni*.

Az átmeneti életszakaszban aránytalanul nagyobb az *erkölcsi értékek* felé való vonzódás. A felnőtt ember tragikus összeomlásában megjelenő *nosztalgián* kívül az emberi élet egyik szakaszában sem találunk olyan *intenzív vágyódást* a tiszta élet

után, mint éppen a gyermekkorban. Ebben a korban minden tanítás: termésre kényszerítő felszántása a kisdíák lelkének. Minden irányítás végül is új lelki értékek felszívása és az új asszimilációs folyamat elindítása: — a *bontakozás új lehetősége*. Éppen ezért a kisdíák keresi a nevelőben, a lelkiatyában a tiszta, termő életet előkészítő barátot, akinek kitarthatja a lelkét. A „kegyetlen”, „igazságtalan”, „túlszigorú” nevelőtől fél és messze kerüli. Amelyik nevelőben felfedezi a beszéd és *tett közötti ellentmondást*, azzal szemben pedig zárkózott, bizalmatlan, szűkszavú lesz. Lelki fejlődésének tehát — a kisgyermekéhez hasonlóan — még nem az abszolút jó, az igaz, a szép, a mozgató, a vonzó, a mágneses centruma, hanem a nevelő személye, a *nevelő egyénisége*. Azokhoz a tanárokhoz vonzódik tehát, akik a lélek szeretetét sugározzák magukból. Ez *magyarázza*, meg, hogy miért vonzódik hittanárhoz a kisdíák. Benne látja élete kiépítésének egyik munkását. Nincs olyan lelki nehézsége, amelyet az első beszélgetés után bátor, egyszerű, őszinte közvetlenséggel el ne mondana, ha megérzi, hogy *segíteni akaró és tudó* lélekkel áll szemben. Egy ilyen „lelki megbeszélés”, lelki feltárás olyan világos, részletes, összefüggő képet ad a kisdíák belső életéről, amilyent semmiféle kísérleti módszerrel elérni nem lehet.

Tudom, hogy nevelőtestvéreim — mint magam is — nem igen szeretik a lelkiélet változását sematizálni és számokban kifejezni. Mivel azonban feljegyzéseim statisztikailag vannak meg és mert pontosan akartam a nevelő lelkihatására beálló elváltozásokat szemléltetni, kényszerültem a statisztika demonstratív módszeréhez folyamodni.

Két kisdíák-csoport adatait közlöm: az *A)* és *B)* csoportét. Az *A)* csoportban 70 kisdíákról, a *B)* csoportban 153 kisdíákról feljegyzett adatai-

mat részletezem. Az *A)* csoportot előző évben vettem át, tehát *egy évig vezettem*, a *B)* csoportot pedig *négy évig neveltem*, ¹ *A* számokat százelekszámokban közlöm.*

¹ Ebben a csoportban 32 olyan kisdíák volt, akit *csak két év óta* neveltem.

<i>Lakásviszonyok :</i>	<i>A/</i> <i>csoport</i> <i>% számokban</i>	<i>B/</i> <i>csoport</i> <i>% számokban</i>
egyszobás lakásban lakik	22	29
kétszobás lakásban lakik	23	36
háromszobás lakásban lakik	31	21
négyosztobás lakásban lakók	18	12
öt vagy ennél több szobás lakásban lakik ...	6	2
<i>Felügyelet :</i>		
szülői	90	87
nevelői	5	4
eszelő	2	4
felügyelet nélkül	3	5
<i>Irodalmat olvas :</i>		
Verne, May, stb., kalandos regényeket	50	39
technikai, fizikai munkákat	1	6
földrajzi utazások, felfedezések leírását	2	5
meséket	—	3
detektívregényeket	8	2
szépirodalmi műveket (Jókai Mikszáth, stb.) ...	17	26
vallásos tárgyú irodalmat	1	5
<i>Szabad idejének főingomó részében :</i>		
olvas	79	82
rajzol	1	3
fest... ..	—	1
elbeszélést ír... ..	—	2
zongorázik, hegedül, stb.	13	10
tanul	1	3
sétál	20	12
játszik	49	46
sportol	25	26
(Egy gyermek több irányban is lefoglalja magát!)		
<i>Hibák :</i>		
durva beszéd... ..	10	2
irigy	6	2

Ezekből a táblázatokból azt az érdekes eredményt szűrhetjük le, hogy minél *rövidebb ideig* tartott a nevelő lelkihatása, annál *kisebb mértékben* történt meg a lelki átalakulás.

	A/ csoport	B/ csoport
	% számokban!	
felesel	4	4
lop... ..	5	5
parázna	28	20
hazudik	32	19
haragot tart	4	2
hanyag	18	3
káromkodik	10	2
nem imádkozik	16	2
szüleit megbántja... ..	7	3
misét mulaszt	8	3
nem felelt	30	16

Bizalom :

szülőkhöz	20	24
baráthoz	20	10
tanárhoz... ..	4	4
lelkiatyához	21	43
mindenkihez	6	4
senkihez... ..	23	15

Vallásos élet kifejlődését otthon

előmozdítják	71	80
gátolják... ..	11	9
közömbösek	11	8
nem felelt	7	3

súlyozza egyéniségét. A szülők, nevelők, tanárok előtt azonban hallgat, figyel és percipiál.

A kisdiaáknál az önbecsülésnek még egyéb jeleit is megfigyelhetjük; ha hibát követ el, akkor ezt mások előtt nem szívesen ismeri be; *lelkivezetőjének* azonban *bizalmasan megmondja*. Becsületét, egyéniségének kifelé megteremtett egységét védeni akarja, mert a nyilvános megszégyenítés vagy verés erősen lehangolná. Éppen ezért a kisdiaák hibáinak kezelése, készségeinek, képességeinek fejlesztése nagy figyelemmel kell, hogy történjék. Még a feddésnek vagy büntetésnek sem szabad olyan módon történni, hogy az a kisdiaákat mások előtt megalázza. Ilyen helytelen nevelési mód az oka a később kialakuló „*kisebbértékűségi érzés*” -nek¹ vagy — az egyén ösztönös reakciójaképpen — *a notórius hazudozásnak*.

A szülők, nevelők, tanárok, lelkiatyák akaratának — megfelelő bánásmód után — szinte természetes közvetlenséggel rendeli alá magát. Ezért a kisdiaák előtt *csak megvilágítjuk, de csak ritkán bizonyítjuk* a testi és lelki életet irányító törvényeket.

Az önbecsülés *fejlődését jelzi* az a tény is, hogy ebben a korban mindinkább *a társai előtt szerzett tekintélyére kezd* hivatkozni. Az elemista még azonnal „esküszik”, vagy másra: szülőre, tanítóra, idősebb diákra hivatkozik, hogy mondatainak súlyt adjon. A kisdiaák már „*szavamra*”, „*becsületesemre*” állítja, amit mond. A formát, a kifejezést a nagyoktól hallja, de a lényeg már az *egocentrizmus* első megjelenése.² Ez a diákönérvényesség annyira kifejlőd-

¹ Alfréd Adler: Über den nervösen Charakter. Wiesbaden, 1922.

² Az egyik iskolában tapasztaltam, hogy a negyedik osztály két pártra szakadt. A pártokon belül az összetartó erő — saját bevallásuk szerint — a *becsületes* szó volt. Becsület-

het, hogy az osztályt ért megaláztatás minden egyesnek egyéni fájdalma és „sürgősen megtorlandó” sérelme lesz.

Mindezek a *látszólagos csekélységek az egyes gyermek — a bontakozó egyéniség — lelki prizmáján szétszóródási (diszperziót) szenvedhetnek. Amit és ahogyan ezekből a történésekből felszív, amilyen magatartással reagál ezekre az eseményekre, ahogyan örül, bánkódik, szenved, áldozatot hoz, cselekszik vagy megjavul, az már a bontakozó egyéniség másoktól eltérő, speciálisan meghúzott irányát jelzi!*

Az önbecsülés mellett — mint már *jeleztem* — a kisdiaákban megtalálható a *tekintélytisztelet* is. Jelentéktelennek látszó esetek mutatják ezt a tulajdonságát legjobban. PL: a *kisdiaák* pontos. Inkább korábban jön az iskolába, mint későn; legtöbb esetben már *háromnegyed 8 körül az iskolában van. Az ötödikes csak nyolc előtt néhány perccel, a nyolcadikos csengetéskor vagy azután érkezik.* Amit az osztályban a tanár vagy a hitoktató kihirdet — akár tanulásra, rendre vagy erkölcsi kötelességre vonatkozik —, a kisdiaák még lelkiismeretesen elvégzi. Szótárát, füzetét, könyveit legritkább esetben „felejtí” otthon. Ez csak az ismétlők vagy a felsőbb osztályosok „előjoga”.

A *szülők tekintélye* ebben a korban még szinte mindenekfelett áll. Amit az édesapja vagy édesanyja parancsol, azt ellenvetés nélkül teljesíti. De nem minden *gondolkodás és kritikai mérlegelés nélkül!* Ez különösen akkor vált ki belőle ellenállást, ha szülői helytelenül, lelki beállítottságának *ellen-szavukra* fogadták meg, hogy minden veszélyben kitartanak a pártjuk mellett. Pedig a pártok kemény harcot vívtak egymással. Ezt a férfi *karaktert már körvonalakban sejtető* diáklelket rajzolta meg finom elemzéssel *Molnár Ferenc* a „Pál-utcai fiúk” című diákgregényében.

*kező irányába kényszerítik.*¹ Vagy olyan környezetből felnőtt kisdíákban figyelhetjük ezt meg, ahol a szülőknél a beszéd és a tett között nagy a *diszharmónia,*² vagy ahol az anya vagy az apa *erkölcsi botlásai* brutális módon inzultálják a kisdíák érzékeny lelkét.³ A gyermek *öszönösen felismeri* a szülők hibáit vagy bűneit és menekülésszerűen közeledik tanárához, lelkiatyjához. A „valakit” keresi, az elképzelt tiszta, okos, erős felnőttet, aki majd megfogja a lelkét, hogy segítsen rajta és erősítse.

A *vallásos élet* fejlődése ebben a korban bizonyos korrelációban van az erkölccsel. A vallás meleg, életet megszentelő energiáinak áramlatában a kisdíák változni, alakulni, tisztulni, erősödni akar.⁴ Nagy buzgóságot észlelünk náluk imában, szent-

¹ Emil *Strauss* dolgozza fel művészi módon az apa igazságtalanságai ellen küzdő zseniális gyermek tragédiáját. Ez a gyermek szomorúan látja *hiábavaló küzdelmét apja akarata ellen*, aki életét adottságaival ellenkező irányba kényszeríti. A félreismert gyermek nagy lelki kínok után *öngyilkos* lesz. Utolsó gondolata egy Hölderlin-vers. (Emil Strauss: Freund Hein. Leipzig, 1927.)

² Ez lesz a tragédiája a kis Etzel Andergastnak. Zárkózott gyermek. Egy főügyész fia, aki hamis eskü alapján elítélt egy embert. A kisfiú sajátos energiával kutat ebben az ügyben; végre sikerül bizonyítékot szereznie. Mikor azonban megtudja, hogy nem tárgyalják a pert újra, hanem Maurizius kegyelmet kapott, akkor *a kedves, okos, fegyvermezett* kis Etzel Andergast szemébe vágja az apjának: „*nem akarok a fiad lenni!*” (Jacob Wassermann: Etzel Andergast. Berlin, 1931.)

³ *Zweig* egy *12 éves fiú* lelki átalakulását írja meg, aki ösztönösen megérzi, hogy édesanyja meg akarja csalni az apját. A szegény gyermek megakadályozza ezt, de ebben a szomorú kötelességteljesítésben elveszíti saját magát, elveszíti tiszta, örömköket váró gyermeklelkét. Egy pár nap alatt *koraérett*, mindent látó „felnőtté” lett. (Stefan Zweig: Brennendes Geheimnis. Wien, 1929.)

⁴ „... az a *másik énem* akarok lenni, amiért tanulok, dolgozom, imádkozom”, írja nekem egy negyedik gimnazista.

ségek vételében, *Krisztus* szeretetében. Fakadó, tavaszi, napsugaras lelkük megérzi a „*Nagy Barátot*”, akinek örök, végtelen szeretete termő életbe szökken bennük. Éppen ezért viszik életüket olyan helyekre, ahol tiszta, vallásból fakadó örömet, kultúrát, lelki épülést remélhetnek. Boldog az a kisdíák, aki a *Regnum Marianum*, *Sz'wgárda*, *Kongregáció* vagy valamelyik *cserkészcsapat* tagja lehet.

Szívesen megengedem, hogy külsőségek is vonzzák a gyermeket, mégis a vonzalomnak mélyebb lelki okai vannak. *Élmény keresés, lelki töltekezés, barátkozás, hibáktól való menekülés* határozzák meg a kisdíák ilyen irányú vonzódását. Bizonyítja ezt az is, hogyha a kisdíák észreveszi, hogy a hirdetett és várt értékekből *semmit sem kap, kimarad onnan*.

A vezetőknek, a tanároknak, lelkiatyáknak értékes, haladó szellemű egyéniségeknek kell lenniök, hogy a kisdíák problémák közé tévedő, fejlődésre készséges lelkét egyensúlyban tudják tartani. Azért is fontos ez, mert a szellemi, esztétikai, szociális, erkölcsi és vallásos fejlődésnek *első* komolyabb *szakaszával* már ebben a korban találkozunk. Olyan fejlődési felületek ezek, amelyek külön vagy egymás mellett' majdnem mindegyik kisdíákban megvannak. Ezeknek *helyes irányú és lehetőleg harmonikus kifejlesztése a középiskolai nevelés legfontosabb feladata*.

b) *A tanoncfüü lelki-képe.*

A tanoncok ² lelkiéletének vizsgálatánál *kikacsoljuk az átmeneti és serdülőkör szerinti felosztást*, mert mindkét periódusban testi- és lelki-életük

Részletesen foglalkozom majd ezzel a VI. kötetben. Hazánkban az 1922. évi XII. t-c. 93. §-a határozza meg a tanoncot szerződöttő *munkaadó kötelességeit*. A munkaadó

bontakozását, fejlődését vagy elfejlődését — az adottságon kívül — a fizikai munka és a vele kapcsolatos környezeti, társadalmi, eszmei tényezők befolyásolják.

A tanoncokban — általában — hasonló készségek, képességek, tehetségek vannak, mint a diákgyermekben. Csak ezeknek *eltérő fejlesztése után* hajlik el egymástól a két gyermektípus fejlődési vonala.

Párhuzamba állítva a tanonc és a kisdíák szellemi életét, megállapíthatjuk, hogy — míg a középiskolai nevelés a diák fizikai, kulturális, esztétikai, szociális, vallásos készségeinek *lehetőleg harmonikus* kifejlesztésére törekszik, addig — a műhely, a munkaterem, a szakiskola, a tanonc szakmájának megfelelő technikai és elméleti szaktudás elsajátítását célozza. A kisdíáknál a tervszerű, tudományosan megalapozott középiskolai nevelés, a tanoncnál pedig a technikai *gyakorlás útján* elsajátított mesterségbeli tudás egymástól élesen eltérő készségeket, képességeket fog aktiválni és az egyénben domináló szerephez juttatni. Ennek természetes következménye lesz a később mindjobban érezhető

köteles a tanonc testi épségére és egészségére ügyelni. A tanoncot csak korának, testi erejének, szellemi képességének megfelelő munkára alkalmazhatja. Abban az esetben, ha a munkaadó „teljes ellátással” szerződtette, akkor köteles egészséges, jól fűtött lakóhelyiségről és normális mennyiségű és tápláló értékű étellemezésről gondoskodni. A 76. §. kötelezőnek mondja a szerződtetendő tanonc előzetes hatósági orvosi vizsgálatát.

Sajnos, a munkaadók egyrésze *nem tartja meg* a törvény rendelkezéseit. Mulasztásukat a gazdasági krízissel indokolják.

¹ A modern *konstitúciós kutatás* alapján foglalkozik az ipari tanoncok lelki-életével: Dr. Th. Fürst: Methoden der individuellen Auslese für gewerbliche Berufe. Urban & Schwarzenberg Verlag, Berlin und Wien, 1931.

nívőkülönbség a diák és a tanonc között.¹ *Hangsúlyozom* azonban, hogy ez legtöbbször nem a tanoncgyermek belső értéktelenségének, hanem *külső tényezők fejlődést gátló hatásának eredménye*.

Mint minden ember testi és lelki életét, úgy a tanoncgyermekét is erősen befolyásolja a *családi környezet*. Külvárosi bérkaszárnnyák tömeglakásai-
ban — ahol mosnak, szárítanak, főznek, dohányoz-
nak, esznek, alszanak — él vagy inkább szeretne
élni a tanonc.² Rendesen sokgyermekes munkácsa-
ládban, ahol a mindennapi kenyér visszatérő pro-
bléma. Ahol rengeteg energiát kell feláldozni min-
denkinek, hogy csak vegetatív életét tudja bizto-
sítani. Ahol már kisgyermekkorától — mint egy
tanoncnak ment tanítványom írja nekem — „*saját
hátán tapasztalja mindenki az életet*”. Korán kell
tehát a tanoncgyermeknek is munkába állni. Korán
kell neki is dolgozni, hogy fiatal életét folytatni
tudja. Korán sejti meg ebben a robotban, hogy az
élet nem „vigalom” és nem „multság”.³ Hogy sok

¹ Ezt a nívőkülönbséget *próbálja csökkenteni* a tanonc-
otthonok kulturális tevékenysége, a tanonccserkészlet, a le-
venteoktatás, amelynek fokozatos szellemi erővel való töl-
tése a legszebb eredményekkel kecsegtet.

² Talán még nehezebb a helyzetük azoknak a tanoncok-
nak, akiknek természetben ad lakást a munkaadó. Leginkább
vidéki sokgyermekes zsellércsalád fiai szegődnek így el. Ezek-
nek az ellátásuk sokszor silány kalória-, fehérje-, vitamin-
szegény eledel. „Lakásuk” ablak nélküli bolthelyiségben lévő
műhely, ahol a tanonc éjszakára meghúzza magát. A keresz-
tény társadalomnak intézményesen kellene ezen segíteni. Fő-
iskolai kollégiumok mintájára két-három nagyobb tanonc-
otthont kellene építeni — modern lelki vezetéssel. Kisebb
közös hálótermekkel, könyvtárral és olvasószobával, kápol-
nával, tornaudvarral, hogy valósággal a tanoncok *otthona*
legyen. Jelesem a Katolikus Legényegylet Országos Köz-
ponti Tanoncinternátusára és a Katolikus Tanonc Otthonra
gondolok; esetleg ezeket kellene kibővíteni.

³ Panait *Istrati* írja meg egyik regényében szomorú sorsát
azoknak a fiúknak, akik *tanoncnak* mennek, akik teljesen izo-

megalázással, könnyel és fáradtsággal jár a legkisebb kenyér megszerzése is. Szervezetének ellenálló ereje hamar meggyengül,¹ mert fejlődésre teremtett fiatal életét korán támadja meg a sok *ipari betegség*.² A nyugalom, pihenés, csend, öröm, boldogság életet építő atmoszférája ismeretlen marad előtte. Piszkos lakás, nyomor, betegség, szomorúság, bánat veszi őt körül s belőlük ösztönösen igyekeznek menekülni. Menekülésének iránya az utcára vezet. Kerítések mögé, kapualjakba, pinceablakokba. Mert itt találja meg vele egysorsú társait. Itt találkozik azután a feslett nőekkel is: a nyílt és titkos prostitúcióval. Ez a környezet és a pornográf erotikus irodalomban, moziban, barátoktól és felnőttektől³ látott vagy hallott témák *növelik* a

láltak, akikkel senki sem törődik. Pedig éppen ebben a korban kellene tudással, melegséggel, szeretettel telíteni őket, hogy lelki alapot kapjanak. Az író is mondja: „Grundlagen die nur aus Güte, aus nichts als Güte bestehen dürfen, wenn das ganze Gebäude nicht in den Abgrund rollen soll.” (Pannait Istrati: *Tagé der Jugend*. München, 1931.)

¹ Pedig éppen 14—16 éves korban volna fontos, hogy védjük a tanonc fejlődő szervezetét. Mert a legújabb orvosi megfigyelés szerint ebben a korban egy *tuberkulózis „előhullám”* fenyegeti különösen a falusi gyermekek és ipari tanoncok egészségét! (Dr. Joó: *Gümőkór-halálozás korszerinti megoszlása*. Népegészségügy. XIII. évf. 1932. I. 15. sz.)

² Dr. *Arady Kálmán* nagy irodalmi tájékozottsággal és tudással ír a tanoncok egészségét is veszélyeztető *leggyakoribb ipari betegségről*. (Dr. Arady Kálmán: *Az ólommérgezésről*. Munkaügyi Szemle, 1932. II. 1.)

Ugyancsak az ipari megbetegedéseket tárgyalja széles alapon: a fémek (ólom, higany, ón, zink, stb.), a savak, a lúgok, anorganikus és organikus gázok és gőzök mérgezéseit. *Megdöbbenő statisztikát közöl a tanoncok ipari megbetegedéseiről a Handbuch der Sozialen Hygiene und Gesundheitsfürsorge*. Springer Verlag, Berlin, 1926. II. Bánd. 225—369. 1.

³ „... a véletlen külső eseményeknek ebben az időben (a gyermekkorban) nagy és maradandó a jelentősége. Elsősorban áll a *csábítás* . . . Ilyen befolyást *felnőttek* vagy *más*

serdülő-tanonc szexuális vágyainak intenzitását. Vallásos életének, intelligenciájának fejletlensége vagy hiánya *csökkenti az akarati élet, az erkölcsi gátlások kiegyensúlyozó erejét*. Ezért nem tudja a tanoncgyermek a folyton erősödő szexuális erőket átértékelni. Rövid küzdelem után egyensúlyát veszti a folytonosan erősödő nemi vágyakkal szemben, amelyek félelemmel, maradék energiával fékezett kezdősebesség után a korai nemi-betegségek, szexuális-abnormitások, nemi-tragédiák szakadékába zúdíjtják.

Az utcán tárgyalják meg a *gyárban, a műhelyben levő helyzetüket is*. A nehéz munkát, a sok szidalmat, a sok fáradtságot, kevés bért, kevés ruhát, kevés kenyeret: a szűken mért emberi életet. Itt döbbenek rá először *közös sorsukra*. Lelkivezetés, kritika, belső gátlás hiányában itt próbálják meg „végre objektíven látni” társadalmi helyzetüket. Itt vonzza magához először lelküket korunk új mágneses pólusa: a *szociális probléma*. Ennek az egyre szélesebben ható nagy problémának egyszerű, világos, szuggesztíven definiált fogalmait a műhelyben, munkateremben hallja a felnőtt munkásoktól. Osztályba tartozásának homályos fogalmi ebben a környezetben kerülnek a tudat világosságába. Munkaadójának, munkavezetőjének kíméletlen bánásmódja, otthoni életének tragikus élménykomplexuma, a körülötte örvénylő sorsokból belezuhanó szavak gyengítik, oldják, legyőzik a kifáradt, kimerült idegrendszerét. Sötét tónusú, *megtapadó hangulatok* örvényébe kerül.¹ Tettekbe kényszerítő gondolatsor hasad felszínre benne.

gyermeknek gyakorolhatnak reá (a gyermekre).” (Prof. Dr. Freud: Három értekezés a szexualitás elméletéről. Ford.: Ferenczi S. II. kiadás. Bpest, 1919. 49. 1.)

¹ Ranschburg: Az emberi elme. Bpest, 1923. II. kötet.

Egyszerre világos lesz előtte, hogy ebben a nélkülözésen, nyomoron, elnyomatáson keresztül „fel-tapintott” társadalomban kíméletlen osztályharc tombol. Neki pedig — a terminológia szerint — az öntudatos ifjómunkásnak bele kell állani ebbe az egymásnak feszülő emberfalanszékba. Még pedig „a szorosán zárkózott, harcrakész és szervezett”¹ munkásosztály oldalára, hogy magának és társainak szervezett erejét, „mint emeltyűt, a dolgozó osztályok végleges felszabadítására”² koncentrálja.

A szellemileg fejletlen, idegileg kevésbé ellenálló, kultúrfegyverzetét az elemi iskolában szerző tanoncgyermek könnyen befolyásolható. Egész értelmi, érzelmi és akarati életét terhelni fogja a sok *igazságtalanság* reakciójaként felbukkanó szocialista ideológia. Annál is inkább, mert az egyszerű tömondatokba épített, könnyen appercipiálható propaganda állandóan hangsúlyozza, hogy *a más itá-nyú szellemi orientáció „kispolgári ideológia zsák” utcája” csak*. Nem „racionális” és nem alkalmas arra, hogy „az ifjómunkást a kizsákmányolás, az elnyomatás igájából” felszabadítsa.

Ebben a kisülésre beállított, *pszichés feszültség-gel telített*, „küzdelmet”, „harcot”, „győzelmet” és hasonló *szuggesztív szavakat* záporozó atmoszférában a szegény fiatal élet elveszíti fejlődésének lehetőségét. Ezek a folyton ismétlődő fogalmak *be-idegződnek* és szinte kiszorítanak minden mást a tudat előteréből. A tanoncgyermek az ideológia burája alá kerül, amelynek speciális összetételű levegőjében sajátságos átalakulás indul meg benne. Ennek a lelki átalakulásnak végső következménye *asszimmetrikus lelkiélet és az ebből keletkező és az*

¹ Engels: A kommunizmus alapelvei. Ford.: Garami E. Bpest, 1918. 40. 1.

² Marx: Bér, ár, profit. Ford.: Bokányi D. Bpest, 1918. 72. 1.

osztályharcban jól felhasználható ideges feszültség lesz.

A tanoncok nagy többségének *esztétikai érzéke* a hasonló korú diákéval összemérve *fejletlennek* mondható. Kivételt jelentenek azok a tanoncok, akik *szakmájuknál fogva* egyoldalúan kifejlesztett esztétikai érzékkel bírnak.¹ Ez érthető is, mert a proletárlakás bútorai, a külvárosi utca házfalainak szürke síkjai között a tanonc esztétikai fejlődéséről szó sem lehet. De ennek fejlődését a gyár, a műhely, a sportpályák sem igen segítik elő. A tanoncoknak az a csekély töredéke, akikben esetleg aktiválódik ez az érzék, leginkább az ifjúmunkás szervezetekben rendezett kiállításokat látogatja. Ezekon *a politikai célokat* szolgáló foto- és képkiállításokon a nem ábrázoló „*konstruktivista*” művészet mértani idomaival találkozik. A szegény, sokat dolgozott, elfáradt, kimerült iparostanonc lelkileg felüdülni szeretne. Ösztönösen keresi tehát a *könynyen érthető*, naturalista formákat, a világos színekre épített harmóniát. Keresi az egyensúlyt, nyugalmat, tiszta élményt hozó szépségeket. Helyette pedig az „*avant garde*” művészeitől, konstruktivista „*képstruktúrát*” és „*képarchitekturát*” kap. Pedig ezzel a művészettel még a túlkultúrált esztéta is csak logikus, absztraháló agymunka és művészi normáinak átértékelése után tud *esetleg* rezonálni. Természetes, hogy értelmetlenül és idegesen fog szemben állni ezzel a „*korszerű*” művészettel, melynek ismételten ráható komponenséből és a természetre rácsodálkozó tanoncgyerek tiszta élményeiből groteszk *lelki egyensúlytalanság* keletkezik. Ez állandósulhat benne. Ez az állandósult egyensúlytalanság pedig sok olyan lelki tényezőt

¹ Aranyozó, bronzműves, faszobrász, fényképész, grafikai-ipari, kőfaragó, könyvkötő, műasztalos, múlakatos, stukkó és intarzia készítő tanoncok.

inaktiválhat, mely fáradtságot, ürességet, reménytelenséget megszüntető energiaforrás lett volna a ia-noncgyermek életében.

A tanoncgyermek *szellemi életének* alapja az elemi iskolából vagy a középiskola alsóbb osztályai-ból hozott elemi tudás, mely a tanonciskolában — sajnos — alig fejleszhető. Ennek egyik oka, hogy *az általános műveltség továbbfejlesztése nem erő- teljesen kihangsúlyozott iskolafeladat.* Azonkívül a tanonc is olyan fáradtan érkezik az iskolába, hogy fizikai állapotánál fogva képtelen a komolyabb szellemi munkára. Az iskolán kívül felvett szellemi tápláléka pedig sokszor teljesen értéktelen. Ebben a korban — *fejlődési periódusának megfelelően* — a mozgalmas, fordulatos, színes leírásokat szereti. Irodalmi irányítás hiányában maximálisan érvényesül a milieu-hatás: deteküv-regényeket vagy olcsó magazineket olvas.

Az átmeneti életszakaszban még csak *kezdetleges a biológiai változás*, mégis a lelkiéletet alapjában átalakítja. A forrongásnak induló gyermeknél gyakran — átmenetileg — alkatától *eltérő biotípus* tulajdonságait is észlelhetjük. Ilyenkor szellemi orientációjának iránya is megváltozhat. A *kalandos regények mellé* pornográf füzetek kerülnek; igen gyakran a nemi életet tárgyaló „*felvilágosító*”, *tudományossá kendőzött ponyvairódmalmat* olvas a serdülő tanonc. Ugyancsak az „olvasási láz” korában találkozunk rendszerint először az egyszerű módon, kérdés és felelet alakjában megírt *marxista ideológia alapvető tételeivel*, amelyekben konkrétan megfogalmazva kapja mindazt, amit már jól-rosszul reprodukálva a munkatermekben, műhelyekben, gyűléseken hallott.

Ezekből a propaganda-füzetekből sok mindent megtanulhat a tanonc, amire az osztályharcnál szüksége lesz. De a tanoncgyermek is — mint min-

den élő organizmus — a *fejlődés törvénye alá vart rendelve* — *fizikailag és lelkiileg egyaránt*. A lelki bontakozást, a *belső értékek kifejlesztését* nem adhatja és *magasabbrendű életté nem* finomíthatja ez a gondolatvilág. Éppen ezért fakul meg benne a vallásos érzés «^e»; mert *egyirányú*, a társadalom át-alkítására beidegződött *élete* elveszíti kapcsolatát a vallás kultúráját teremtő, lelket építő energiaforrásával. Azonkívül ebben a rétegben az *atheizmus* is támadást indít Isten, a felsőbbrendű ember és a vallás ellen. A vallás — *jellemző* terminológiájuk szerint — „klerikális téboly”, „népbutítás”, „papi maszlag”. Aki pedig közülük kevésbé népszónok és nagyon „felvilágosodott” vagy nagyon „pszichológus” akar lenni, annak a vallás — „kedélyigény”. A kereszténység főnséges áramlata tehát nem melegítheti a tanoncok csírázó lelki értékeit, mert az atheizmus a maga számára akarja őket preparálni.

Krisztus Urunk, az Evangélium, a szentgyónás és szentáldozás csodálatos, lelket megújító, örök kisugárzása gúnyt, nevetést, dilettáns szatírát, „felvilágosodott fölényt” ébreszt bennük. Pedig ha nem osztály-szempontról, hanem egyetemes emberi szempontból, vagy a modern pszichológia tudományos horizontjára elé állítjuk ezeket a fölényeskedőket, akkor dilettáns póznak tűnik fel mindez, akkor értjük csak meg igazán *Krisztus* mondását: „*nem tudjak, hogy mit cselekednek*”.

Mi lenne tehát a *pedagógia feladata* a tanoncgymagok nevelésénél?¹ Röviden így felelhetünk: egy *analitikus* és egy *szintetikus* feladat.

Analitikus feladata: a lélekmegismerés helyesnek talált módszereivel² feltárni a tanonc lelkét és

¹ A *részletes* megoldást a VI. és VII. kötetben fogom közölni.

² Lásd a II. kötet 232—247. lapjait.

a környezetnek a lelkiéletre ható tényezőit. Megismerni ennek a két komponensnek változó irányú *rezultánsát*.

A környezet ható tényezőinek vizsgálatánál először a tanonc *otthonának* pszichés hatását keressük. Azután ennek a hatásnak állandóságát vagy időközönként való megjelenését figyeljük. Majd ennek a hatásnak intenzitását, fejlesztő vagy deformáló reakcióját kutassuk. Utána tárjuk fel a szakiskola, a munkaterem, a műhely, az utca lélekre ható tényezőit és figyeljük meg, hogy ezek a komponensek a tanoncgyermekben hogyan erősítik, vagy gyengítik a veleszületett képességeket és szerzett tulajdonságokat.

Mindez előkészület a tanonc *egyéniségének* megismeréséhez. Tájékozódásképpen megállapítjuk, hogy milyen lelkihabitushoz áll a legközelebb; lemérjük, hogy milyen magas az *értelmi nívója*, milyen fejlett az *érzelmi élete*, hogyan határozzák meg *momentán* akarati, érzelmi és értelmi életét a környezet, az öröklött és a szerzett tulajdonságok, milyen reakciót váltanak ki belőle a kívülről jövő lelki inzultusok, hogyan rezonál lelkileg a vallás értékeire, milyen fejlett az *akarati élete*, mi „akar lenni”, hogyan tudja elképzeléseit *megvalósítani*, saját magát irányítani, egyensúlyban tartani, milyen nehézségei vannak, tud-e szelekciót gyakorolni a jó és a rossz között.

A nevelés *szintetikus* feladata:¹ a modern pedagógia, a modern biológia, pszichológia és karakterológia *tudományos alapotán* a kereszténység lelkét nemesítő, életet megváltó transzcendentális energiáival *kifejleszteni* a tanoncgyermek értékeit. És megteremteni a műveletlenség, a szenvedés, a

¹ Részletesen fogom ismertetni a VI. kötetben.

nyomor fölé emelkedő esztétikai, szellemi, szociális és vallásos életének *dinamikus egyensúlyát*.

c) *A falusi fiúgyermek lelki-képe.*

A falusi gyermek és serdülő *életét*¹ egyéni adottságán kívül három tényező határozza meg: *a csa-Iád, a természet és a vallás*. Ezek a tényezők bontják ki a gyermek testi és lelki értékeit: a készségeket, képességeket, esetleg tehetséget.

Az önálló gondolkodás, a szép szeretete, az erkölcsi-, a szociális-, a vallásos-érzék a falusi gyermekben is már korán jelentkeznek. Eredeti, színes, ősi magyar pszichét reveláló motívumokon keresztül,² melyek ihletői, megtermékenyítői, ősi energiaforrása a magyar irodalomnak, képzőművészetnek, zenének és táncművészetnek.³

A falusi gyermek *otthona* — egypár jómódú gazda házát nem tekintve — szegényes berendezésű; festett bútorok, egypár mázas agyagtányér, kulacs, hímzett asztalterítő díszítéssel. Ezek is azonban a „nagy” szobában, a „vendégfogadó” szobában vannak. A lakószobában, amelynek ablakai az udvarra nyílnak és kevésbé napos és egészséges, ezek a primitív díszek sem találhatók. Itt lakik a falusi gyermek nagyszüleivel, testvéreivel együtt; sokszor heten-nyolcan összezsúfolva. Ezt a szobát télen kevésbé szellőztetik, következőleg egészségtelen. Ebben a szobában főznek, mosnak, dohányoznak, alszanak. Ez az antihigiénikus életmód és az a rossz szokás, hogy az egészségesek a betegek-

¹ A falusi fiúgyermeknél éppen úgy, mint a tanoncgymeknél, az átmeneti- és serdülőkort *együtt* tárgyaljuk.

² Malonyai: A magyar nép művészete. Bpest, 1903.

³ Bartók, Butykay, Dohnányi, Erkel, Hubay, Kacsóh, Kodály, Liszt műveire gondolok.

Réthei—Prikkel M.: A magyarság táncai. Bpest, 1924.

kel egy szobában vannak, egy tálból esznek, gyakran egy ágyban alszanak, okozza a különböző *fertőző betegségek* (tuberkulózis, stb.) nagy terjedését. Fokozza még a tuberkulózis pusztítását a nedves, földes lakás, amelyben *könnyű a meghűlés*. Meghűléses megbetegedéseknél a lappangó tuberkulózis-gócok *gyakran aktiválódnak* és a gumókor baktériumok elszaporodnak. Az elégtelen táplálkozás és a sokszor túlkorán megkezdett *nehéz* testmunka következtében is csökken a falusi gyermek és serdülő szervezetének ellenálló képessége a különböző fertőző betegségekkel szemben. A gumókor ellen, de bármilyen betegség ellen is univerzális gyógyszer falun a pálinka. A gyermekeknek szintén pálinkát adnak; ennek szomorú következményeiről a gyermek fizikai és lelki fejlődése szempontjából, azt hiszem, nem kell bővebben írnom.* Még rosszabb a helyzet a nincstelen *zsellérek*nél, „ahol ezer ember-

¹ Ezeket az antihigiénikus tényezőket kompenzálja részben az egészséges, ózondús, falusi levegő és a napfény gyógyító hatása. Dr. Vass József népjóléti miniszter által *megkezdett* tuberkulózis elleni küzdelem, csecsemővédelem, egészségügyi mintajárások megszervezése is már éreztetik jótékony, egészségvédelmi hatásukat. Ennek a *szociális prevenciónak* köszönhető a *tuberkulózis-halandóság lényeges csökkenése*:

1918-ban.....	354%
1924-ben.....	320%
1926-ban.....	240%
1928-ban.....	2 20%

volt a tuberulotikus halálest.

Ugyancsak örvendetesen *csökken* 1920 óta a *csecsemő' halandóság* is (egy éven alul elhalt csecsemő abszolút számban):

1920—22-ben.....	49.480
1923—25-ben.....	42.094
1926—27-ben.....	39.416

(Dr. Szél T.: Egészségügyi statisztika. Bpest, 1930. 297. és 352. 1.)

nek nincsen egyetlen tehene”.¹ Ilyen környezetben és ilyen szomorú viszonyok között tengődő kiskisgazda- vagy zsellérgyermek szellemi életéről alig lehet beszélni. Mert hiszen „ha az elemi iskola padjain túl követjük a falusi gyermek életét és figyeljük kulturális momentumokkal való találkozásait, megállapíthatjuk, hogy az elemi iskola után a legtöbb kiskisgazda műveltségszerzése le van zárva, önképzése — ritka kivételektől eltekintve — az erős testi munka és a család viszonyai miatt lehetetlen”² Ha pedig mégis van egy kis ideje, úgy szellemi tápláléka néhány „népies” regény, „százestendős jövőmondó kalendárium” és *ritkán a Biblia*. Ujabbban — ahol lehetséges — a rádión közvetített szentbeszéd vagy oktató előadás.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a falusi gyermekben nincsen érdeklődés a szellemi és vallásos értékek iránt. Ellenkezőleg, mindkettő megvan benne.³ Ha *széles alapú szociális újításokkal* a falusi szegénység életnívóját emelnék és azután a „nagyfejű, mezítlábas parasztgyerekekkel” többet törődnének, akkor több termésre hivatott, egészséges lelkű, széles látókörű magyar tehetséget szívhatna fel a városi középosztály. Bizonyos, hogy ez a törődés és gondos nevelés — *[feltételezve a falusi tanítóság kultúréletének biztosítását!]* — sok áldozatot, fáradságot, *alapos elméleti tudást* és — last, but not least — *kitartást* igényel.⁴

¹ Milotay I.: Ismeretlen Magyarország. Bpest, 1931.

² Radnóti I.: A falu problémái. „Magyar Szemle.” VI. kötet 2. sz.

³ Alkalmam volt megfigyelni a *jánoshalmi* földműves gyermekek kultúréletét, amelyet áldozatos lelkű nevelők, tanítók, papok ébresztettek életre. A vallásos életnek, a tudásvágynak olyan imponáló megmozdulását tapasztaltam, amely díszére válnék bármely fővárosi ifjúsági mozgalomnak.

⁴ *Részletesen* foglalkozom majd ezzel a kérdéssel e munka VII. kötetében.

A falusi gyermek *esztétikai készsége*, vagy tehetsége — a rajztehetség kivételével — csak a pubertás után bontakozik ki teljesen. Ismeri azonban már a népdalokat, itt-ott új mesét, új dallamot is ad egyik-másik versnek vagy nótának. *Talán erre* vezethető vissza az a *lelki affinitás*, mellyel a katolikus vallás szertartásai felé vonzódik. Megszínesedve szűrődnek át ezek lelkének prizmáján, melyeket azután magyar népies elemekkel *tovább fejleszt*.¹

A falusi gyermek *morális és vallásos* élete relatíve fejlettnak látszik, azonban nem elég tudatos. Legtöbbször hagyományos formalizmust jelent. A vallásnak egyéniséget alakító hatását csak éveken át tartó, *állandó nevelői lelkihatás után* érezhetjük. A vallás inkább mint lokális, tömegpszichét szabályozó és fékező energia jelentkezik náluk. Ez az oka talán annak, hogy a falusi gyermek erkölcsi és vallásos élete nem egységes. Nem alakul egyetemes katolikus elvek szerint, hanem egyes vidékek felfogásához, szokásához simul. Ezért a falusi gyermek sajtóságos tarkaságban örzi meg őseinek és magának szerzett jó és rossz szokásait. Ezt — ismétlem — még a vallásos nevelés is csak *igen lassan tudja* megváltoztatni. Gátolja ezt a kristályosodási folyamatot a város nyugtalanító hatása is. *Tervszerű* neveléssel azonban felszínre hozhatjuk a falusi gyermek jó tulajdonságait. Ezek a *pozitív értékű*, kiépítésre alkalmas tulajdonságok a történelmi keveredés után keletkezett *magyarság* lelki életének *alkotó elemei!*² Ezek az alkotó elemek

¹ Mikulás-járás, karácsonyi betlehemes játékok, háromkirályok látogatása, stb.

² *Méhely* szerint a magyarság eredete kettős gyökerű: törökös (mongol-kaukázusi vagy turáni) és ugoros (v. keletbalti), amelyek közül az utóbbi fajtához tartozott a honfoglaló magyarság derékhada, míg a vezető egyéniségek az előbbi-

felizmosodnak a magyar ifjúban és felnőttben, hogy *azután integrálódva*, fölényes módon fejezzék ki a *magyar nép sajátos karakterét*.

Ezek a lelki összetevők: a kötelességteljesítésben való *lelkiismeretesség*, a gyermekkel foglalkozó szülő, nevelő iránti *hűség*.

A falusi gyermek *őszinte, becsületes, nyílt*;¹ nem kétszínű, nem haragtartó, nem intrikus. *Szereti az embereket*; a pajtásait, a szülőit, a nevelőit. Zárkózott, de az első jó szóra megnyíló: *közvetlen, barátságos*. A természet, amely őt körülveszi elmélyedésre, *gondolkodásra* készíti, csodálatos színesen éli meg a ráható élményeket és a *született elbeszélő* pompás stílusában formálja mesébe azokat. *Talán* ez is egyik oka annak, hogy a magyar írók, költők, művészek világviszonylatban is értékes része *a faluból nőtt fel a magyar élet horizontjára*.

A falusi gyermek felfogása — általában — lassú tempójú. Primitív összefoglalásra, *szintézisre* hajlamos. Ebből alakul ki később a felnőtt magyar ember szűkszavú, praktikus *életfilozófiája*. A magyar lelkialkatnak ez a szerencsés komponense óvja meg őt attól, hogy ha a városba kerül, nem lesz, *nem lehet* korunk típusa: kihasznált, gépiesített tömegember.

hez. Mindkét fajtához tartozó egyedek eléggé zárt sorokban lelhetők fel egyes vidékeken ma is. Jankó János kiindulása is hasonló. E fajták lelki képe: az első: passzív, a második: impulzív. (A magyar faj védelem irányelvei. Bpest. „A cél”. 1926.)

Bartucz Lajos anthropológiai vizsgálatok alapján öt típust ismer fel a magyarságban: a nyugati (*Homo mediterraneus*), a kelet-balti (*Homo balticus*), az északi (*Homo nordicus*), a dinári (*Homo dinaricus*) és az alpesi típust (*Homo alpinus*). (Dr. Bartucz: A magyarság faji összetétele. Természettudományi Közlöny. 1927. 65. 1.)

¹ Dr. Hermann Ottó: A magyar nép arca és jelleme. Budapest, 1902.

Negatív értékű, átalakításra vagy szublimálásra szoruló tulajdonságai közé tartozik *naiv önzése*, amely sokszor az emberekben való csalódásának, becsapottságának maradandó reakciója. *Nyers*, trágár beszéde, *durva*, *goromba* modora. *Érzékenysége*nek sajátos *antipólusa*: az ellenszenvesekkel szemben való kíméletlenség, néha *kegyetlenség*.¹ Korai *szexualitása*, melyet a környezet aktivál erősen, néha egészen abnormális irányt vehet (szodómia).

A falusi fiúgyermek vizsgálatánál láthatjuk, hogy fejlődése — általában — olyan irányú lesz, *ami'lyen környezetbe kerül, ahogyan foglalkoznak vele*. Ha ezek az összetevők rossz irányba befolyásolják, akkor felszínre kerülnek, erősödnek, uralomra törnek és jutnak a lappangó rossz tulajdonságok. Ilyen esetben kényelmes, hanyag, szórakozott, figyelmetlen, durva, trágár beszédű, verekedő, önző, rendetlen, feledékeny, lusta lesz a falusi gyermek.

Ha pedig *szeretettel, áldozatos lélekkel* kompenzálják ezeket a lappangó rossz tulajdonságokat és segítik, *támogatják a lélek jó tulajdonságainak uralomra jutását*, akkor a falusi gyermek érdeklődő, komoly, önzetlen, áldozatos, szorgalmas, rendes, fejlődni akaró, lelkiileg koncentrált, hívő, vallásos beállítottságú lesz.

Talán nem túlzok, ha mindezek alapján azt mondom, hogy a magyar jövő *részben a magyar nevelő, tanító, pap kezébe van letéve*!

¹ Ezt érzi meg intuitíve *Ady* is, amikor így jellemzi önmagát: a magyart:

Ős Napkelet olyannak álmodta,
Amilyen én vagyok:
Hősnek, borúsna, büszke szertelennek,
Kegyetlennek, de ki elvéri
Egy gondolatn.

(*Ady* Endre: „Én nem vagyok magyar?” Vér és Arany. Budapest, 1918. 36. 1.)

B) *A leányok lelki-képe az átmeneti életszakaszban.*

Az elemi iskola negyedik osztályának elvégzése után a leánygyermek továbbtaníttatása illetőleg főiskolára való előkészítése minden áldozatoslelkű szülőnek szinte természetes törekvése.

Nem olyan régen még igen sok argumentum próbálta ezt a fejlődési folyamatot gátolni. Ezeket a gátoló zsilipeket azonban erős, determináló tényezők szakították át: a *nő egyenjogúsításra való törekvése és a férfi szellemi munkájának alacsony munkabére*. A konzervatív álláspont érvelését ebben a kérdésben nem tudjuk magunkénak vallani, mert a nevelők tapasztalatai alapján állunk mi is, „hogy a nő éppen úgy alkalmas szellemi kiképzésre mint a férfi”. Ezt különben az agyszövetten és a modern pszichológia egymástól függetlenül is bizonyítja. De állásfoglalásunkat *támogatja az Egyház is, mert az Evangéliumon keresztül kétezer év óta hirdeti a férfi és a nő egyenlőségét*. Vitathatatlan az is, hogy a felsőbbrendű élet vagy a tudományos munka — egy-két pathológiás esetet nem tekintve — a női természetre alig van befolyással. És ami a legfontosabb: a nőnek a szellemi élet síkjáról lemaradni azért sem helyes, mert a *gyermeknevelés* felelősséggel terhelt feladatát — korunk aktuális problémáitól elzárkózva — *nem tudhatja helyesen megoldani*.

A *leányoknál* az elemi iskola negyedik osztálya után nagyjából hasonló okok miatt ugyanolyan *megoszlás következik be*, mint a fiúgyermekeknél. Az egyik leánygyermek *diák*, a másik *munkás*, a harmadik otthonmaradó: *háztartásban segítő* lesz. Lelki fejlődésüket — *egyéni adottságokon kívül* — az otthon, az iskola vagy a munkaterem: a szülők,

tanárok, papok, illetőleg felnőtt munkások, barát-nők fogják *kisebb-nagyobb intenzitással* befolyásolni.

a) *A kis diákleány lelki-képe.*

A kis *diákleányok* életét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy ebben a korban *hasonló* készségek, képességek bontakoznak, mint a fiúknál. Ezen felül a leányoknál még *nagyobb szorgalom* tapasztalható. Ami az általános osztályzati arányszámban is kifejezésre jut. Nem hiszem, hogy ennek a túlzott tanári jóindulat, az enyhébb elbírálás volna az oka. Az *igazi ok* ott keresendő, hogy ebben a korban a leányok testi és ezzel párhuzamosan a lelki *fejlődése relatíve sokkal nagyobb*, mint a fiúké.¹ Mivel a középiskola alsóbb osztályaiban a tananyag *receptív* tudást igényel: erre a recepcióra a leánygyermek sokkal alkalmasabb. Később, mikor a *kreáció* periódusa következik, akkor a leányok nagy többsége elmarad a fiúk mögött.

Az átmeneti korban lévő kis diákleány *otthoni helyzete* sok problémától terhes. Gyakran a szülők maguk az okozói a sok felszínre kerülő és nehezen megoldható problémának. Sokszor nem tudják vagy nem akarják a leánygyermeket a helyes irányba beállítani. Ha kisebb testvérei vannak, azok közé kényszerítik. Pedig a kis diákleány kinötte ezt az életformát. A kisgyermekek játékait már unalmasnak, üresnek találja. Ha azután csendet, nyugalmat keres, hogy tanuljon vagy olvasson: megzavarják, amelynek veszekedés vagy szülői büntetés a vége. Ha ez többször történik és utána

¹ *Wildgans* dolgozza fel szépen ezt a témát. Nagyon jó megfigyelése, hogy ebben a korban, mikor a fiúk még egészen éretlenek, „zöldek”, a *leányok már komoly*, mély érzésekkel telített, *majdnem felnőtt emberek*. (Anton Wildgans: Musik der Kindheit. Wien, 1928.)

az igazságtalan büntetés gyakran következik, akkor a kis diákleányban erős antipátia fejlődik ki a kisebb testvéreivel szemben. Mert bennük látja okát az ő gyakori, igazságtalan bűnhődésének. Nem kedvezőbb a helyzet az *idősebb* testvérekkel szemben sem. Ha be is fogadják őt a társaságukba, bizonyos, hogy a kis diákleány majdnem mindig *háttétbe szorul*. Itt ismét a „kisebbértékűségi-érzés” egyik *forrásához* jutottunk. Ezért lesz a kis diákleány sok esetben — tudat alatt — irigye, rosszakarója az idősebb testvéreknek. Pedig ugyanez a kis diákleány a konfliktusokat feloldó, *helyes nevelés* mellett kisebb testvéreinek szerető, áldozatos lelkű jóbarátja, idősebb testvéreinek pedig figyelmes, szolgálatkész, önzetlen híve lenne.

Ebben a korban a kis diákleánnyal szemben speciális nehézségei vannak az édesanyának. A pubertást megelőző depresszióban már észlelhető az a sajátságos elfordulás (averzió) a hasonló-nemüektől. Tehát az édesanyától is. Az édesanya tapasztalni fogja, hogy az eddig szelíd, szófogadó, gyengéden szerető kisleánya mindinkább indulatos, ellenkező, agresszív, elforduló lesz.¹ Fokozza és kiemeli ezt az ellentétet, hogy ugyanakkor inkább az édesapját kezdi jobban szeretni. Ösztönös reakció jelenik meg ilyenkor az édesanyában, amely az előbbi helyzetüket visszaállítani igyekszik. Ez azonban ritkán sikerül, mert az ilyen érzelmi visszaalakulásnak egy reverzibilis biológiai folyamat felel meg, ami a természetes fejlődéssel összhangba nem hozható. Ilyenkor az édesanyának inkább *elnéző, megértő, megbocsátó szeretettel kell ezt a pár évre terjedő és a természetes fejlődéstől létrehozott szakadékot átívelni*.

¹ Az egyik édesanya panaszkodva írja nekem a kis diákleányáról: „Érthetetlen, de úgy van, az én drága jó kisleányom úgy néz most rám, mintha az ellenségem volna.”

Az átmeneti korban lévő kis diákleány életében igen fontos tényező a *testnevelés*.¹ Ennek hiányában a leánygyermek szervezetében bizonyos reakciók lépnek fel. Mert a rendszeres mozgás, torna, sport hiányában a fejlődő organizmusnak rossz vérkeringése lesz, aminek következménye rosszkedvűség, bágyadság, levertség, korai kifáradás szokott lenni. Vérszegénység, fejfájás, depressziós ideges tünetek jelentkeznek a kis diákleánynál. Speciálisan a leányoknál erősítik ezeket a tüneteket — mint később látni fogjuk — az átmeneti kor félelem-periódusai is. Különösen erősödnek ezek a korai depressziós tünetek, ha a kis diákleány alkatánál fogva hajlamos erre, vagy ha kisgyermekkorából *lelki traumákat* visel. Az átmeneti életszakaszban fellépő kellemetlen testi tünetek és az azokat kísérő ideges jelenségek naponta végzendő torna-gyakorlatok, úszás, tenisz, vívás, kirándulás beiktatásával csaknem teljesen elkerülhetők.

Talán nincs olyan nevelő, aki ne tapasztalta volna a helyesen és *mértékkel üzött* sportnak a lelkiéletre is kiható előnyeit. Éppen ezért ezt a kis diákleány nevelésénél nélkülözhetetlen tényezőt nem szabad lebecsülnünk, hanem ellenkezőleg, a kötelező iskolai tornaórákon *kívül is*, a maga síkján és a maga idejében alkalmazni kell.² A sportnak, mint nevelő tényezőnek bekapcsolásával tud-

¹ Az *Egyház* nem a leányok testnevelését, hanem a sport kilengéseit itéli el: a hiányos sportöltözetet, a strandok szépségversenyeit, az „Akt- u. Nacktkultur”-t. Ezek az igazi sportot kompromittálják és morális infekciót jelentenek a leányok életében.

² Nem helyeselhetjük azonban a leányok *túlzásba vitt* sportolását, mert ez a női szervezetet jövő hivatásának szempontjából károsan befolyásolja és azért sem, mert egyoldalú embertípust, az élet egyetemes emberi problémáit és céljait negligáló, üres, tartalmatlan, pózokba merevedő „sportlady”-ket termel.

juk csak a kis diákleány *testi, szellemi és lelki életének harmonikus kifejlődését szolgál*ni.

A kis diákleány általában korábban és erősebben rezonál a *szellemi élet értékeire*, mint a fiúgyermek. Míg a fiúk ebben a korban nagyrészt kalandos útleírásokat olvasnak és sok időt áldoznak a sportnak és technikai játékoknak, addig a lányok elbeszélések, regények olvasása közben a finomabb problémák felé vonzódnak. Korábban megérinti tehát őket a kultúra sok szépsége és korábban is vágyódnak abból minél többet, minél értékesebbet megismerni. Ezért a kis diákleányok ebben a korban *mohón és sokat* olvasnak. Az ifjúsági folyóiratokban megjelenő *kisebb* irodalmi, művészeti, tudományos *cikkek* ébresztik fel és irányítják egy ideig érdeklődésüket, majd ezeknek nyomán ifjúsági *regényeket* olvasnak. De a „fiatal lányok számára írt regényeket” hamar megunják és érdeklődő, érzékeny egyéniségük Jókai, Mikszáth, Dickens művei felé fordul. Ha érdeklődésüket ilyen irányban kielégíthetik, ha a tanárok, nevelők és szülők gondoskodnak arról, hogy helyesen megválogatott, értékes, a kisleány szellemi nívójának megfelelő könyvek bőségesen álljanak rendelkezésére, hogy abból a lelki színezetének megfelelőt kiválogathassa, akkor fényes szemmel, derűs, gazdagodni akaró lélekkel merül ezeknek olvasásába. Ellenkező esetben ízlését rontó ponyva- és az erkölcsi romlást előkészítő pornográf-„irodalom” lesz a szép után vágyódó lelkük tápláléka. A szülőnek vagy nevelőnek elég néhány jól elhelyezett mondata, hogy a kisleány érdeklődését értékes könyvekre irányítsa és ezzel meghatározhatja hetekre, sőt hónapokra az értékeket kereső lelkének fejlődési irányát.

Míg a kisleánynak kialakult ízlése nincs, addig válogatás nélkül mindent elolvas, ami a kezébe kerül. Azért is fontos ez a kor, mert az ekkor kiépí-

tett fundamentum meghatározza a lélek további épülését is. Azokban a kisleányokban, akik komoly *irányítás nélkül*, a helyes fogalmakat meghamisító, szennyes tartalmú, pornográf könyveket olvasnak, a tiszta, nemes érdeklődés szexuális kíváncsisággá fajul, megrontott ízlésük és megfertőzött lelkük ezután mindig ilyen irányban keresi és találja meg a kielégülést. Ha azonban lelki fejlődésüket *tervszerűen* irányítjuk, akkor irodalmi és művészi ízlésük és lelki orientációjuk csakhamar olyan magas fokot ér el, hogy megvetnek és elutasítanak maguktól minden értéktelen olvasmányt.

A kis diákleányok érdeklődése azonban *nem elmélyedő*, nem meghatározott irányban halad: folyton újabb és újabb területre csap át. Mindentől tudni akar. Még az egyik könyvet el sem olvasta, már a másikba kezd. Ritkán olvassa el ugyanazt a könyvet kétszer, vagy többször — fiúknál ez nagyon gyakori eset —, *ami pedig szükséges ahhoz, hogy az olvasott mű maradandó eleményt jelentsen* a lélek számára. Ennek következménye azután, hogy a kis diákleány ezen a téren is *felületessé*, kapkodóvá válik.

Zenetanulása — a kivételes tehetségeket nem tekintve — éppen ilyen felületes. Nagy kedvvel kezd a tanulásba, de a kezdeti lendület hulláma csakhamar ellaposodik és inkább a szülői vagy nevelői tekintély, mint a saját öröme az, ami a zongora vagy hegedű mellett tartja. Különösen akkor áll fenn ez az eset, ha a szülők nagy jóakarata, de kis pedagógiai tapasztalata már a játékos gyermekkorban a hangszer mellé kényszerítette. A kisgyermeket — ha egészen kivételes tehetsége korán meg nem nyilatkozik — 8—10 éves kora előtt nem szabad zenetanulásra kényszeríteni. A csekély eredményeket a kisgyermek nem értékeli, az egyhangú gyakorlást hamar megunja és az számára

terhessé válik. Későbbi korban a helyzet kedvezőbb, mert a viszonylag érettebb kis diákleány kevesebb fáradsággal gyorsabban halad zenetanulmányában. De akkor is azt látjuk, hogy a rendszeres és sok gyakorlást igénylő, technikai tudást feltételező, komoly stúdium helyett inkább a kisebb, könnyű zenedarabok gyakorlásában talál csak örömet.

Az *idegen nyelvek* tanulásánál a kis diákleány szintén nagy lendülettel indul. Eleinte sokkal jobb eredményt mutat fel, mint a hasonlókorú fiúgyermek. A megtanult szavakból hamarabb fűz mondatokat és örömmel büszkélkedik nyelvtudásával. A végeredmény gyakran, sajnos, mégis az, hogy — bár több idegen nyelv tanulásába is belekezdett — egy nyelvet sem sajátított el tökéletesen.

A gyermekkor *játékai* már nem nyújtanak elég szórakozást az átmeneti korban lévő kisleánynak. Néha ugyan szeretne még résztvenni a kisgyermekek játékaiban, de a *kontúrokban jelentkező* komolyabb lelki alaptónus — mely a serdülőkor jellemzője — gátló hatását már érezteti. Ez tartja őt távol a kisgyermekek játékeitől. A serdülők és az ifjúság szórakozásaiban pedig relatív fizikai és szellemi fejletlenségénél fogva *még* nem vehet részt. *Néha* azonban — legyőzve gátlásait — elvegyül a kisgyermekek játékaiba, máskor pedig a felnőttek játékeit próbálja utánozni.

Az *öltözködésre* a kis diákleányok különös figyelmet fordítanak: tiszták, rendesek, csinosak akarnak lenni. A női divat ezeket a kis diákleányokat csak abban az esetben befolyásolja, ha közvetlen környezetük túlzottan hódol annak. Ilyenkor ők is elegánsan, divatosan akarnak öltözködni. Minthogy a kisleányt kisgyermekkorától arra nevelik, hogy szépen, csinosnak kell lennie s ezt sokszor túlzottan hangsúlyozzák előtte, természetes, hogy a kül-

sőségekre sokkal nagyobb figyelmet fordít, mint az ilyen korú fiúgyermek, akinek mindig az erejét, ügyességét, okosságát dicsérték.

Az öltözködésnek ez a túlzott hangsúlyozása sokszor eltereli a kisleány figyelmét a belső értékek keresésétől és hozzászoktatja, hogy sokat foglalkozzék külsőségekkel és csak abban találjon örömet. Ezzel kapcsolatban igen szomorú tényre mutathatunk rá: leggyakrabban éppen azok közül a kisleányok közül választották ki az emberhiénák áldozataikat, akiknek feltűnőbb öltözködése a figyelmet szinte magukra hívta.

A feltűnő ruha, kalap szeretete és a kisleány ösztönösen nőies viselkedése a megfigyelőben talán azt a gondolatot ébreszti, hogy itt a tudat alatt már hatásukat éreztető szexuális ösztönök is irányíthatják a kisleányt.

Ebben az irányban az újabban kötelező *egyenruha-viselés igen jótékony hatást gyakorol* a kis diákleányokra. A korlátok, melyek a ruhákat nagy vonalakban meghatározzák, eltolják az öltözködés problémáját érdeklődésük középpontjából. Emellett azonban — bizonyos határok között — egyéni ízlésük is érvényre juthat.

Gyakran látjuk, hogy egy iskolán, sőt egy osztályon belül is valamilyen haj-, sapka-, stb. divat alakul ki. A kis diákok ebben a korban bélyeget, rovar, reklámbélyeget, számológéculát gyűjtenek; a kis diákleányok pedig abban versengenek egymással, kinek van több, csinosabb sapkája, kizitáskája, stb. Ezt a ^versengést, ha nem nagy méretű, nem kell elfolytam, mert legtöbbször maguk készítik ezeket a dolgokat és így ezzel kezűgyességük, ízlésük fejlesztését szolgálják.

Az átmeneti életszakaszban a kis diákleányok szívesen vesznek részt *gyermek-zsúrokon*. Az örömek keresése mellett ebben talán a szociális

ösztön megnyilatkozását is láthatjuk. Nagy örömmel vesz részt a *társasjátékokban*, melyeknek legnagyobb létjogosultságuk éppen ebben a korban van, minthogy szórakozást nyújtanak a kisleányoknak leginkább akkor, amikor a kisgyermek és az ifjúság szórakozásai egyformán távolesnek tőlük.

Ezeknek a zsúroknak a rendezése — azonkívül, hogy a gyermekeknek *örömet* okoz — nagyon fontos abból a szempontból is, hogy a szülőknek alkalmat ad arra, hogy kisleányuk legjobb barátnőit megismerhessék. Ebben a korban a szülő és a lelkiatya mellett a kis diákleányra éppen barátnőinek van a legnagyobb hatása. Az ilyen összejöveteleken az édesanya megfigyelheti kisleányának társnőit és később, tapasztalatai alapján, egy-egy rosszul vagy sehogysem nevelt barátnőtől és annak káros befolyásától távoltarthatja a gyermekét. Ezeken a zsúrokon a felnőttek jelenléte feszélyezően hat a kisleányokra, mégis a vendéglátó édesanya gyakori megjelenésére igen nagy szükség van. A kisleányok egymásközött hamarosan unatkozni kezdenek és társalgásuk üres fecsegések zsákutcájába jut. A jelenlévő édesanya vagy felnőtt közbevetett gondolatai felfrissítik és helyes irányt adhatnak a kis diákleányok társalgásának és játékainak.

Fokozott figyelemre és felügyeletre van szükség, ha a zsúrokon *fiúk* is résztvesznek. Ebben a korban a szexuális ösztön a tudat alatt, mint érzelmi életet színező komponens már működhet. És mert a gyermekkorban még nem alakulhatott ki megkülönböztető vélemény a helyes és nem helyes viselkedésről, ezért igen káros irányba terelődhet fiúk és leányok között a beszélgetés és még inkább a játék.

Ezekon a gyermekzsúrokon a kisleány a társait meghallgatja és maga is megpróbálja és mindjobban meg is tanulja kifejezni saját gondolatait. A maga bontakozó műveltségét *összeméri* a másikkal.

val, amely azután további érdeklődésnek, *fokozottabb tanulási vagy olvasási váagnak lesz a megte-remtője.*

Mindezek *alapján* megállapíthatjuk, hogy a gyermekzsúrok hatása — nem állandó, de *figyelmes* — ellenőrzés mellett igen előnyös lehet a kis diákleányok fejlődésére.

Az átmeneti életszakaszban lévő kis diákleány *erkölcsi életének* precíz megrajzolása talán a legnehezebb feladatok közé tartozik. Ebben a korban a *kisgyermek* természetes őszintesége és a *serdülő* leány segítséget, megoldást váró bizalmas probléma-közlése *helyett a* legfigyelmesebb kérdésre is a legnagyobb *zárkózottsággal felel.* Az átmeneti életszakaszban a kisleány különböző jelenségekből megérzi, hogy előtte valami nagy titkot rejtegetnek, amiből ő már sok mindent megsejtett. Mivel azonban mások nyíltan vele erről nem beszélnek, ő sem nyitja meg a lelkét.¹

Ez a kor a leánygyermek legnagyobb részénél valóban átmeneti kor. A serdülővé avató biológiai folyamatnak, a menstruációnak *várható* megjelenése

¹ *Zweig* rajzolja meg szépen a „sok minden” egyik részletét. A nevelőnőt, „a kisasszonyt”, egy úriházból elcsábítja a ház asszonyának fivére. A kisasszony két kis neveltje: egy 11 éves és egy 12 éves érzékeny kisleány kihallgatja, hogy mi történik. Hallják azt is, ahogy a kisasszonyt kegyetlenül és igazságtalanul elkergetik. Suttogva beszélnek meg ezt a szomorú esetet. Ahogy *Zweig* mondja: „*ezen a délutánon sokok esztendőre öregednek.* Összelelkeznek s a kicsi sírva fakad. Vele zokog a másik is. Most már nem a kisasszonyért sírnak, nem a szülőkért . . . hanem valami hirtelen támadt borzadály rázza őket, félelem, ami jönni fog abból az ismeretlen világból, melybe ma vetettek először egy rémült pillantást. Félnek az élettől, ami elbűk tárult, és élettől, ami sötétben és fenyegetően mered elébük, mint valami titokzatos erdő, amin keresztül *kell* hatolniuk.” (Stefan *Zweig*: *Das Fräulein, Erstes Erlebniss* c. kötetéből. Wien, 1929.)

a kis diákleányoknál a legaktuálisabb problémák közé tartozik. A sok sarokbahúzódo suttogásnak ez a főtémája. Bizonyos, hogy ez lelkileg is igen nagy befolyást gyakorol a kis diákleányra. Sokan közülük sajtóságos *depresszió* alá kerülnek és félelemmel gondolnak a feltétlenül bekövetkező „titokzatos” változásra. A várakozás következménye: indulatosságban kisülő lelki feszültség, lehangoltság, szomorúság, zárkózottság lesz. Gyermekjátékainak örömeiben nem tud már önfeledten feloldódni. Az olvasás, a kézimunka sem tudja *ie//e-sen* lekötöni. *Tanuláskor pedig nem tudja figyelmét koncentrálni.* A gyermek derűs gondtalanságának helyébe ködös, szorongó érzéskomplexum lép. Sztérfolyó gondolataival, szavakban ki nem fejezett problémáival nem fordul senkihez. Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik azután a *szexuális probléma* is, amely azonban — a korai erotikára hajló neuropathiások kivételével — *még nem tudatos.*¹

Ugyancsak ebben a korban merül fel először *hómályosan* egy új, nyugtalanító érzés és fogalom: *a szerelem.* És ráaggatják sokszor olyan *érzelemre* is, amely ezt *nem* fedí teljesen. Például egyik kis diákleány meglátogatja barátnőjét, annak bátyjától néhány konvencionális bókot kap, a többiek már megállapítják, hogy „ez a fiú szerelmes beléd”. Ugyanilyen hamar készek a diagnózissal, ha a tanárunk kedvesebb hozzájuk.

Ennek a szerelemnek azonban még igen kevés köze van a szexualitáshoz, a *tudathoz* meg éppen semmi. Egy hetedik osztályos gimnazista leány az *átmeneti koráról* így ír: „Gimnáziumi osztályunk

¹ „Az ebben a korban szerzett (szexuális) benyomások valóban nem egyszer válnak utóbb, főleg a serdülés korában neurózisokra hajlamosaknál, hajlamosító, esetleg betegség tüneteit determináló tényezővé.” (Ranschburg: Az emberi elme. Bpest, 1923. II. k. 101. 1.)

belső életét apró klikkek jellemezték . . . ¹ Egy-szer egy kisleány meghívta közvetlen barátnőit uzsonnára. Köztük engemet is. Csinosan öltözött, jól nevelt, 11—12 éves úrigyerekek sorakoztak fel az asztalnál és a „*zsúrnak*” néhány fiútestvér meg-jelenése adott komoly színezetet. Mindegyik kis-leány nagyon csinosnak, nagyon jólneveltnak, na-gyon okosnak akart látszani. A társalgás az édes-anya jelenlétében kedves és szórakoztató volt. Leg-inkább átélt vagy olvasott diákkalandokról volt szó. Asztalbontás után a „társaságbeli hölgyek és urak” *hancúrozó* gyerekekké változtak vissza. Mind-egyik mást akart játszani. Végül „bújócskában” egyeztünk meg. Majd „zálogosdit” játszottunk.” — Ha most *bizonyos tendenciával* csoportosítom az adatokat és *egymásmelleit* sorolom fel, hogy „a hancúrozás közben a kisleányok és kisleányok birkóz-tak egymással”, *azután*, hogy „bújócska közben megtörtént, hogy egy kisleány egy kisleánnyal együtt bújtt az asztal alá vagy függöny mögé” vagy, hogy „— inkább a kisleány megtréfálásából — a zálog-kiváltásnál egy kisleányt kellett volna megcsókolnia; ami nem ment olyan simán. Legtöbbször a többiek jókedvű nevetgélése kíséretében, nagy szóharc után oda kellett a feltételt módosítani, hogy a kisleány csó-kolja meg a kisleányt, amire ez zavartan tartotta csókra az arcát”; ismétlem, akkor, ha az eseménye-ket *így* csoportosítom, talán csak akkor lehet elfo-gadni a különböző pszichológiai iskoláknak azt a tanítását, hogy az átmeneti életszakaszban — nor-

¹ Érdekes, hogy *Undset* ezt másképpen látja: „A kis-leányoknak *semmi hajlandóságuk a pártéltre*, nincs meg ben-nük, ami a fiúknál gyakori, hogy a maguk érdekeit alá tud-ják rendelni a közös pajtási érdekeknek. Viszont sokkal több az erkölcsi bátorságuk, jobban figyelnek a saját lelkiismeretükre, még ha pajtásaik gúnyolják is őket érte.” (Sigrid Undset: *Kisleányok. Okos leányzók c. kötetéből*. Gyoma, 1931.)

malis gyermekeknél *is* — a tudat alatt *ilyenkor* már a szexuális ösztön működött.

Egy másik leánygyermek így ír erről a korról: „A leányzúrokon csaknem kivétel nélkül 13—14 éves „egyke” leányok voltak. Feltűnt nekem, hogy *nem játszottunk*. Inkább beszélgettünk. *Komoly problémákat* tárgyaltunk meg. Egyik leánynak szülei elváltak. Ő került a társalgás középpontjába. Sok rokonérzéssel vigasztaltuk.

Egyik meghívott kisleány nem jött el. Bécsbe utazott. Ezzel kapcsolatban mindenki elmesélte, hogy hol járt, mit látott. Egyik Párizsban is volt. Amíg ez mesélt, ő volt a kis társaság középpontja. Ámulva és irigykedve hallgatták. Közben súgva járt körül a hír, hogy az egyik kisleány beteg lett (menstruáció), azért nem jött el. *Több szó erről nem esett.* (!) Könyvekről nem sokat beszéltek. Beszélgetés közben annyi mégis kiderült, hogy főleg Jókai és Dickens munkáit nagyon szeretik és szorgalmasan olvassák.”

A harmadik kisleány írása szerint az ő társaságában lévő 13—14 éves kisleányok érdeklődési köre egészen más irányú volt. Főtémájuk a „*fiúk* voltak, akikkel társaságban, tennis- vagy jégpályán jöttünk össze. Részletesen megbeszéltük, hol, mikor, hányszor találkoztunk a fiúkkal. Ezek mit mondtak, hogyan viselkedtek. A fiúk figyelmességét részletesen megtárgyaltuk.

Másik beszédtema a *ruha* volt. A fehéreneműtől kezdve a legutolsó kalapig, mindent megbeszéltünk. Nagy esemény volt az első pár selyemharisnya. De *könyvekről* is beszélgettünk. Arról is, hogy ki mit olvas. *Lenéztük azt*, aki még Jókai-„meséknél” tartott. Főleg Daudet, Balzac, Hugó, Dickens könyveiről esett szó; sőt egyik Tolsztoj: Háború es béke című könyvét is olvasta. De sok divatos boulevard-regény is járt kézről-kézre közöttünk.”

Ez a három levéltöredék a leánygyermekeknél érdekesen demonstrálja az átmeneti kor sajátosságos periódusát.

Megfigyelhetjük, hogy ezek a periódusok időben még részekre oszthatók. Ahogy ezek a szakaszrészek *távolabb* vagy *közelebb* esnek a *serdülés* korához, úgy lesz a gyermekleány még „hancúrozó gyerek”, fiúk után érdeklődő kisleány, vagy a közelgő menstruáció félelmi depressziója elől „komoly problémákba”, komoly könyvek közé menekülő, a serdülés határáig jutott diákleány.

Az átmeneti életkorban lévő kis diákleány *vallásos élete* mélyebb, színesebb lesz, mint kisgyermekkorban volt. Érzelmi, értelmi élete szélesebb skálájú lett, éppen ezért a vallás szépséget, tartalmat, harmóniát adó energiáit igyekszik széles lelki-mezőn abszorbeálni. *Krisztus iránt érzett* bensőséges szeretetével járul a szentgyónáshoz és a szentáldozáshoz.

Míg a kisgyermekesek gyakran jönnek gyónócédulával és mindig élesen meghatározott bűnökről beszélnek, addig ebben a korban a kisleányok lelki-leg már sokkal diffúzabbak. Igen sokszor homályosan körülírt, *gondolatban* elkövetett bűnökről beszélnek. Valószínű, hogy a *szexuális ösztön* fenékhulláma emelkedik ilyenkor a tudat küszöbe felé s ez jelenik meg — asszociációs úton — a tudat előterében, mint *gondolatban* elkövetett bűnkomplexum. Ilyen esetben a nevelőnek vagy lelki-átjának elég könnyen sikerül a kis diákleány érdeklődését más irányba terelni. Segítségükre van ebben a kis diákleány biológiai és lelki faktora is, mert az „én” *ösztönösen* is igyekszik menekülni az egész szervezet veszedelmét jelentő kellemetlen érzelmektől és gondolatoktól.

A kis diákleány úgy a bűnöknek — bár homályos — felismerésében, mint a vallás szépségeinek

értékelésében igen fogékony. A lelki alkatánál fogva *hajlamosabb* leánygyermeket megtöltik a valóság szépségeken keresztül megélt élményei és sokáig visszhangzanak benne. Ezek a mély vallásos élmények befolyásolják és irányíthatják az akarati életét. Örömmel *teszi* azt, amit az Evangélium kíván tőle: *akar* jó lenni, *akar* tartalmasabb életet élni, *akar* tiszta életet élni: *Krisztus* lelki gyermeke lenni. Pazarló, hozsannázó szeretettel áraszt el mindenkit, akiben a szebb, a jobb, a tisztább élet hirdetőjét sejtí.

De a *bűnök* ellen is komolyabban veszi fel a harcot. Vallásos élményeiből, lelkesedéséből új, friss energiaforrás fakad, melynek segítségével aránylag könnyen deformálja alsóbbrendű ösztöneit, rossz szokásait. Az *esetleges* önfertőzés bűnének — amely szerinte eddig alig volt nagyobb bűn, mint a torkosság vagy hazugság — rádöbben a nagyságára, melyet azután a *vallás* transzformált energiáival — gyakran nevelői segítség nélkül — *fog sikeresen leküzdeni*.

Összefoglalva a mondottakat látjuk tehát, hogy a kis diákleányok az átmeneti életkorban kilépnek a *gyermekkor* izolált világából. A gyermekkor primitív, színes mese-atmoszférája, melyet a szülők, a nevelők nagy jóakarattal és szeretettel sűrítettek ámuló lelke fölé: szétfoszlik, eltűnik a középiskolai diákélet reális fényében.

Tapasztalhattuk, hogy a kis diákleány éppen úgy mint a gyermekleány, ezer kérdést ad fel és vár azokra kielégítő feleletet. De ezek a kérdések már *nem a gyermekkor dekoratív érzéskomplexumából születnek*, mely elkerülte az élet valóságát. Ez olyan kérdéstömeg, mely mind gyakrabban a legkomolyabb életproblémákat is érinti.

Ebben a korban meseszerű stilizálással már *nem* tudjuk a kis diákleány érdeklődését, figyel-

mét egyirányba koncentrálni. Ezért a kis diákleány nehézségeit — helyes lelki feltárás után¹ — csak úgy lehet feloldani, ha a problémáit rejtő kérdéseire *romantikus* lelkivilágának megfelelő, színes, világos formába komponált választ ad a nevelő. A *megjavulásnak, a menekülésnek az irányát* kell tehát a nevelőnek és lelkiatyának színesen és helyesen megjelölni. *És a szentségekből kisugárzó isteni kegyelem emanációjában a kis diákleány lelkét megerősíteni és felemelni.*

b) A tanoncleány lelki-képe.

A tanoncleány lelkiéletét befolyásoló külső és belső faktorok működését az átmeneti életszakaszban és serdülőkorban *együtt* fogom ábrázolni. Azonban csak azokat a *sajátos vonalakat* húzom meg, amelyeket a tanoncfiúk és a kis diákleányok lelkiéletének ismertetésénél nem rajzoltam meg.

A leánygyermek is azért megy tanoncnak, mert munkás vagy kispolgár szülői nem tudják vagy — ami ritkább eset — nem akarják továbbtaníttatni. Ezért kerül a leánygyermek már korán a gyárak munkatermeibe, kisipari műhelyekbe vagy az üzletek, áruházak kiszolgálóasztala mögé.²

Az átmeneti életszakaszban környezete, munka-

¹ Lásd a II. kötet 233—240. lapjait.

² Az iparban és kereskedelemben dolgozó munkásleányok:

	7—14 éves	15—19 éves
	abszolút	számban
ipar	5.387	27.465
kereskedelem	602	7.024

Az összes kereső munkásleányok a dolgozó nőknek

7—14 éves	15—19 éves
7.20%-a	22.86%-a

(Magyar Statisztikai Közlemények, 72. kötet, 308—310. 1.)

adója leginkább még csak kisebb munkával terheli. Mikor azonban a tanoncleány a serdülés kora felé közeledik — a pubertás ideje alatt még inkább —, mikor a fizikuma alakul, fejlődik: akkor mindjobban növekedik a munkateher, de erősödik a környezet szexuális inzultusa is. A körülötte dolgozó férfimunkaerők, vevők, stb. tolokodásai, „ártatlan” viccei, vagy „jobb” esetben „enyhe” célzásai durva módon sok olyan problémát érintenek, amelyek eddig csak mint sejtés húzódtak meg a tudat határán, vagy pedig *teljesen ismeretlenek voltak előtte*. Ezek a burkolt durvaságok minden ellenkezés dacára folyton ismétlődnek. Munkahelyén és környezetében mesterségesen felszínre tartott és erőszakolt téma lesz a „felvilágosodott”, a „modern” leánytípus. Ezekben a beszélgetésekben uralkodó lesz a nő házasságon belül és kívül folytatott élete. Az arról alkotott „elavult” fogalmak „átértékelése”. És ezzel együtt az „új fogalmak” és „új erkölcsi normák” hangsúlyozása. Ezekkel az „új fogalmakkal” harsonázzák bele a tanoncleány fülébe a nő felszabadítását a „konvencionális morál, a társadalom morális igája alól”.

Erősítik az erkölcsi kísértést az olcsó giccs-irodalom, a mozi-romantika és a magazinok színes riportja a filmsztárok, a színésznők nem éppen épületes, de annál gazdagabb és fényűzőbb életéről; a szépségversenyek „királynői” és „karrier-lehetőségei”. Ezek a képzetek és képzetcsoportok fogják teljesen irányítani figyelmét, gondolatait, cselekedeteit. És mivel ezek gyengítik benne az *én* ellenállását és irányító erejét, következőleg élete élesen elhajlik a fejlődés vonalától. Hozzájárul még az is, hogy a leánytanonc igen sokszor nélkülözi a példaképül szolgáló okos, józan, vallásos szülőket vagy a nevelőhatású idősebb barátnőket. Magára marad a hínárt jelentő környezetben. Sem külső,

lendítő, irányító, sem belső, hitből, imádságból, szentségekből áramló energiákat nem tud, nem tudhat koncentrálni a selyem, az autó, a pénz prostituáló kísértése ellen. Pedig ezen a vonalon csak tragikus sors várhat reá, mert a „nagy Élet” szuggesztív, ellenállhatatlan vonzással a nagyváros mocsárába vonja. Ekkor — és sajnos, gyakran már későn — döbben rá a szegény leány, hogy ez a szuggesztív lidércfény: az ékszer, autó, a „nagy Élet” fénycsodája, egyszerű villanó, égő metán-gáz csak: egy rothadó, immorális fertő bomlásterméke. És úgy, ahogy a mocsár fölött égő, imbolygó „lidércfény”, a metán vízzé és széndioxiddá ég, éppen úgy bomlik a „nagy Élet” is vízre: könnyre, nem ugyan szénsavas, de sós vízre: tragikumot megsirató könnyekre.

A nemibetegségek sok fiatal áldozata: a serdülő-prostituáltak, a 16—17 éves leányanyák szomorú csapata gyakran ezeknek a gyermekeknek sorából kerül ki.

Van azután a tanoncleányoknak, a serdülő nőmunkásoknak és kereskedelmi alkalmazottaknak egy másik csoportja és ez a *nagyobbik csoport*: amelyik becsületes marad és kemény harcot folytat a mindennapi kenyérért. Ezt a nagyobbik csoportot két részre osztom. Az egyik résznek gravitációs központja a szocialista szakszervezet, a munkásmozgalom. Ez a tömeg szervezett módon küzd a nőimunka megbecsüléséért, a munkabérek, az életstandard emeléséért.¹ A nő-, gyermek- és családvédelmi reformok megvalósításáért. Problémái ugyanabból a milieuből nőnek ki, ahonnan a tanoncfiúéi, mely — mint láttuk — élesen meghatá-

¹ Az iparban és kereskedelemben dolgozó munkásnők, illetőleg női kereskedelmi alkalmazottak *munkabére* átlag 10—40%-kal *kisebb*, mint a velük egy kategóriában lévő férfi-munkásoké.

rozza a tanoncfíú életét is. Következõleg ugyanazt az utat járja és ugyanazt az ideológiát szolgálja, amelyet a tanoncfíú lelkiéletének vizsgálatánál megvilágítottunk. Ehhez a csoporthoz tartozó tanoncleányok élete, küzdelme tehát mindvégig *materialis sikon* mozog.

Ennek a *nagyobbik* csoportnak *második részéhez* sorolom azokat az átmeneti életszakaszban, illetõleg serdülõkorban lévõ tanoncleányokat, akik *vallásos* otthonból vagy környezetbõl nõnek ki, vagy akiket az élet véletlennek látszó hullámverése a *vallás* menekülést, új életet jelentõ partjaira sodort. Ezek a tanoncleányok a dolgozó nõ, a lelkiéletet élõ nõ imponáló típusai. Ezeket is terheli, deformálja, betegíti a sok és nehéz munka. Ezek is szervezeten küzdenek — igen helyesen — a munka-, a gyermek-, a nõ-, a családvédelemért. Ezek is érzik: „ahogy most van, nincsen jól”, tehát igazságos, emberséges reformokat sürgetnek. De túl a kenyéren, munkán, szervezkedésen, küzdelmen, túl a mindennapok harcain és túl minden „-izmus”-on, ott csírázik lelkükben a vallásos ember: aki lelkét az Isten felé is fordítja.¹

A környezet vallásos élete révén ezeknek a leányoknak akarati, érzelmi és értelmi élete — ha kezdetben nem is teljesen tudatosan — a *szép, a jó, az igaz megélésére van beállítva*. Ezek a lelki tényezõk az általuk létrehozott érzelmek, hangulatok fenntartása érdekében csökkentik az *én* túlzott érdeklõdését újszerû lelkihatások iránt. Az *én* azután ezt a lelkiállapotot stabilizálni igyekszik. Ha tehát *megismerjük és felidézzük a léleknek ezt a*

Ha majd a IV. kötetben az ifjúság kialakulóban lévõ új, kultúrával és vallással telített típusának megrajzolásánál talán valami újat is tudok adni, úgy ezt — részben — ezekben a dolgozó-gyermekekben megsejtett lelkiértékeknek is köszönhetem.

konzerváló képességét és a tanoncleány nevelésénél helyesen tudjuk alkalmazni, akkor a vallásból hozott és állandóan ható értékek *erősíteni fogják* a tanoncleányt sajátos egyéni nehézségeinek leküzdésénél és *helyes útra viszik Isten keresésénél*.

c) *A falusi leánygyermek lelki-képe.*

A *falusi leánygyermek*¹ fejlődését az átmeneti és serdülőkorban *együtt* vizsgálva, azt látjuk, hogy a falusi otthon sem hagyja parlagon a tudásvágyat, hanem inkább gyakorlati irányba tereli. A gyermek a módszeres tudás helyett a háztartásban, gyermeknevelésben, földművelésben szükséges *gyakorlati ismeretek elemeit* sajátítja el. Ezeket a gyakorlati ismereteket később továbbfejleszti. A lakoszoba gondozása, segítség a konyhai munkában, a baromfiudvar rendbentartása, sokszor már korán megkezdett nehéz mezőgazdasági munka mind lassan lefoglalja a leánygyermek idejének jó részét. Tehát a rend, a családi fegyelem, a mindennapi munka, az idő helyes beosztása, a reális élettel való közvetlen és állandó kapcsolat fog hatni legerősebben a falusi leánygyermek életére. Természetes, hogy emellett még sok mindent kellene megismernie, amit a családi körben nem tanulhat meg. Külön segítő *lenne* a kultúrnívó emelésében az *ismétlőiskolai oktatás*. Sajnos azonban, ismétlőiskolák nincsenek mindenütt és így az átmeneti illetve serdülőkorban lévő falusi leánygyermeknek nincs sok alkalma, hogy szellemi nívóját emelje. Sokat pótolnak és segítenek ezen a téren a különböző leány-

¹ Csak azoknak a *külső* tényezőknek hatását vázoló, amelyek speciálisan a falusi *környezetből* hatnak a leánygyermekre, problémáinak nagy részét — mivel azok általában egyetemesek — a kis diákleányoknál, illetőleg serdülő leányoknál ismertetem.

körök, *Mária-kongregációk*, amelyek erősítik a falusi leánygyermekben a sokszor megható módon megnyilatkozó épülésre, töltekezésre vágyó hajlamot. Éppen ezért nagy szeretettel és lelkese déssel siet minden olyan összejövetelre, ahol szellemi és lelki gazdagodást remél.

A falusi otthon és környezet az *esztétikai érzéket* is fejlesztheti. Az egyszerű lakás díszítése, kézimunka, hímzések, stb. tulajdonképpen mind ezt szolgálják. Alig észrevehető csekélységek ezek, mégis távol a várostól, távol a nagy, művészi alkotások szuggesztív hatásától, egyszerű módon ébresztik és fejlesztik a gyermekben az esztétikai érzéket. A *primitív alkotással* járó öröm, az abból sugárzó szépség, az esztétika felsőbb léleléletjébe emelik a falusi leánygyermek lelkét. Ebben a magasabb léleléletben érzi meg először a *végtelet* is. A zeneakadémia, az opera helyett a természetből, Isten örökszép templomából árad feléje a Végtelen ritmusa. Élményszerűen hatnak rá az erdők, hegyek; a síkság végtelen horizontja. Itt ismeri fel „fűben, fában, kőben” a *Teremtő* csodálatos valóságát. Ugyanez a csodálatos érzékfeletti valóság sugárzik feléje a falu határában *Krisztus* keresztjéről vagy a templom előtti *Mater Dolorosáról*. Naponként látja a kereszt alatt a megfáradottak, a megterheltek alázatos fohászkodását. Eszmélő intuációval ilyenkor megsejti már az imádság lelket nemesítő hatását. Ez a sok finom, kontúrtales él mény világos tartalmat, értelmet és jövőt meghatározó irányt kap azután a templomban. Ahová kezdetben talán megszokásból jár; hiszen az elemi iskolában így tanulta. De később, ahogy a falusi leánygyermek felismeri a helyzetét és mindjobban látja nehéz sorsát, már lelki szükséglet lesz számára az imádság és a szentségek. Már megvilágosodik benne az *Isten* arca, hogy azután később

egész, munkával megterhelt *életén* keresztül biztást, reményt, tiszta örömet árásson le rá Isten kegyelme.

A falusi leánygyermekben *jó tulajdonságai közül az egyszerűség, a közvetlenség, az őszinteség* kerülnek felszínre a legkorábban. Tiszta, érintetlen prizma a falusi leánygyermek, lelkén keresztül sugárzik a természet őszintesége, közvetlensége, színessége. Mindenkiel szemben *jóakarátú, meleg kedélyű, kedves*; az idegentől először okosan visszahúzódó, de benne is a *jó embert kereső*, A szegénnyel szemben *jószívű, segítő*. Keménnyé edzett, *kötelességteljesítő*, a munkától nem húzódodik. *Szemérmes*. Nagyobb erkölcsi botlásokat nem találunk nála. Bűneit megbánja és könnyen elhagyja. A bűnök elkövetését is inkább *tudatlanságának*, mint lelki romlottságának terhére kell írni. Bár a falusi leánygyermek a *nemi élet* jelenségeivel korábban találkozik, mégis azoknak reá való hatása gyengébb, mint a városi gyermeknél. A szexuális tartalmú beszéd és cselekedet is *igen ritka* jelenség nála.

Erkölcsei szempontból *rosszabb a helyzet nagy városok, fürdőhelyek közelében*, ahol a városi gyermekek szomorú példái esetleg megronthatják.

A falusi leánygyermek serdülőkorában robbanásszerűen jelentkező *szexuális energiák* ellen is a templomból kapja a legnagyobb segítséget. Az isteni kegyelem kisugárzásában erősíti meg magát a bűnök kísértése ellen. A vasárnapi szentmisében, szentgyónásban, szentáldozásban kitarja a lelkét *a kegyelmi energiáknak, hogy azok átjárják, besugározzák, megvilágítsák és lélekben megerősítsék*.

*

Az otthonmaradó, háztartásban tevékenykedő városi leánygyermek lelki képe általában a fa-

lusi leánygyermekéhez *hasonló*. Náluk is — belső adottságokon kívül — a családi környezet a leg-erősebb alakító tényező. A családban felhalmozott és állandóan a gyermek felé irányuló hatások *minősége* fogja a leánygyermek életének ezt a fejlődési szakaszát befolyásolni. Ha a család belső élete az *erkölcsi bomlás* jeleit mutatja, akkor — lelki irányító hiányában — hamar megfakul és elhervad a virágzásra teremtett leánygyermek élete is. Ha pedig a család fegyelmezett, erkölcsös, *vallásos alaptonusú*, akkor a környezetből ható tényezők nemcsak, hogy nem gátolják a városi leánygyermek helyes irányú kifejlődését, hanem ellenkezőleg: belső, lelkiértékeit aktiválják és erőteljes, a *tudatiban domináló fejlődésre segítik*.

2. Nevelőintézetek.

Az átmeneti életszakaszban lévő fiú- és leánygyermek lelki képének ismertetésénél néhány vonnallal jeleztem azokat a külső tényezőket (környezet, stb.), melyeknek hatásával számolni kell a nevelőnek. Nem lenne teljes ez a kép, ha nem érinteném azt a diákéletet, amely távol az otthontól, a szülőktől, a testvérektől a *középiskolai nevelőintézetekben* kapja meg a maga sajátos ízét és formáját.

Ezek a nevelőintézetek azért szükségesek, mert a falun, pusztán élő gyermekeknek — tervszerű irányítás mellett — lehetővé teszik a *középiskolai műveltség* megszerzését. A nevelőintézetek ezt a hivatásukat csak akkor teljesíthetik helyesen, ha nem irányítják helytelen módon, illetőleg ha nevelési módszerük nem gátolja a fiú- vagy leánygyermek bontakozó életét.

A következő oldalakon *külön* fogjuk vizsgálni a

fiúgyermek és külön a *leánygyermek* internátusi életét.

A *fiúgyermek* helyzetét, alakulását, fejlődését a *fiúinternátusok*, a *középiskolai kollégiumok* keretén belül próbáljuk megrajzolni. A *leánygyermek*ek életét pedig a leányok részére alakult *kultúrotthonokban* illetőleg *zárdainternátusokban* kísérik figyelemmel.

Amit a középiskolai fiú- és leányinternátusok életét, fejlődést befolyásoló hatásáról mondunk, az kisebb-nagyobb *korrekcióval* vonatkozik az *árvaházakra* és *gyermekmenhelyekre* is.

A) *Fiú-internátusok.*

A középiskolai fiúinternátusokban — általában — *két típusú* középiskolai diák van.

Az egyik típushoz tartoznak azok a diákok, akik *gyengébb szellemi képességűek* vagy otthoni rossz *magaviseletük*, elneveltségük miatt családjuknak kellemetlen teherként jelentenek.

A másik kisdíák-típushoz azok a *fiúgyermek*ek tartoznak, akik — mint említettem — *vidékről jönnek fel* a városba, hogy tanulmányaikat folytatni tudják.

Ebből a kétféle környezetből kilépő *fiúgyermek*ek — rendszeren — 10—11 éves korukban kerülnek a középiskolai internátus falai közé.

Lelkialkatuk, környezetükből felszívott jó vagy rossz tulajdonságuk, szokásuk, eltérő életritmusuk *különböző* módon határozzák meg a *fiúgyermek*eket.

Így kerül a kis diák a neki teljesen idegen, szinte rideg milieube: *az internátusba*, ahol még a szeretettel teljes előljárói fogadás is idegenül hat rá. De a *fiúgyermek* játékos, társas természete lassan át-szűrődik a zárkózott pózokon és két-három hét

múlva már újból az igazi én-je veszi át domináló szerepét a kis diák mindennapi életében.

Az internátus *pedagógiai szempontból való értékes voltát* nem másodrendű tényezők döntenek el. Nem az a fontos, hogy milyen aranycirádás termek, kényelmes szobák, elsőrangú élelmezés szolgálják a bentlakó növendékek kényelmét. Bár az kétségtelen, hogy ezek is hozzájárulhatnak a nevelői-munka sikeréhez. Mégis — úgy gondolom — a gyermek jövője szempontjából a legfontosabb annak a sok tényezőnek a rezultánsa, amit röviden az *internátus szellemének* szoktak nevezni.

Igen, az internátusnak *szelleme* van. Szelleme, ami speciális vallásos és kultúratmoszférát jelent. Ez a speciális atmoszféra ébreszti a gyermek értékeit fejlődésre. Ha pedig szükséges — és sajnos, gyakran szükséges —, ez tartja egyensúlyban a kis diák csírázó, problémákkal telt lelkét. Az internátus! szellem erősíti meg őt a destruktív színezetű külső és belső hatásokkal szemben is és próbálja a kis diák egyéniségét szimmetrikusan megépíteni.

Lehet azonban az internátusnak fejlődésre közböbs vagy fejlődést gátló légköre is, mely fertőzve lehet morális infekciót jelentő baktériumokkal. Mert a bűnre való alkalom az internátusban elég nagy szokott lenni. A hálósobák, a mellékhelyiségek sok lehetőséget adnak a romlott gyermekeknek arra, hogy pusztító munkájukat megkezdjék. Ez a veszély olyan nagy is lehet, hogy a nevelőnek — e pont körül — a kis diák életét *fokozott* megfigyelés és ellenőrzés alatt kell tartani és gyors, *radikális* fegyelmi eljárásokkal a veszélyt kiküszöbölni.

Az internátusban élő kis diákok nagy többségének lelki élete tehát hűen fogja az internátus *jó* vagy rossz hatását mutatni.

Az internátus jó hatásának analizisének önkénytelenül is *Goncsarov; Oblomov-jára* gondolok.¹ A kis *Oblomovta*, akit a széltől is óvnak, játszani se engednek, „nehogy megüsse a lábát”. Ha tüsszent, tüstént ágyba dugják, hogy „betegségéből kigyógyuljon”. Akit agyontömnék, hogy „hízzék”. Ilyen száználmas a sorsa a szegény kis *Oblomovnak* és vele együtt a többi hasonlónak, akikből erőtlen, tehetetlen, akaratonlküli „egyéniségeket” fejleszt a túlzottan figyelmes családi környezet. Ennek a lehetetlen, agyondédelgetett gyermektípusnak az elszaporodását gátolja meg az internátusi-nevelés.

Mert az internátusi nevelés — ezen a ponton érintkezik az iskolai neveléssel — nem tipizál, hanem demokratizál. Ebből következik, hogy az internátusi nevelésnek nem lehet pedagógiai célja: „egyforma gyermekeket nevelni”. Csak egyetlen nevelési elve lehet: *egyenlő* kötelességek, *egyenlő* jogok mellett a testi, szellemi és lelkifejlődésnek *egyenlő lehetőségeit* megteremteni a kis diák számára.

A „mama kedvencei”, akiknek otthon a szülők, az idősebb testvérek vagy cselédek lestek a mozdulataikat, az internátusban elvesztik kiváltságos helyzetüket. A cipő- és ruhatisztítás, az íróasztal, ruhaszekrény rendbentartása egyforma kötelessége itt mindegyik gyermeknek. Ha nincsen tisztaság, nincsen rend, akkor a következményeket a kis diáknak kell viselnie. A bűnös igen gyorsan elveszi büntetését. A mama itt már nem tud könyörgésével védelmet biztosítani. Az elkényeztetett, enervált, fejletlen akarati-életű gyermektípus helyét lassan a rendes, fegyelmezett, szorgalmas, kötelességtudó, lendületes gyermektípus foglalja el. Ennek a belső rendnek, egyensúlynak: *lendületes léleknek meg-*

¹ Goncsarov: Oblomov. Ford.: Szabó E. Bpest, 1907.

teremtésében van az igazi hivatása az internátust nevelésnek.

A kis diák *testi fejlődését* a pontosan megállapított időben történő séta, játék, torna, fürdő szolgálják. Az ugyancsak pontosan meghatározott tanulási időt az előjáróság — felhasználva a kísérleti lélektan eredményeit — olyan napszakra helyezi, amikor a kis diák szellemi frissége, agykapacitása a legnagyobb. Ez a rendelkezés teljesen a gyermek *szellemi és lelki fejlődését* szolgálja, mert a kis diákot *rendszeres* tanulásra, gondolkodásra, elmélkedésre szoktatja. Ennek megvan az a jó hatása is, hogy a kis diák megismeri, hogy a nap melyik részében, milyen munkát lehet racionálisan és eredményesen végezni. Ez a *rendszeresen* ismétlődő szellemi munka azután *szokássá* erősödik benne és majd az egyik legfontosabb tényezője lesz a helyes ökonómiával dolgozó felnőtt kultúrember fejlődésének.

A kis diákot gyakran az *alsóbbrendű ösztönök*, hajlamok, otthoni környezetéből, pajtásaitól asszimilált szokások irányítják, amelyek lassan szenvedélyé erősödhetnek benne. Ezeket a *lelki* tényezőket igyekszik az internátusi nevelés átalakítani, illetőleg szublimálni. A kis diáktól meg-nem-értett, de az előjáróság által keményen alkalmazott szabályok azért állanak állandóan örökként a gyermek mögött, hogy az alsóbbrendű lelkifaktorok hatását ellensúlyozzák. És a kis diák életét helyes irányba tereljék. Éppen ezért jelenti a rend, a fegyelem a testi, szellemi és lelki élet céltudatos és magasabbrendű fejlesztésének az alapját.

Az internátusban a gyermekek majdnem állandó együttléte nagy mértékben aktiválja bennük a *szociális érzéket* is. Az internátusi élet teremt meg a máshol alig alakítható *diáktársadalmat*. A sok rövidnadrágos kis diák mind külön világ, külön

egyén. Különböző szokásokkal. Ezek a nem hasonló, ellentétes lelki felületek kezdetben súrlódnak, csiszolódnak, majd bizonyos pontokon quadrálnak és egymáshoz illeszkednek. A kis diákok között így kötődnek a tiszta, nemes barátságok. Így tanulják meg a szolidaritást, hogy „egymás terhét könnyítsük”. Ennek a napjainkban szinte *történelmi [ontossági]* közösségi érzésnek kifejlődését az internátus talán még jobban szolgálja mint a családi környezet.

Az internátusban — ha az intézet vallásos szellemű — a kis diák előjárói irányítás mellett precíz pontossággal végzi *vallásos* kötelességeit is. Lustaság, közömbösség nem gátolhatja meg ebben, mert a kemény regula rögtön érezteti hatását. Más kérdés, hogy a vallásos életnek ilyen irányú beállítása vajjon helyes eredményt produkálhat-e? Félni lehet attól, hogy ez *formalizmust* eredményez. A formalizmus veszélye azonban teljesen elkerülhető, ha a nevelő *lelki megbeszélések*¹ keretében a *lélekkel telített és a fejlődés vonalába állított kötelességeket megérteti és megszeretteti a kis diákkal.*

A gyermekek — mint már láttuk — különböző lelki adottságokat, különböző környezetből felvett értékeket vagy rossz szokásokat hoznak az internátusba. A nevelőknek ezzel szfemolniok kell. Hangsúlyozom: nem szabad tételnek elfogadni, hogy *egyenlő* nevelés *egyforma* eredményeket fog hozni. Az intézeti nevelésnél tekintettel kell lenni arra, hogy eltérő készségű, képességű diákok vannak a növendékek között.

Egy cinikus, modern írónál olvasom: „a nevelés a felnőttek tervszerű merénylete az ifjúság ellen”. Ez a megdöbentő meghatározás talán csak akkor közelítené meg a valóságot, ha — mint mondtam

¹ Lásd a II. kötet 214—217., 239., 240. lapjait.

— a nevelőintézetek a valóságos élettől izolált, sémába merevített pedagógiai módszerrel akarnák a növendékeik lelki fejlődését elősegíteni. A nevelőintézeteknek azonban nem szabad sémát alkalmazni — a komoly pedagógiai irányítás alatt állók nem is alkalmaznak —, hanem a *keresztény és korszerű embertípusnak*¹ kialakítására kell a modern pedagógia módszereivel törekedni. Hogy ez tényleg meg is történhessék, azért az internátus vezetőségének olyan szellemi és lelki atmoszférát kell teremteni, amely alatt feltétlen *bizalom* virágzik ki a nevelendő *alanyban*, a kis diákban *az előjárók iránt*. A kis diák lelke érzékeny lesz, szélesen megtárul majd, hogy a szép, a jó, az igaz abszolút értékeit lelkébe fogadja. Intenzív, holnapot, jövőt determináló vágy erősödik benne, hogy a keresztény, *krisztusi embert magában kidolgozza*.

Ahol az internátus krisztusi embertípust reveláló szelleme és a tartalmasodni, fejlődni akaró kisdiák lelke ilyen harmóniában lesz, ott a nevelés: a *generatio vitae spirituális sikere el nem marad*” hat!

B) Leányinternátusok.

Nagyjából kétféle leányinternátust különböztünk meg, az úgynevezett *kultúrotthont* és a *zárdainternátust*. Mindegyik *intézel* másféle leánytípust akar megformálni. Ez első, a *kultúrotthon* elnevezésében a programja: kultúrát és otthont nyújt a növendékeinek. A második, a *zárdainternátus pedagógiája* tovább megy: a kultúra és otthon mellett differenciált *lelki életet, katolikus világnézetet és rendszeres metafizikai orientációt*² ad a növendékek egyéniségének.

¹ *Teljes* kidolgozását adom majd a VI. és VII. kötetben.

² Sok kritika hangozott el a „túlzottan” vallásos zárdai nevelés ellen. Az igazság az, hogy ez a vallásos nevelés nem

A *zárdaintemátusok* növendékei közé — általában — azok a leánygyermek kerülnek, akiket a szülők erőteljes vallásos és kulturális nevelésben kívánnak részesíttetni, vagy azok, akik *lelki alkaknál* fogva intenzíven vonzódnak a vallásos élet felé. A zárdában nevelkedő leánygyermeken meg is látszik a zárdái-nevelésnek ez a kettős irányító összetevője: *a kultúra és a vallás*.*

Régi, széleskörben elterjedt tévhitet kell itt megcáfolnom, amelynek lényege az, hogy a zárdaintemátusokban „hermetikusan *elzárva*” nevelik a növendékeket. A valóság ezzel szemben az, hogy a *zárdai* nevelés nemcsak, hogy nem elmaradt, hanem *ellenkezőleg, teljesen korszerű* nevelési irányt követ.

A zárdában nevelkedő kis diákleány *szellemi* élete a vele egykorú középiskolai leánygyermekéhez hasonlít. Középiskolai tananyaguk is teljesen megegyezik. Eltérés talán ott van, hogy a zárdában nagyobb súlyt helyeznek az élő európai nyelvek (német, angol, francia, olasz) tanítására. Az *idegen nyelveknek* szóban és írásban való tökéletes elsajátítását a zárdai nevelés azért hangsú-

„túlt”, hanem *mélyebb*, ami óriási értéket jelent különösen korunk súly pontnélküli világában.

¹ Ennek a két tényezőnek alakító hatását *érezzük* meg e levél sorai mögött, melyet egy átmeneti életszakaszban lévő Zárdánövendék ír: „Nehéz lélekkel léptem át a zárdai küszöbét. Múltamban sok volt a törmelék. Tanulásom gyarló, erkölcsi életem hullámzó volt. A lelki tökéletesedés megérzése és vágya egészen hiányzott belőlem. *A külsőség vonzott csak*. Magam sem értettem lelkem szavát, másnak sem nyitottam meg kapuját ... Ez az élet egészen megváltozott bennem a zárdai nevelés nyomán. Nemsokára azt vettem észre, hogy szorgalmasabban *tanulok* és hogy a „hiúságok lányá”-ból *Krisztus gyermeke lett*. A figyelmem észrevétlenül. áttolódott, a külsőségek helyett a *lelkiek*, a mulandókkal szemben az örök értékűek felé. így is írhattam volna: *felébredtem*.

lyozza, hogy a növendékek kultúrélete széles és szilárd alapot kapjon. Az idegen nyelvtudás birtokában a zárdanövendékek *eredetiben* olvashatják nagy írók, nagy művészek, nagy gondolkodók munkáit, ami szellemi életük szempontjából nagy értéket és fejlődési lehetőséget jelent. Ha a zárdában nevelkedő leánygyermek később *főiskolai vagy egyetemi tanulmányokat* óhajt végezni, akkor az idegen nyelvtudás segítségével jól megalapozhatja magában pl. a pedagógia, pszichológia, szociológia vagy filozófia, stb. tudományát.

Nagy gondot fordít a zárdai nevelés a növendékek *esztétikai érzékének* fejlesztésére is. Az egyiptomi szobrászattól, építészettől, iparművésztől kezdve a tre-quatro-cinquecento művészetén keresztül a századelei impresszionizmusig, sőt azon túl a posztimpresszionizmusig minden nagyobb iparművész, festő, szobrász, építész jellemző alkotását *reprodukciókban bemutatják* és ismertetik. A művészettudomány legújabb elméleteinek segítségével *analizálják* az alkotó művész ama lelki-komponenseit, amelyek inspirálták, alakították és végre formába építették vízióját. Az így megismert és *történelmi távlat előtt* értékelt művészi alkotás szépségeit próbálják azután a növendékek lelkében organikussá tenni.

Ugyanilyen széles alapon kiképzett nevelést kapnak a növendékek a *zenei kultúrát* illetőleg is. A primitív görög zenétől kezdve a gregorián éneken, a motettán keresztül Bachig, illetve Beethovenig, sőt azon túl, a modern Stravinsky-ig minden komolyabb művészi alkotást ismertetnek és elemeznek a növendékek előtt. Mindez pedig azért történik, hogy a növendékek esztétikai és zenekultúráját¹ a

¹ Amelyik zárdainternátus pedagógiai módszerével ezek a fejtegetéseim nem egyeznek meg, ott ez vázlata lehet a jövőben megvalósítandó esztétikai nevelésnek!

zárdai nevelés helyes irányban és a vallásos élettel harmonikusan fejlessze ki.

A zárdában nevelkedő leánygyermek *szociális élete*¹ körülbelül *hasonló* ahhoz, amit a fiúinternátusoknál erre vonatkozólag már említettem. Itt is a sok *közös* séta, torna, játék, tanulmányi problémák, közös, szent, vallásos élmények eltörlik az ellentéteket és közelebb hozzák egymáshoz a növendékeket és így egy nagy, *egymásért élő*, egymást segítő lelki konszonzanciában oldják fel a kisleányok esetleges túlzó individualizmusát.

A zárdanövendékek *vallásos élete* fejlettebbnek mondható, mint a vele egykorú középiskolás leánygyermeké. Ez részben a zárdai nevelés által erőteljesen hangsúlyozott vallásos élménykomplexum alakító hatásának következménye. Mert a zárdai nevelés hangsúlyozza a bensőséges lelkiélet minde nekfölött álló fontosságát.² Tehát nevelési módszerét is arra használja fel, hogy lelkileg ilyen irányba állítsa a növendéket. Mindent megváltoztat a növendék körül, hogy ez sikerüljön.³ Majd tervsze-

¹ Korszerűnek, fontosnak és sürgősen megvalósítandónak tartom — nemcsak a zárdában, hanem egyéb középiskolában is — a *közgazdaságtan és a társadalompolitika* elméleti és gyakorlati részének, törvényszerűségeinek, áramlatainak kritikai ismertetését. Erősen reális tudományok, az bizonyos, de éppen ez tenné *teljessé* a modern katolikus nevelést, amely a hívő ember lelkét két pólus: a reális és transzcendentális pólus között íveli.

² „Régebben nem tudtam, hogy az ember életét ellenőrzés alatt kell tartani. A zárda nevelt arra, hogy tudatosan, napi lelkiismeretvizsgálattal szolgáljam lelkem fejlődését. Azt a sok csendes kegyelmi indítást pedig, amelyet a kápolna magányában kaptam, kitörölhetetlen lelkierőnek éreztem és érzem ma is . . .” (Egy serdülés előtt lévő zárdanövendék levélrészlete.)

³ E megváltoztatás hibás módon is történhet, mikor a nevelő nem tárja fel helyesen a gyermek lelkét, tehát *nem ismeri a lelki adottságok fejlődési irányát*. Hallgassunk meg

rűen a vallás főséges áramkörébe kapcsolja, hogy az otthoni környezetből hozott rossz szokásokat és rossz irány felé lendítő lelkiadottságait inaktíválja, illetőleg szublimálja. Az egyszerűséget, az igénytelenséget, áldozatosságot, alázatosságot, békétűrést, szelidséget, megbocsátást, embertestvéri szeretetet sugározza bele a leánygyermek mindennapi életébe.¹

A zárda eszményi leánytípusa, amit bár különböző módon, de mégis kialakítani akar: hívő, lendületes, épülni, kiteljesedni vágyó lélek, aki buzgó imádsággal keresi a Mindenható gravitációs szféráját.

Ezekon a pontokon érintkezik a zárda leánytípusa azzal a modern embertípussal, amelynek kontúrjai már kiverődnek a mának minden új utakat kereső egyéniségén. Erőtéljes, imponálóan szép példányokban a zárda falain belül ez a típus már megtalálható. Tény, hogy az „elmaradt”, a „hermetikusan elzárt” zárdai nevelés mély pedagógiai intuícióval, a szó legnemesebb értelmében vett *modern* lelkítípust építi. A ma, többet mondok: a *holnap* új lelkítípusát: *az egyszerű, a dolgozó, a közösségért áldozatot hozó, a kultúrát és vallást egyen-*

egy ilyen esetet: „ . . . Kiskoromtól fogva apácák felügyelete alatt növekedtem. A zárda jótékonyan hatott reám, de azért fájt és bántott a *sok aprólékosságig menő, parancsszerű* vallásos gyakorlat. Bár nem tagadhatom, hogy érdeklődésemet erősen befelé fordította, de az is igaz, hogy kissé félttem, hogy ezen az úton járva, elveszítem a földi élet szépségeit. Ezt pedig nem akartam. így tehát némileg ellentétes irányú kultúrunkát is végeztem. Ezt otthon is helyeselték. — Erkölcsei életem stabil voltát azonban mégis csak a zárdának köszönhetem ...” (Zárdanövendék levéltörredéke.)

¹ Ezért képezik ki a szerzetesi leányiskolák a *legjobb tanítónőket*, kiknek áldozatos munkáját is nagyrészt ezekre a lelki komponensekre lehet visszavezetni.

*súlyban tartó, buzgón imádkozó, Krisztust élő, Is-
ten [elé forduló felsőbbrendű embert.*

A gyermek *átmeneti életszakaszát* vizsgálva, minden nagyobb társadalmi réteg gyermekével igyekeztem foglalkozni. Érintettem azokat a belső tényezőket, amelyek ebben az életszakaszban bontakoznak, fejlődnek, erősödnek. Rámutattam ezeknek jó vagy rossz hatására és arra is, hogy az adottságok, a gyermekkel született hajlamok és az otthonból, iskolából, műhelyből, természetből elinduló hatások hogyan találkoznak, illetőleg hogyan ütköznek a fejlődést szolgáló lelki komponensekkel. Kiemeltem az átmeneti korban lévő gyermek jó vagy rossz tulajdonságait és azt is, hogy ezek hogyan, hol és milyen kezelés után és milyen erősséggel szolgálják majd a gyermek testi, szellemi és lelki értékeinek kiteljesedését.

Meg kell azonban említenem, hogy a lelki kép megrajzolásánál tulajdonképpen nem képet akartam adni a szó képzőművészeti értelmében. Vagyis nem a lelki folyamatoknak — eltekintve attól, hogy külső vagy belső hatás indította el őket — *egy pillanatnyi* mozgását, színességét, intenzitását akartam ábrázolni; írásom a fejlődőben lévő gyermek egymásra következő, időben *évekre is kiható* lelki tényezők alakító hatását: tehát a *dinamikus fejlődést* próbálta megértetni. Vagyis pasztikusán, *az életbe beállítva*, a milieuvél kölcsönhatásban élő

¹ Az átmeneti életkort fiúknál 11—14 évig, leányoknál 10—13 évig vizsgáltuk. Ahol a *milieu-hatás az uralkodó* (tanoncok, falusi gyermekek), ott a serdülőt is vizsgáltuk. Anélkül, hogy a tanoncokra és falusi gyermekekre még egyszer visszatérnék, amit a *serdülők egyetemét* érintő kérdésekről később mondani fogok, azt természetesen rájuk is vonatkoztatom.

gyermeket szándékoztam a nevelőnek, szülőnek, lelkiatyának megmutatni. Megmutatni, hogy a különböző környezetben — változó erősséggel — mi vonzza az átmeneti korban lévő gyermek lelkét. Lemérni és értékelni próbáltam ezeket a faktorokat. Ha ezek rossz irányúak voltak, ismertettem a lelki feltárás módszereit, amelyek segítségével helyes irányba állíthatjuk be a gyermeket, hogy az a lelki tökéletesedés igazi útjait járja. Éppen ezért nem mondhattam le arról, hogy egypár irányító gondolat meghúzásával legalább *vázlatszerűen* ne ismeressem a követendő nevelési elveket.¹ Ezt két okból tettem. Először formai okból, hogy a lelki kép nagyjából *befejezett, lezárt, kiegyensúlyozott legyen*. Másodsor azért, hogy az a sok nevelési probléma, mely ott húzódik a sorok mögött és amely igazi perspektíváját az olvasó lelkéből kapja, ne legyen csak egy csomó visszhangtalan szó, elkiáltott mondat, tragikus kérdéstömeg, hanem ez a sok probléma egyetemes: tehát *katolikus szempontból is kielégítő feleletet kapjon*. A feleleteknek Végtelen felé mutató irányvonala pedig egy gyűjtő pontban fogja majd össze a katolikus nevelés értelmét és célját. Hogy mi a *fejlődést hangsúlyozó* katolikus nevelés *gyűjtőpontja*, hogy mi az uralkodó *célja*, azt úgy érzem, akkor tudom igazán megmutatni, ha a magam kis mécsese helyett felgyújtom a magyar zseni, a modern apostol csodálatos lelki reflektorát. *Mutassa meg Ő a katolikus nevelés útját*. Hulljon szét rajtunk az Ő fönséges lelkének fényessége, mely Krisztusból jött, Krisztusban izzott és Krisztusért világított: „Mi hívő katolikusok ... *nem féltjük ... a fejlődést és a haladást*. Egyelőre ugyan még lázban élünk és még sok idő kell hozzá,

¹ Szélesebb alapon fogom tárgyalni a VI. és VII. kötetben.

míg az egész világ az igazi világosságnak birtokába juthat. De éppen ezért nagy feladatunk és hivatásunk, hogy *segítsük a világot erre az útra terelni. Adjunk kifejezést önmagunkban a krisztusi szellemnek és mutassuk meg, hogy a világosság fiai vagyunk. Emelkedjünk fel oda, ahol viharok és romok fölött is a világ megtérését és Krisztus di-csőségét várjuk.*¹

¹ Prohászka: Mi és a modern irányzatok. „Sión hegyén” című kötetéből, összegyűjtött munkái, 25-ik kötet. Bpest, 1929. 245. 1.

IV.

A serdülőkor lelki-képe.

Ebben a fejezetben a serdülő leány és a serdülő fiú testi és lelki átalakulását, érzelmi életük erős hullámzását, továbbá az „é n” bontakozását és első tudatos problémáit ismertetjük. Majd azt a fej­ lődési folyamatot próbáljuk érzékeltetni, mely a serdülőt belső egyensúlyának keresése közben rá­ figyel­ teti a világnézet elemeire.

Ezek a jelenségek azt is megokolják, hogy miért képez a serdülők fejezete egységes, szerves egészet „A bontakozó élet” ne­ gyedik kötetével: az ifjú s á g lelki ké­ pével.

1. Serdülőkör.

A serdülés (pubertás) csaknem egyidőben történő *biológiai* és *lelki* átalakulást jelent a gyermek életében.¹ A biológiai érési folyamat a serdülő testének, szerveinek, belső szekréciós berendezésének növekedésével, illetőleg fokozott működésével van összefüggésben. Ez az érési folyamat külsőleg is feltűnő formai elváltozásokat eredményez. „A pubertás — eltekintve a velejáráó élményektől — tisztán biológiai úton egy eddig csaknem ismeretlen ösztönt hoz felszínre”:² a *szexuális ösztönt*. Ekkor lesz először *tudatos* a serdülőben a nemek különbsége.

A pubertást annyira jellemző feltűnően gyors *testi* átalakulás — különböző erősséggel — érzeti hatását a serdülő rendkívül érzékeny, labilis

¹ *Serdülőkornak* (pubertásnak) a fiúknál — általában — H—19 évig terjedő, a leányoknál 13—17 évig terjedő életszakaszt nevezzük. Ugyancsak itt jegyzem meg, hogy a tanonc-serdülőim és -leány, a falusi serdülőfiú és -leány pubertáskori testi és lelki átalakulását a 137. és köv., 147. és köv., illetőleg 168. és köv., 172. és köv. lapokon — mint már ott jeleztem is — nem tárgyaltam (ott inkább a *környezeti* hatásról szóltam), mert a serdülés *egyetemes* folyamat. Amit tehát itt mondok a serdülés biológiájáról és pszichológiájáról, az természetesen rájuk is vonatkozik.

² Kronfeld: Psychotherapie. 2. Aufl. Berlin, 1925. 36. 1.

súlypontú *lelkiéletében is*.¹ A tényeknek megfelelően már itt is hangsúlyozni kell, hogy a serdülőkori lelkiátalakulás: új lelki forrásból fakadó áramlások nem tisztán biológiai folyamatokból születnek, hanem *a testi fejlődéstől nagyrészt függetlenek*. Kifejlődésük, a serdülő lelki-centrumának elfoglalásáért vívott küzdelmük a biológiai elváltozásoknál *időben is sokkal tovább tart*. Helyesen mondja *Spranget*, hogy „a modern orvostudomány mélyreható és értékes megállapításokat tett a belső szekréció jelentőségéről az emberi szervezet általános fejlődésére vonatkozólag, különös tekintettel a pubertás folyamatának gyorsítására, illetve késleltetésére. Legkevesebbé sem kételkedem abban, hogy ez a fiziológiás folyamat lelki elváltozásokkal vonatkozásban van. Ezt azonban úgy kell felfogni, mint az egész folyamatnak *egy részét* . . . Csak két teória ellen küzdök. A *durva materialista^teória ellen*: mely a lelkifejlődést csupán — szerinte — az egyedül lényeges és alapvető testi fejlődés *reflexének* és kísérőjelenségének tartja. És a másik valamivel finomabb, de *éppen olyan téves teória* ellen, mely szerint a lelki elváltozásokat—az új,beültetett vagy megerősített — mirigyműködésből meg lehet magyarázni. Érthető — és az értelmi összefüggésekből világos —, hogy minden lelkifolyamat először közvetlenül vagy közvetve reflex által lesz élménymomentummá. Másrészt azonban a *lelkiélet mér/ietetlen magasságot mutat* a szexuális változás *tisztán kísérő* jelenségei fölött. Ezért sikerült olyan szűkre és ferdére a pubertás pszichológiája, mert mélyen összekötve a materialista dogmákkal, nem merészelt *túlmenni* azon, amely csak a testi folya-

¹ Élettani és lélektani kapcsolatokról Kretschmer, Weil, Ribot, Biernbaum, Günther, Fischer, Baur, Lenz nézeteit lásd „*A bontakozó élet*” I. kötetében.

mátok által látszott bizonyíthatónak.”¹ Pedig ebben a forrongó, kaotikus életszakaszban a testi elváltások által létrehozott intenzív hangulati ingadozások mellett — ismétlem — szokatlan erősséggel nyomulnak előtérbe új lelkijelenségek is; ezek részben fedik, részben inaktíválják vagy érvényesítik és erősítik a régieket. De gyakran észlelhetjük azt is, hogy egészen *elválnak a régiektől* és nagy lendülettel küzdenek a gyermek- és átmeneti kor (prae-pubertas) régi élményeivel, hogy egy merész, szükségyszerűen uralomra törő *új életérzésben* oldják fel azokat. Hogy szétfeszítsék a gyermek eddigi életkereteit és új biotónust adva a fiatal szervezetnek, *új fejlődésre* hangolják a serdülő belső életét is. Ebben a testi érési folyamatokkal *majdnem* összeeső lelki fejlődési processzusban *három*, élesen el nem határolható, de azért felismerhető és egymást követő *szakaszt* figyelhetünk meg. Az *első* szakaszban az átmeneti kor (praepubertas) kezdődő depressziója fokozódik, amellyel szemben a serdülő *ösztönösen* védekezik kisebb-nagyobb lelki koncentráltsággal és nagy erősségű *örömkereséssel*, amit a robbanásszerűen felszínre kerülő *szexuális ösztön még erősít*. Fokozhatják ezt s jó vagy rossz irányba befolyásolhatják az *öröklött adottságok* is. Ez az a szakasz ugyanis az ember életében, amelyben az *adottságok a legkönnyebben emelkednek a lélek felszínére*. Ezt a fázist lelkileg a túlzott *romanticizmus* jellemzi, amely csak az első szakasz vége *felé* fakul meg, hogy átengedje a helyét a mindinkább erősödő *realizmusnak*. Ennek megfelelően a *második* szakaszban a túlzott *érzelmi ingadozás* már *kisebb* kilengéseket mutat: a kaotikus belső világban már az „én” *tudatos, világos* körvonalai észlelhetők. A *harmadik* szakaszban azután

¹ Spranger: Psychologie des Jugendalters. 3. Aufl. Leipzig. 1925. 86. 1.

az *örömkeresés* levezetődik a különböző diszpozíciós szűrőkön keresztül: megtisztulhat és megerősödhet az egyre erősebben kirajzolódó lelki *fejlődési vágygal* és az esztétikai, a tudományos vagy a vallásos életből *transzformált magasabbrendű örömek* gazdag forrása lehet. Ez a harmadik szakasz a mindjobban uralkodó *ideáлизм* jegyében folyik¹ Éppen azért az olyan serdülőknél, akiknél a szellemi vagy a vallásos *élet korai fejlettsége* tapasztalható, azoknál a *harmóniakeresés* tipikus jelenségét: a *világnézet* megépítésének *elemeit* láthatjuk a lélekben kialakulni.

A pubertás biológiai és lelki átalakulást jelentő folyamatai tehát mind erősebben hangsúlyozott logikus *tényekkel bizonyítják*, hogy itt az élet — transzcendentális központból kiszakadt — fejlődési törvénye tör utat magának, hogy az emberi élet teljességét, a *testi, szellemi és lelki kiteljesedést szolgálja*.

A *serdülő leányban* és a *serdülő fiúban* ugyanaz az immanens energiatömeg működik; hogy mégis — bizonyos pontokon túl — egymástól élesen c/íérő testi és lelki változást hoznak létre, annak mély és csak az isteni élettervből sejthető oka van: *mert más értelmet adott és más célokat tűzött ki a nő és másokat a férfi számára a mindenható Úr Isten*.

¹ *Spranger* felfogása *eltér* az enyémtől, szerinte három fázisa van a pubertásnak: „1. az „én” felfedezése, 2. egy életterv lassú kialakulása, 3. belenövekedés az egyes élet-síkokba. Az első a *metafizikai alapvéleménye* az egyénnek, a második az egyéniség befolyása az élet anyagára, a harmadik az egyén, az élet kezdetben nem érintkező síkjait összeköti és — *kedvező esetben* — az individuális alakító erő kibontakozik benne. (Spranger: *Psychologie des Jugendalters*. 3. Aufl. Leipzig. 1925.)

Körülbelül *hasonló* a felfogása *Koffkának* is. (Koffka: *Die Grundlagen der psychischen Entwicklung*. Osterwieck. 1921.)

A) *A serdülő leány.*a) *Testi átalakulása.*

A *leánygyermek testi* fejlődésében soha olyan fel-tűnő, szinte csodálatos átalakulás nem jön létre, mint a serdülőkorban. A 12—13 éves gyermekes kül-sejű, fiús vonalú, szögletes mozgású leánygyer-mek a serdülés éve alatt *lassan* harmonikus arcú, teljes női kontúrokkal bíró, sokszor hangsúlyozot-tan gyöngéd mozgású felnőtt leánnyá alakul.

A természet *éles határral* jelzi a leánygyermek belépését a serdülőkorba. A *menstruáció* megjelenése — a leánygyermek felfogása szerint is — a „nagylányság” kezdetét jelenti, bár *ez* rendes kör-ülmények között néhány hónappal megelőzi a testi átalakulást.

A leányoknál a serdülés (pubertás) a mi éghaj-latunk alatt *normálisan* a 13—17 év között törté-nik. *Pathológiásan azonban korábban, illetőleg későbbben is bekövetkezhet.* Ha korán lép fel, rendsze-rint alacsony növésű lesz a leány, míg a késői pu-bertás a növekedésnek kedvez.

A serdülés megjelenése a belső szekréciós mi-rigyrendszer egyik összetevőjének, a petefészkek működésével van összefüggésben. Ennek *korai* ki-fejlődése maga után vonja a pubertás időelőtti megjelenését, míg ha *későn* lép fel működése, ak-kor a leány 16—17 éves korig gyermekként fej-lődik. Ily esetben az érési folyamat *befejeződése* gyakran a huszadik év korhatáráig is elhúzódhat.

Ez az eltolódás a serdülő leány számára csak akkor válik károsná, ha a rendes, már megindult érési folyamat túlságosan elhúzódik s időnkint el-akad. Ezt legtöbbször a menstruáció rendetlen, sok-szor 6—8—10 héttel később történt jelentkezése kíséri. Ilyenkor vagy a petefészkek működése csök-kent (nem képes a test kifejlődésének, átalakulá-

sának irányítására!), vagy a belső mirigyrendszer más összetevőinek működése kóros (ennek a rendszernek csodálatos, egymásra sokszorosán ható kapcsolata révén hiányzik, vagy csökken a petefészek működésének támogatása vagy pedig működését gátló tényezők juthatnak túlsúlyra). Akármelyik eset következik be, a vérpályákba kevés petefészekhormon jut, amely nem elégséges a szervezet női sajátosságainak kifejlesztésére és így a serdülő leány külső alakja, megjelenése továbbra is hasonlítani fog a serdülő fiúéhoz. .

A belső elválasztású mirigyek kóros működésének következményeit figyelmes vizsgálattal észrevehetjük és minthogy ma már az orvostudomány ezt befolyásolni, sőt majdnem minden esetben gyógyítani is tudja, a serdülő leányt ilyenkor *orvosi kezelésre* kell utasítani.

A pubertás *elején* a serdülő leány fokozott testi *kíméletre* szorul. Kevés mozgás, sok pihenés, a túlzott sportolástól való tartózkodás ajánlatos; annál is inkább, mert a más oldalról fokozott követelmények elé állított szervezet *betegsége* ilyenkor igen *hajlamos*,¹

Ha a serdülő leányok a *testedzés* beiktatása által egészségesebb életmódot folytatnak, akkor kevesebb esetben lép fel ennek a kornak speciális leánybetegsége, a sok gondot okozó sápkór: *chlorosis*.²

A serdülő leány *öltözködése* ma két véglet kö-

¹ Egyébként örömmel tapasztaljuk, hogy a serdülő leányok testedzése az utolsó 15—20 év alatt igen sokat fejlődött. Tenisz, úszás, vívás, korecsolyázás, svéd torna, kedvelt sportágai a serdülő leányoknak. Korlátokat csak a *túlzott* sportkedvelőknél tegyünk. Hogy a túlzás hol kezdődik, azt a leány fizikuma, testi és szellemi fejlődése határozza meg.

² Ez a betegség a nevét onnan vette, hogy a beteg serdülő leány feltűnően *sápadt*, zöldes, áttetsző arcszínű lesz, Gyors fáradékonysággal, szívdobogással, gyakori, tartós fejfájással, idegrendszeri panaszokkal, étvágytalansággal jár.

zött ingadozik. Délelőtt az iskolában a kötelező egyenruhában jelenik meg, de a 16—17 éves serdülő leány este, ha bálba vagy — ami a háború utáni években nagyon elterjedt — olyan nyilvános helyre vagy családi körbe megy, ahol táncolnak, a női divatnak megfelelő kivágott, hosszú, selyemruhát vesz fel és szépítőszerekkel kendőzi magát. Ez a helytelen életmód erősen visszahat a serdülő leány testi és lelki fejlődésére. Ettől a szélsőségtől eltekintve a serdülő leányok nagy többsége általában *egyszerűen*, de csinosan öltözködik. A női lélek sajátos vonása nyilatkozik itt meg, amikor a serdülőleány még ebben a kaotikus életszakaszban is nagy vonzódást érez a külső *széphez* és a *rendhez*. *Relatív*e jobban tudja figyelmét is ilyen irányban koncentrálni.

b) Lelki-képe.

A serdülő leány még magában hordja az átmeneti életszakasz (praepubertas) lelki alaptónusát, amikor már a serdülés tipikus lelki jelenségei: az élet *nagy problémáinak* megsejtése, a *bizonytalanság* érzése, a *félelemérzés* aktiválódnak benne.

Az első valóság — szinte brutális alakban — az első menstruációval jelentkezik forrongó életében. Ez az esemény — még akkor is, ha nagyon gyöngén és nagyon körültekintően készítették elő — gyakran erős inzultust jelent. Éppen ezért óvni kell a serdülő leányt a brutális *nemi felvilágosítástól*,¹

¹ Helyes a felfogása *Schmeingnek* a nemi felvilágosításról: „Wenn wir den Sinn der Stufenentwicklung des Menschen richtig deuten, so müssen wir uns dafür entscheiden, die „sexuelle Aufklärung“ von der Kindheitsstufe an natürlich und zwanglos mitwachsen zu lassen, in einer der jeweiligen Entwicklungsstufe entsprechenden Form.“ (Schmeing: Die mehrfache Pubertät. Berlin—Friedenau, 1930. 140. 1.)

A *magam* álláspontját a *nemi felvilágosításról* majd a VI. kötetben fogom megjelölni.

mert ez nagy, alig tompítható lelki krízist okozhat benne.

A megdöbbsent serdülő leány zárkózott lesz,¹ hosszú időre tartózkodik minden hasonló irányú tudakozódástól. Ilyenkor a serdülő leánynál nagyobb sértődékenységet, figyelmetlenséget, szórazottságot és *erősödő érzelmi hullámozást* tapasztalunk.² Ezenkívül gyakran fellépő és *hosszabb ideig tartó*, majdnem gondolatnélküli mozdulatlan-ságba való merevedés jellemzi ezt a depressziót, melyet egy megoldatlan problémának állandó aktuáltsága okoz. Felületes szemlélőnek úgy hat ez, mintha a serdülő leány *jelleme változott volna meg*. Később, mikor a depresszió fokozódik és a serdülő leány látja vagy látni véli a mindjobban feltornyosuló életnehézségek tömegét, felmerül tudatában és egyre erősebben hangzik a kérdés: *éredmes-e mindezt vállalni? Éredmes-e annyit küzdeni? Éredmes-e élni?* És különösen a *gyengébb idegrendszerű*, kevésbé ellenállók³ nem mindig tudnak ilyen és hasonló kérdésekre maguknak megnyugtató feleletet adni, vagy ami még rosszabb: tagadó a felelet. Ilyenkor — bár *sokkal ritkábban* mint a fiúknál — bekövetkezik a szülők előtt annyira érthetetlen, rejtett problémákból fakadó tragikus „meg-

¹ Mindenkitől izolálja magát és primitív elképzeléssel, egyedül magából akarja megteremteni a kiegyensúlyozó energiákat. „ . . . Édesanyámhoz nagy bizalommal voltam. *De ez a bizalom megtorpant a serdülés idején*. Magam akartam életemet irányítani. Már *nagy leánynak* éreztem magamat; *belső érzelmi változásaim* (szerelem) *is arra készítettek, hogy zárkózott maradjak.*”

² Pfeifer a nők nagyobb erősségű és jobban domináló érzelmi életét a *nagyobb* női homlokagynak is tulajdonítja. (R. A. Pfeifer: *Das menschliche Gehirn*. Leipzig, 1911.)

³Déjérine et Gaukler: *Les psychonévroses*. Paris, 1911. Pappenheim u. Grosz: *Die Neurosen und Psychosen des Pubertätsalters*. Berlin, 1914.

oldás”: az *öngyilkosság*. De ha e végső tragikus befejezés elmarad, akkor is az erre hajlamosabb *neurotikus* serdülő leányoknál fokozott ingerlékenység, hirtelen fellobbanó dühkitörések, céltalan tépelődés, erős félelemérzés léphetnek fel. Ebben az állapotban az egyén *aktivitása teljesen meg is szűnhet*; éppen ezért ilyenkor az is megtörténhet, hogy a serdülő leány rendszeres, komoly tanulásra, de néha a legcsekélyebb fizikai munkára is képtelen.¹

Vannak azután olyan serdülő leányok is, akik a *cinizmus* álarca alá vagy egy *primitív póz* mögé menekülnek, de lelkük mélyén ezek is sokat szenvednek a pubertást jellemző fájdalmas érzésektől. Másokat ez a vonagló lelki káosz a *hitetlenségbe dönt* és ezek áltudományossággal, fölényeskedéssel, félig értett frázisokkal leplezik *nehéz* belső küzdelmüket. Végül vannak olyanok is, akiket a serdülőkor tiszta ideálokat kereső *lelkessedése* és nagy

¹ *Tschudi* a serdülő leányoknál a következő típusokat találta:

1. Der *apatische Typus*. Die Apatischen verhalten sich dem Unterrichte gegenüber teilnahmslos. Sie zeigen am lernen, ja selbst am Spiel und Turnén keine rechte Freude mehr. Tadel lässt sie kait; es sind die verstockten Sünder.

2. Der *ängstliche Typus*. Hierzu gehören die Kinder, welche sich kaum zur antworten getrauen. Wenn sie aufgerufen werden, zeigen sie einen angstlichen Ausdruck auf ihrem Gesichte. Sie reden mit zitternder Stimme, stossen gerne an und versprechen sich.

3. Der *träumerischer Typus*. Die Kinder dieser Gruppe sitzen meistens still und ruhig da. Es sind diejenige, welche mit ihren Gedanken anderswo weilen. Sie bauen Luftschlösser.

4. Der *gereizte, zornige Typus*. Die Mädchen, welche zu diesem Typus gehören, sind sehr empfindlich und gereizt. Gegen Mitschülerinnen sind sie oft unverträglich und handelsüchtig. Eine harmlose Neckerei kann sie in Zorn bringen. (R. Tschudi: Pubertät und Schule. Lagensalza, 1913. 6—13. l.)

befolyásolhatósága valamilyen „-izmus” hínárjába kerget.

Ezek a problémák *nem minden serdülőnél és nem egyforma intenzitással lépnek fel*. Sok függ az egyéni adottságtól, a környezet és a nevelő lelkihatásától. Lehet a serdülő leány *értelme olyan fejletlen*, hogy ilyen problémákkal való foglalkozásra képtelen, de lehet lelkivilága olyan *harmonikus felépítésű*, hogy könnyen és kedvezően felel a felvetődő kérdésekre. A szerencsés környezet vagy *tudatos nevelői munka* azonban sikeresen átsegítheti a serdülő leányt ezeken a súlyos lelki kríziseken.

A serdülőkor *közepe felé* ezek a problémák — legtöbb esetben — már nem döntő hatásúak, mert a serdülő leány kompenzáló energiák hatására valamilyen módon megtalálja lelki egyensúlyát és nagy lelkesedéssel, kitárt lélekkel keresi fejlődési irányát. Ekkor már feltűnik és lassan kiemelkedik egy — a női lelket jellemző — magasabbrendű és alázatosan tiszta érzés-komplexum, a *másokért való áldozatos élet, a bontakozó egyéniség öntudatos és önkéntes alárendelése*. Ezen a vonalon mágnesezi a serdülő leány lelkét az az új érzés, amelyet eddig talán csak másoknál és a könyveiben figyelt meg: a *szerelem*.

Lelkében lassan, szinte észrevétlenül fejlődik ki a szerelem,¹ hogy azután később hatalmasan, min-

¹ Figyeljük meg egy serdülő leány szavain keresztül ezt az érdekes bontakozást: „Kis koromban vig, derűs, játékos leány voltam. Mindenkit szerettem. *Azt nem is sejtettem, hogy a vonzódásnak más értelme is lehet.* Körülbelül 14 éves lehettem, mikor egy fiú közelsége különösebb örömet okozott. Felfigyeltem erre, mert már néhány verset, regényt olvastam, amely erre a titokzatos érzésre felhívta a figyelmemet. Azt gondoltam, hogy ez valami igen nagy dolog . . . annál is inkább, mert a „nagyleány” jelenségei kezdtek bennem is mutatkozni. *Ez szokatlan zavart okozott . . .*” (Részlet egy serdülő leány leveléből.)

den lelki síkon uralkodják. Ez az érzés a serdülő leányoknál legtöbbször még *passzív*. Kezdetben csak azt veszi észre, hogy van valaki, aki szimpatikus neki és aki érdeklődik iránta; azután feltűnik neki, hogy a „másik” keresi az alkalmat, hogy találkozzék és hosszan elbeszélgessen vele. Később *ő is tud örülni* ezeknek a találkozásoknak, beszélgetéseknek; otthon már sokszor gondolkodik mindarról, amit beszélgettek és elismételgeti magában. Majd a tiszta érzéseknek egész skálája színezi ezeket a találkozásokat;¹ a serdülő leány lassan észreveszi, hogy az, akihez őt ezek az érzések fűzik, mindennél és mindenkinél többet jelent számára; azt is érzi, hogy csak ebben az új, közös lelki-atmoszférában tud élni, csak ebben tudja megtalálni önmagát, csak „így tudja elérni életcélját”.

Ilyenkor — rendszerint — egy új, nagy lendületű *fejlődési folyamat* indul meg, melyben a serdülő leány lelkileg színesebb, mélyebb, gazdagabb lesz. Örömmel fedezi fel sajátos lelki értékeit és fejleszti ki azokat, hogy *minél többet ajándékozhaszon* a „másik”-nak, hogy minél szebbé, színesebbé, tartalmasabbá tegye a kettőjük szintetikus életét. Igyekszik jó, nemes, tiszta, értékes lenni, de *nem érdekből*, hanem hogy a másikat tegye ezzel gaz-

¹ De ennek az új tónust, új örömeket hozó érzés-komplexumnak néha *sötét* örvénylése is van: a szexualitás nem tud magasabbrendű örömeibe átkristályosodni, áttöri a bontakozó „én” gyenge akarati rétegét és jövőbe kiható tragikus élményeket teremt: „Az én szerelmi ébredésem nagyon szomorú. Már *kis korom óta* mindig kerestem, kutattam a sejtett dolgokat, azért a többi leányhoz fordultam. Tőlük többet és részletesebb dolgokat hallottam, mint kellett volna. Ezek belevontak durvábblelkű fiúk társaságába, akik eszköznek tekintettek bennünket. Bár a legsúlyosabb botlásig soha sem jutottam, mégis sok bűnnel megterhelve nehezedett rám ez az életszakasz. Az én serdülő életem a bűnök szennyes örvénye és nem a tiszta szerelem forrása.” (Részlet egy serdülő leány leveléből.)

dagabbá. Ugyanekkor külsejére is több gondot fordít mint *ezelőtt*, mert tudja, hogy ezzel a másíknak is örömet okoz.

Egész élete *átszíneződik*; mindent új szemszög elé állít és az egyéni érdeket teljesen háttérbe szorítja.

Nagyon természetes, hogy nem minden serdülő leány életében lesz *ilyen döntő hatású tényező a szerelem* és nem mindegyiknél szublimálódik ennyire. Vannak olyan serdülő leányok is — éppen a kevésbé értékesek —, akik szerelmi érzésüket (amely sohasem őszinte) kis önző céljaik szempontjából állandóan kontrollálják és irányítják. Még kevésbé értékesek azok, akik megtalálhatók mindenütt, ahol az olcsó örömök megszerezhetőek — tánchelyeken, moziban, korzón, strandokon. Ezeknek élete külsőleg „színes, élményekben gazdag”, de lényegében üres, tartalmatlan és igen-igen szegény.¹

De természetesen vannak olyanok is, akik nem ismerik meg a hasonló „*másikat*”; ezek közül az értékesebbek a *másokért való életet a karitatív munkában találják meg* és ezenkívül megélik a maguk csendes, értékes, elmélyedő, tompa színekkel átsozott, elvonult *életét*.²

¹ Hogy ez a léha leány típus elszaporodik azt — úgy gondolom — nem kell bizonyítani; érdekes vetületét kapjuk ennek egy serdülő gimnázistaleány leveléből:

„ . . . Nagyon nehéz helyzetbe jutottam. Vidéki iskolából kerültem Pestre. Az itteni iskola kezdetben egészen idegen volt nekem. Az igaz, hogy az én vidéki voltom hozzájárult ahhoz, hogy kinézett voltam, de „falusi felfogásom” miatt is kerültek. Pedig ez a „falusias felfogás” abban állott, hogy a tradicionális magyar erkölcsi életet éltem, vallottam és védtem és a szabad életet, erkölcstelenséget keményen elítéltem. Elöttem szent volt a szerelem is. *Ezért gúny tárgyá lettem. Sajnos, társaim nagy többsége ellentétesen gondolkodott . . .*”

² A meg-nem-talált kincs valami bánatos, lemondó alap-

A serdülő leányok *szellemi fejlődése* nem mutat egyenes, állandóan emelkedő vonalat. Inkább nagy megállások, majd hirtelen erős emelkedések adják a serdülő leányok szellemi fejlődésének grafikonját. Ilyen hirtelen emelkedéssel találkoztunk már a praepubertásban is, amikor az átmeneti életszakaszban lévő leánygyermek tudomást véve a kultúra elhajló síkjairól, *felületes módon* igyekezett tájékozódni.

A pubertás *első fele* gyakran — legalább külsőleg ítélve — szellemi fejlődést nem mutat még. Új értékeket még nem szív fel magába a serdülő leány, de a felmerülő problémák és azok megoldása új megvilágításba helyezi minden eddigi ismeretüket. Ez a kor a *lelki érés, az átalakulás kora*. Éppen ezért a serdülő leány már nem olyan felületes, kapkodó, mint az átmeneti korban volt; egy-egy problémába jobban elmélyed, keresi a részletek összefüggését, hogy kielégítő megoldást találjon.

A praepubertás *romantikus korát*, amelyben minden felismert szépség majdnem gyermeces örömet váltott ki, *lassan* a serdülés *realisabb kora* váltja fel. Itt már nem elégszik meg az önmagukban *jelentkező* dolgok szép, szavakban stilizált ismertetésével; mindennek okát, *célját*, hátterét, értelmét kutatja és a *valóságos* megismerésre tör. Ez jellemzi azután továbbfejlődésének útját is, amely — rendszerint — a *pubertás második felében* az élet *realis* látásában szélesedik ki.

Erről a fejlődési szakaszcól nem lehet részletes

hangulatot hagy az ilyen serdülőkben, de a vallás tiszta, meleg áramlata feloldja, megnesesíti és transzformálja azt: „Én a lelkiatyámhoz fordultam ebben a helyzetemben. Az élet felmagasztosult ilyen beszélgetésekben és annyira megnesesített, hogy büszke voltam és vagyok arra, hogy a *Zélek szolgálójává emelt az Úr.*”

képet rajzolni, mert ennek a mértéke a már körvonalakban jelentkező egyéniség értékeitől függ.

Ebben a második szakaszban, amelyben tehát a serdülő leány gondolat- és érzésvilága reálisabb színezetű lesz, merül fel először a *jövő hivatás problémája*. A leányok helyzete — ebből a szempontból — lényegesen különbözik a fiúkétól. A fiúknál az a kérdés: mi legyenek? A leányoknál először az az első probléma: kenyérkereső pályára menjek-e? Ilyenkor több tényező befolyásolja a serdülő leány elhatározását. Az első összetevő a *képesség*, a második az *önállóság*, függetlenség utáni vágy, a harmadik a *szülők gazdasági helyzete*.

Ha a serdülő leány valamilyen hivatás betöltésére *tehetséget érez*, akkor nem mérlegeli a későbbi kereseti lehetőségeket, hanem követi a kifejlődést követelő tehetségét. Szilárdan kitart a tehetsége által jelzett irány mellett és semmiféle nehézségtől sem riad vissza. Szívesen választja és vállalja az elhivatással járó sok lemondást és nélkülözést, de soha sem tér el attól az iránytól, amely tehetségének és hivatásának megfelelő képzettséget, haladást, kifejlődést biztosít.

Gyakran az *önállóság utáni vágy*, az *anyagi függetlenség lehetősége* is vonzza a serdülő leányt a kenyérkereső pályára. Ilyenkor azonban a fellépő nehézségekkel — minthogy a belső lelkiadottságnak állandó, ösztönző, lendítő energiájával nem rendelkezik — nem tud megküzdeni és az első nagyobb akadály visszavonulásra kényszeríti.

A harmadik összetevő a serdülő leánynak, illetőleg *szülőinek gazdasági helyzete*, amelynek kényszerítő ereje újabb mind szélesebb rétegekben érezhető. Ilyenkor gyakran tapasztalhatjuk, hogy érvényre jut a serdülő leánynak az a szép és nemes tulajdonsága, amely szerint egyéni életét másokért — ebben az esetben szülőiért, testvéreiért,

a *csatád közösségéért* — *áldozatosan alárendeli*. Ilyenkor az áldozatra indító belső erő — *sokszor konstitúció ja ellenére is* — a serdülő leány lelkéből fakad. Minden más szempont mellőzésével arra törekszik, hogy szüleinek anyagi gondjait minél jobban csökkentse és az életterhek javát magára vállalja.

Az értelmesebbek, az *értékesebbek* a serdülés *második fázisában olyan* csodálatosan erőteljes fejlődést mutatnak, amely csak a serdülőkornak sajátos jelensége és a *szellemi élet fejlődésében* nem szokott még egyszer megisméltódni.

A sokirányú és intenzív érdeklődés arra is rákényszeríti a serdülő leányt, hogy a kultúra már megsejtett értékeinek és szépségeinek *szélesebb* körű ismeretére törekedjék. A serdülés második fázisában már nem kapkod, nem szétszórt, nem felületes, hanem inkább rendszeresen, sokszor *előre ki* dolgozott terv szerint próbálja építeni a maga műveltségét.

Ugyancsak megállapítható, hogy igen *sokat olvas* a fejlődő leány. Ebben a *realisabb színezetű* periódusban elutasítja magától a *romantikus* verseket, novellákat vagy regényeket. Csak az a munka köti le figyelmét, amelyben az író a mű szereplőit, eseményeit szemléletének megfelelő *reális alapon* rajzolja meg. Ezért keresi a XIX-ik és XX-ik század nagy orosz, német, francia realistáinak munkáit. Ezek a művek alkotják a serdülő leány irodalmi műveltségének bázisát.¹

A serdülő kor *harmadik szakaszában*, a pubertás vége felé azonban már nem elégíti ki a serdülő leány *ideáлизmus után vágyó lelkét* ez a szellemi

¹ Az idegen nyelvek tanulásában is feltűnő haladást tesz a serdülő leány, mert most már ennek is látja célját, mert ez szervesen bekapcsolódik a kultúrprogramjába: a külföldi írók műveinek eredetiben való olvasása.

táplálék. Akkor már a múlt század és a XX. század nagy gondolkodóinak ideális küzdelmei kötik le figyelmét és ez az irodalmi irányzat férközik legközelebb lelkéhez. A serdülés *idealista* szakaszában szereti meg és éli *tudatosan* a serdülő leány az *Evangéliumot* is, *Krisztus* lelkének életet fakasztó szent áramlását.¹

A szépirodalmi könyveken kívül a *művészettörténeti* könyveket olvassa legszívesebben. Mivel szépirodalmi és művészettörténeti könyvek segítségével inkább a műveltségének alapjait akarja lerakni, éppen azért ezek az olvasmányok jövő élethivatásuk szempontjából nem szolgálnak határozott célt. Inkább arra valók, hogy a szellemi és lelki fejlődésre törő leányiélek belső életét építsék, csiszolják és szellemi életáramlását előbbre vigyék szélesebb, tisztább horizont felé. Azonban a serdülő leányoknak csak kisebb felénél — talán egyharmadánál — találjuk meg azt a nagy lelki vágyódást, amely a szépség befogadását erős ütemű szellemi fejlődésre használja.

A pubertás korában lévő leányok nagyobbik részénél a lelki-szellemi fejlődésnek ezt a szinte csillapíthatatlan ütemét, sajnos, nem találjuk meg. Ezek megmaradnak az iskolában szerzett alpműveltségük fokán, amelyet csak itt-ott egészít ki egy-egy regényből kapott gondolatföredék. De minthogy irodalmi ízlésük nem fejlődött, ezek a

¹ „... A sok és rendszeres olvasmány feltárta előttem azt, hogy a külvilággal szemben *én vagyok az érték*. Ezt a nagy öntudatot és önértékelést arra használom, hogy tényleg valódi érték legyek magam, embertársaim és Isten előtt. Az igaz, hogy olvasmányaim sok pesszimista gondolatot is hirdettek; én azonban erősen kapaszkodom az Evangélium gondolataiba. A küzdést szeretem, a fáradtságot vágyom, mert így acélosabb leszek. Jövömért minden megpróbáltatást elviselek és mindent megteszek. Tanulok, dolgozom és imádkozom.” (Részlet egy serdülő leány leveléből.)

gondolatok inkább a jól reklámozott, mint az értékes irodalmi művekből kerülnek ki.

A zenei fejlődés útja a serdülőkorban legtöbbszörre két típust mutat. A *tehetségesek* kis csoportja minden mást háttérbe szorítva, zenei tanulmányaiban való haladásra helyezi a hangsúlyt, míg a *kevésbé tehetségesek* belátják fáradásuk céltalanságát és — bár hangszerük esetleg kedves barátjuk marad továbbra is — félbehagyják a komoly stúdiumot. Eddigi munkájuk azonban mégsem volt hiábavaló, mert felébresztette bennük a zenei érdeklődést és megalapozta *további zenei* fejlődésüket. Mint a művészet minden ágában, úgy itt is nemcsak a nemesebb, az alkotó vagy előadó művészeknek kell haladni és elmélyedni, hanem mindenkinek, aki részt akar venni a szimfóniák és zene-művek magasabbrendű élményében.

Ebben a korban lesz értékes kultúrtényező a *színház** és *koncertlátogatás* is. Színházaink klaszikus estéinek és a koncertek közönségének nagy percentjét a lelkesen érdeklődő, fejlődni akaró serdülő leányok alkotják. Teszik ezt pedig azért, hogy kultúrfejlődésüket vizuális és zenei élményekkel erősítsék meg magukban.

Az *esztétikai érzék* a leányoknál a serdülőkorig a csinos öltözködésben, a ruhák színeinek harmonikus összeválogatásában nyilatkozik meg. Ízléses kézimunkákat készítenek, otthonukat kisebb dísz tárgyakkal ékesítik. A leányok esztétikai érzékének fejlődését — még jobban, mint a többi tulajdonságaikat — a környezet befolyásolja; mert a szép megítélése nagyon *alanyi*; éppen ezért erősen ingadozó az egyéni véleményük is. Ha pedig művészileg értékeljük *ezt az esztétikai érzéket*, akkor azt kell mondanunk, hogy az az ébredés stádiumában van. Ebből a szempontból tekintve, a serdülő leány meglehetősen magárahagyott, mert a

középiskolák nagyon csekély alapot raknak le az esztétikai művelődéshez.

A serdülő leány irodalmi műveltsége sokszor meglepően széleskörű; éppen ennek és művészet-történeti olvasmányainak alapján akarja pótolni az iskola hiányos képzését is és figyelme most kezd a *művészi alkotások* felé fordulni.

Könyvek és reprodukciók alapján megismerkedik az ókor, a reneszánsz, majd a XIX. és XX. század nagy művészeivel és alkotásaikkal. Figyelmét főleg a kiemelkedőbb, illetőleg közelebb álló korok művészi alkotásai ragadják meg. A pubertás második, *reális* színezetű szakaszában a műalkotásokat figyelő, vizsgáló, analizáló szemmel nézi. Adatokat, emlékképeket gyűjt, de azokat megbírálni még nem tudja, legtöbbször nem is próbálja; inkább mások véleménye iránt érdeklődik. Ezt és a szakkönyvek értékelését tartja a leginkább mértékadónak. Csak később, a serdülés harmadik *ideális* szakában, amikor mindenben a szépet, nemeset, magasabbrendűt keresi, akkor tud csak igazán örömet találni a műalkotások szemlélésében, akkor tud azokkal lelkileg is rezonálni.

A serdülő leány eleinte bizonytalanul, csodálkozó szemmel áll a „felfedezett” műalkotás előtt; később ujjongó lelkesedéssel szemlél egy-egy remekművet, A pubertás korának harmadik szakaszát talán a *lelkesedés* korának is nevezhetném, mert senki sem tud olyan mély, benső, sokáig visszhangzó örömmel örülni a szép, a nemes, a nagyszerű pusztá létezésén is, mint a 16—18 esztendőös leány. Az *építészeti stílusokra* is most figyel fel először, örömmel betüzi az épületek faláról a felismert román, gót, reneszánsz, barokk, empire stílusokat,* ezzel parallel a *bútor-stílusok* tanulmányozása is kedves szórakozása lesz.

Láthatjuk tehát, hogy a serdülés kora *művészi*,

esztétikai szempontból komoly elindulást jelent. Elindulást olyan szépségek keresésére, amelyek — válasszon később a serdülő leány bármilyen pályát is — későbbi életének nagyon *értékes tényezői* lesznek. Mert a művészi alkotások kimeríthetetlen gazdagsága a velük foglalkozókat tiszta, magasabbrendű élményekkel telíti és mélyebb, színebb, harmonikusabb lelki tónust ad az egyéneknek.

A serdülő leány a család, az iskola, a baráti kör *közösségébe* is tartozik és abba — a pubertás koráig — legtöbbször harmonikusan illeszkedik. A serdülés korának *elején a serdülő leány gyakran aszociálissá* váihatik. A lelkében megjelenő problémák ugyanis annyira lekötik, hogy hatásuk alatt szüleivel, környezetével, barátaival fennálló szellemi, lelki kapcsolata meglazul. Ilyen módon a *közösségérzés* a háttérbe szorul, amiből sok meg-nem-értés, súrlódás, diszharmónia származik. Különösen sokat romlik — a *serdülés első szakaszában* — az édesanyjával fennállott bensőséges, szeretetteljes barátság. A serdülő leánynak az édesanyjától való lelki eltávolodása — mint említettem — biológiai alapokra támaszkodó természetes folyamat. A közöttük ilyenkor fellépő *feszültség* — ha az édesanya szeretettel, megértéssel fogadja — a serdülés harmadik szakaszának vége felé, tehát kb. 2—3 év múlva megszűnik és új, mélyebb, szeretettel teljesebb, őszintébb barátság válthatja fel. Ilyenkor az édesanya idegessége, türelmetlensége, a leánya lelkiállapotának meg-nem-értése sok kínos összeütközésnek lehet okozója. Ezek az ütközések azután a serdülő leány lelkében mélyebb nyomokat hagynak. Esetleg az édesanyjától hosszabb időre elidegeníthetik.

A serdülés első szakaszában ugyanilyen *aszociális* testvéreivel, iskolatársaival, barátaival szemben is. Saját problémái ebben a korban még annyira

kiforratlanok és zavarosak, hogy szavakban való kifejezésük nehezen és csak ritkán sikerül. Ezeket különben is annyira egyéninek tartja, hogy nem is igen közli másokkal. Annyira befelé fordul minden érdeklődésével, hogy egyideig nem tud résztvenni testvérei, barátai társaságában. Ilyenkor sok régi barátság megszakad, mert a régi kapcsolat oly gyermekesnek, felületesnek, értéktelennek tűnik fel előtte. *Nemsokára azonban keresi* és meg is találja azt a *baráti kört*, amely érdeklődési körének, fejlődési irányának megfelelő; az iskola és az élet ugyanis a vele egyidős szellejmségű és lelkű társakkal hozza össze.

Igen gyakori eset, hogy a serdülő leányt hasonló korú vagy alig idősebb *fiúhoz* fűzi mélyebb barátság; erre szívesen *rábízza szellemi* irányítását vagy legalább is közösen beszélnek meg a további olvasmányaikat. Ennek a kornak problémákkal való túlsúlyossága mély tartalommal tölti meg a serdülő leány és fiú beszélgetéseit; a közöttük fejlődő barátság mind szélesebb alapokat kaphat és mind bensőségesebb lehet. Megtörténhetik, ha ez a barátság hosszú időn keresztül tart, esetleg később *szere* lemmé* alakul. Fennálhat azonban ez a barátság a két serdülő gyermek tiszta, személyes vonzalma mellett *anélkül, hogy ebben az érzés'komplexumban a szexualitás jelentős tényező lenne.*¹

A praepubertás korában és a pubertás *elején* ki-mélyülő depresszió — pathológiás esetet nem tekintve — egy, legfeljebb másfél évig húzódik el. Néha éppen a depresszió ellenhatásaként túlságosan vidám hangulat is színezhetheti a lelket. De gyakori eset az is, hogy a serdülő leány lelki alaphangja

¹ A pánszexualista irányzat tagadja ezt a tényt. Mi pedig *a tapasztalat alapján* határozottan állítjuk, hogy ez lehetséges.

— a depresszió megszűntével — éppen a szociális hatásokra, a lelki kiegyensúlyozottságra hangolódik. A súlyos problémák nyomása a pubertás második szakaszában csökken, hatásuk alól a lélek lassan felszabadul, újból vágyódik tehát a szociálisabb élet, a társaság, a szórakozás után. A serdülő leány *baráti köre* lassankint kiszélesedik, keresi azokat a helyeket, ahol barátnőivel, ismerőseivel találkozhat, ahol gondolatait kicserélheti, ahol kellemesen elszórakozhat. Erre alkalmat adnak a leánykörök, a nagy séták, a társas kirándulások.

A serdülő leány élete most már nem *csak* befelé forduló. A lelkében felhalmozódott értékeket szeretné *közölni* a társaival is. De most már nem azért, hogy szerzett kincseit hiúságból megcsillogtassa, hanem azért, hogy azok kifejezése közben világosabbak, *tudatosabbak* legyenek.

A serdülés *vége felé* a *családi körben* is változik a helyzet. Az édesanyjához újból meleg, simuló, simogató szeretettel közeledik és *jobban egyensúlyozott életét* már az édesanyja felé is fordítja. Kisebb testvéreinek hibái fölött valami sajátos fölényrel, primitív bölcseséggel néz el. Szívesen foglalkozik velük és támogatja őket. Idősebb testvéreinek értékeit megbecsüli, hibáikat sok megértéssel menteni próbálja és legtöbbször megértő jó barátjuk lesz.

Ha a serdülő leány még iskolába jár, ilyenkor a gyengébb tanulókat kéretlenül is szívesen tanítgatja; ez a jó tulajdonság sokszor a kisebb leányok kongregációjának vezetésében bontakozik ki. Így lesz a kisleányoknak meleg, őszinte „nagy testvére”. Adni, adni, a maga összegyűjtött szellemi értékeiből: ez lesz most már kiemelkedő tulajdonsága.

A serdülő leány *erkölcsi élete* — a szellemi és

lelki élet vonalával párhuzamos — *emelkedést* mutat.

Ugyanakkor — amikor kikerül a gyermekkor színes, álomszerű, majd a praepubertás romantikus világából — körvonalakban feltárul előtte a való élet és megismerkedik a nagy emberi problémákat is keresztező *szexualitással*. Megérzi nehéz helyzetét; megérzi, hogy a maga tiszta életét menteni kell és az élet kavargó, sokszor szennyes áradata fölé kell emelnie. Eddig is tudta, hogy mi az erkölcsös, az értékes, a tiszta, de az *emberi élet fertőjét csak a serdülőkor második, reális színezetű szakaszában ismeri meg*. Ekkor döbben rá, hogy a pubertás előtti szorongó félelemérzés, mely a pubertás elején depresszióvá erősödött, mennyire indokolt volt; pedig az élet mostan megismert borzalmas eltorzulásait még nem is sejtette.

Meglátja a *saját hibáit is*, amelyek ellen fel kell vennie a harcot. Melyek azok a hibák, amelyek ellen a serdülő leánynak küzdenie kell? Az egyéni hibák és rossz szokások széles változatán kívül megvannak a serdülőkornak is a maga sajátos hibái.

Ilyen a szexuális ösztön megjelenésével kapcsolatban néha túlzottan kifejlődő *hiúság*. A serdülő leány ugyanis mindenáron önmagát akarja az érdeklődés középpontjába állítani. Különböző pózokat vesz fel és a divat túlzásainak legszélsőbb kilengéseit is felhasználja arra, hogy célját megközelítse. Öltözködésben, modorban próbálja utánozni a felnőtteket. És ez a kívülről ráerőszakolt „művészi póz” *ellentétben áll a lassanként bontakozó egyéniséggel*. *Késlelteti* ennek kifejlődését és megnehezíti azt, hogy a serdülő leány önmagával és egyéniségének kifejezésével összhangba kerüljön.

Másik — a pubertásból következő hiba — az *összeférhetetlenség*, amelynek biológiai és pszichológiai magyarázatával már foglalkoztam, de — mint

már említettem — ez a hiba a serdülőkor *harmadik szakaszában* lassan eltűnik.

További gyakran fellépő hibájuk — különösen a neurotikus serdülő leányoknak — a serdülés második szakaszában a realista-naturalista szemléletük túlzása: *a szexuális kíváncsiság*. Ezeknek a serdülő leányoknak torzító szemszögéből az élet *majd” nem minden megnyilvánulása valamilyen szexuális problémát takar*. Olvasmányaikban csak *ezt lat-iaik, ezt* keresik, felizgatott fantáziájuk mindig többet és többet akar megtudni és fokozott kíváncsiságukat a pornográf „szépirodalom” és a szexuál-pathológia „tudományos munkáival” elégítik ki. Nem tudnak kiszabadulni ebből a gondolatkörből, mely hínárként csavarodik rájuk és mind mélyebbre vonja őket a *szexualitás fertőjébe*. Ha ugyanis a serdülő leány olyan emberek társaságába kerül, akik nála magasabb műveltségi fokon állanak, akkor igen könnyen lesz befolyásolható. És ha ezeknek erkölcsi felfogása *amorális* — visszaélve szellemi fölényükkel —, igen könnyen „Jelszabadítják” és frázisaikkal elszédítik. Az emberek alacsony-sorsú rabszolgaságukat ugyanis hangzatos frázisokkal kendőzik. „Modernség”, „felvilágosodottság”, „felszabadultság”, „nőemancipáció” jelszavak — a maguk *egyoldalú* értelmezésében a züllés, illetőleg — szerintük — a természetes útra való irányítást szolgálják. A leány a serdülés korának *első* felében rendkívül befolyásolható. *Világnézete még nem alakult ki*, nincs biztos életelve, amellyel a dolgok értékét lemérhetné. Még csak a *befogadás periódusában* van; értékítéletei tehát még nincsenek.

Ha a serdülő leány hosszabb ideig engedelmeskedett ösztöneinek, akkor később nehéz a kielégítés megtagadása. *Az ösztönök fellépésükkor még könnyen kormányozhatók*. Az elhatalmasodott ösztönnel szemben azonban már csak nagyon erősen

fejlett és koncentrált akarati élet tudja a harcot sikeresen felvenni.¹ A serdülő leány akarati élete pedig még fejletlen. Élete sohasem kerül olyan el-
lentétes irányú problémák elé, mint most, amikor megtorpan a könnyű, alacsony örömeket kínáló ösztönös élet előtt, *megérzi*, hogy neki magasabbrendű szellemi és lelki értékek felé kell törekedni.

A serdülőkor *harmadik* szakaszában azután legtöbbször domináló erővel nyomul előtérbe a magasabbrendű *ideáлизмussal* telített erkölcsi élet utáni vágy. Most már nem marad a problémák zavaros ködében, vagy azoknak *reális* légkörében, hanem mindent bizonyos távlatból, magasabb szempontok *szerint kezd* megítélni.

Ekkor látja meg a közéletet kizáró végletek *eZ-lentétjét: a tudatos vagy ösztönös életet, a szellemi-lelki életre való törekvést vagy a testi örömeök keresését, a lelki harmóniát adó tisztaságot vagy erkölcstelen életet.* Ezeknek felismerése után mindenkinnek, de elsősorban önmagának *objektív* és szigorú *kritikusa* lesz. Lelki életének azok a részei, *amelyek ösztönösek voltak, most a tudat reflex-fényébe kerülnek.* S ha úgy látja, hogy vannak hibái, rossz szokásai, esetleg erkölcsi botlásai, akkor *ezeket* — alkudozásokat nem ismerve — letöri, legyőzi, hogy a magasabbrendű erkölcsi mértéknek megfelelhessen.

A serdülés forrongó éve alatt a leány *vallásos élete* szintén nagy átalakuláson megy keresztül.” Az átmeneti életszakasz színes, gazdag érzelmi skálájú vallásos élete belenyúlik a serdülés *első* éveibe; sőt

¹ Helyes *lelkivezetés megvédheti* a serdülő ieányt és pótolhatja a pubertásban még fejletlen akarati életet: „Volt bölc s lelkivezetőm. Irányítása mellett tanultam, olvastam, színházba jártam, de vallásos életemet soha el nem hanyagoltam. *A VI. parancs elleni küzdelmeimben csak ott találtam igazi erőt.*” (Részlet egy serdülő leány leveléből.)

sokszor azt tapasztaljuk, hogy a vallásos életforma állandósul a leány lelkében. A serdülés *középső* szakaszában ezen a síkon azonban igen gyakran *lelki eltávolodás* is észlelhető. Ez az eltávolodás azal magyarázható, hogy a pubertás korában a leánygyermek erős vallásos életét — romantikus szemléletének megfelelően — átszötte, átstilizálta; ez a színezés azután a serdülés második szakaszának *reális* világításánál alaposan megfakul. A serdülő leány nehezen tudja különválasztani a vallást attól a romantikus érzelmi világtól, amelyet maga épített vallásos élete köré. Mivel pedig a szellemi fejlődéssel törvényszerűen összefügg a szkepticizmus, azért az előbbi életével erősen összeforrasztott valóság nagy értékeit is eltolja magától.

Az *élet problémái mellett* a romantikus vonalakkal felrajzolt *vallásos értékei is problematikusak lesznek; kételkedő tendenciák lépnek fel*, amelyekkel szemben gyakran hiába próbál régi vallásos életéből hitet meríteni. *A vallásos életnek ugyanis a szellemi és lelki étellel együtt kell fejlődnie*. Nem lehet harmóniában a lélek, ha fejlődése az egyik vonalon előre halad, a másikon pedig elmarad. Ez az életszakasz pedig, *amely a szellemi élet terén rohamos fejlődést jelent, a vallásos élet fejlődésének nem mindig kedvez.*¹ A serdülő leány ekkori szellemének megfelelő realista-naturalista irányú olvasmányokat keres, ezek pedig erősítik a szkepticizmust és a vallásos életbe vetett hitet meggyen-

¹ „Amiket olvastam, azok támadó erők lettek bennem. *Ledöntötték a régi világot.* Sajnos, mégsem volt olyan erejük, hogy az új világot ki tudták volna építeni. Csak törmelék maradt bennem; mert nem tudtam *komoly kritikával* lemérni az új gondolatok értékeit. Most már látom, hogy még a nagy szellemek is azt mondják, hogy az életet Istentől függetlenül nem lehet élni. *Sajnos, hogy csak sokáig-tartó keserves lelki szenvedés után jutottam el eddig.*” (Részlet egy serdülő leány leveléből.)

gítik. Ez is az egyik — talán legfontosabb — mozzanat, amely a könnyen befolyásolhatóságból magyarázható. *Megrendül benne a hit.* Azok az értékek és azok a mértékek, amelyek eddig abszolútak voltak, most, amikor az egész világot *új szempontok szerint* fogadja lelkébe, ezek is új értékelés alá kerülnek.

Ez a folyamat körülbelül egy-két évig tart és a Serdülés korának *vége felé*, az „én”-tudat megjelenésével és bontakozásával együtt — a serdülő leány egyéniségének megfelelően — *három különböző irányban* nyerhet megoldást.

Lehetséges, hogy a serdülő leány *megmarad* azon a síkon, ahová a serdülés korának második szakaszában jutott. Szkepticizmusa nem lesz olyan erős, hogy a vallásos élettől teljesen elfordítsa, de megingott hitével *nem tud mélyebb vallásos életet élni.* Ezeknek a leányoknak életszemléletük *diszharmonikus, kiegyensúlyozatlan marad*, mert nincs abszolút mértékük, amelyhez a dolgokat viszonyítsák; ítéleteik pedig mindig ingadozókká és erősen befolyásolhatókká válnak. Vallásos életük is külsőleges, felületes lesz. Az ilyen leányok életében a vallás többé nem irányító, lendítő energiaforrás. Egyéniségük azért nem tud kikristályosodni, mert nem talál *fix pontra*, amely körül a kristályosodás folyamata megindulhatna. Életük egészen a *környezetük hatása* alá kerül. Mivel pedig ez a hatás sokirányú, gyakran változó, sőt ellentétes, azért ezek a leányok a fejlődésben lassanként elmaradnak, lelkiéletük a vallásos síkon is összeomlást, meghasonlást fog mutatni.

A *második típus*hoz tartozó serdülő leányok a realista-naturalista szemlélet szélsőségében a materializmusig jutnak el. Ebben két összetevő játszik közre. Az egyik belső, az *idealizmusnak, mint lelki adottságnak hiánya*; a másik külső, a *vallástalan,*

materialista szellemű „felvilágosodott” környezet. Az első a megindulás lehetőségét nehezíti, a másik a serdülő leány lelki ingadozásait kihasználva, a vallásos élet kifejlődését akadályozza. Ingadozó lelkét annyira meggyengíti környezetének hatása, hogy végül a serdülő leány *vallásos életében teljes szakadás következik be.*

A *harmadik típus*hoz tartozó serdülő leányok — ha szellemi fejlődésük közben át is mennek a realista szemléletű perióduson — vallásos életüket nem engedik megfakulni.¹ Azt azonban le kell szögeznünk, hogy ezek vallásos élete is nagy átalakulást mutat. A pubertás gazdag, színes, érzelmi komplexumának helyét egyszerűbb, tudatosabb, *mélyebb vallásosság* foglalja el. Megtörténik az is, hogy a serdülő leány vallásos életének fejlődése nem ilyen sírna, nem ilyen zökkenő nélküli; ilyenkor a szellemi fejlődéssel párhuzamosan a serdülő leány egyéb problémái között mindinkább vallást érintő nehézségek is merülnek fel. De míg minden más probléma elé bizonyos közömbös objektivitással néz, addig a *vallási problémák megoldását* egész lelkének megrezdülésével kívánja. Sőt igen gyakran nem is kételkedésből születő nehézségei miatt fordul lelkiatyjához, hanem azért, mert fejlődő szellemi élete nem tud világos és kielégítő feleletet adni a felmerült kérdésekre. Ezek a *problémák, vagy hibás értékelésből keletkező aggodalmak* a serdülő leány lelki fejlődéséből, belső átalakulásából magyarázhatók. Éppen azért nagy megértéssel és *elnézés-*

¹ „*A vallásos élet* segített át a serdülőkoron. Sok támadásban volt részem; s ha néha inogtam is, de kitarítottam (!). Most hálát adok az Istennek, hogy ilyen maradtam. Barátnőim sokszor ismétlik a „mea culpa”-t; én a hála „Te Deum”-át zengem.” (Elsőéves egyetemi hallgatónő serdülő koráról beszél.)

sel kell azokat fogadni és reális színezetű gondolkodásának megfelelően lehetőleg egyszerű, logikus, kielégítő megoldást kell számukra keresni.

Az Egyház — pszichológiailag teljesen alátámasztható — nagyszerű elgondolással helyezte a serdülés végére a hitvédelem (apologetika) tanítását. Ebben a korban erre igen nagy szükség van, mert alkalmat ad a hittanárnak, hogy a szellemi fejlődés útján előrehaladt serdülő leány előtt rend” szerbe foglalva feltárja a vallás nehezebb pontjait és kijelölje a megoldás útjait. Erre azért is szükség van, mert nem minden serdülő leány fordul nehéz kérdéseivel a lelkiatyához; sőt az is bizonyos, hogy nem minden egyes kérdését viszi oda. Az elfojtott, megoldatlan nehézségek pedig a lélek mélyén a hit megrendülését készíthetik elő.

A serdülőkor vége felé azt tapasztaljuk, hogy a leányok legnagyobb része túlfelődik a reális élet-szemléleten. Lelkiélete ezután csak azzal rezonál, értelmét, értékét, szépségét, célját csak annak látja, aminek a reális, a materiális okon túl magasabbrendű orientációja van. Ebben a korban kezdi érezni a serdülő leány az egységes, rendező elvek szükségességét: a világnézetet, melynek elemeit, támpontjait, a jövő felé kihúzott irányvonalait — ha a vallás felé vonzódik — az Evangéliumból kapja. Eddigi életlátása analízis volt, most már — bontakozó idealizmusának megfelelően — primitív szintézisekre törekszik.

Vallásossága ezután már az életének nem különálló részét alkotja, hanem az élet összes síkján mint irányító, egyensúlyt teremtő, döntő tényező jelenik meg. Ebből fakad a serdülő leány vonzódása a vallás kegyelmi energiái felé. Sajátos nehézségek, lelki ingadozások után a vallásban keresi az Isten kegyelmének kiadását. Teszi pedig ezt azért, hogy megvilágosodjék előtte az élet célja, hogy sok vesz-

tett csata után lendületes, fejlődésre beállított lelke megerősödjék és az *Evangélium* kisugárzásában egyetemes célt, értelmet kapjon egész élete.

B) A serdülő fiú.

a) Testi átalakulása.

A *fiúgyermek serdülése* éppen olyan belső folyamat és éppen úgy jelentkezik *külső* — átmenetileg diszharmonikus — formákban, mint a természetben észlelhető bármely átalakulás. Ahogyan a kristályok, a növények, az állatok vagy égitestek világában a növekedés, a belső erők által létrehozott térfogatnagybodás, érzékelhető formaváltozással is jár, éppen úgy követi az ember fejlődését is ez az alakváltozás. Különösen feltűnő ez a serdülés (pubertás) egészen jellegzetes, az egyén életében nem ismétlődő fejlődési szakaszában. Ekkor megy végbe ugyanis az a folyamat, amely nem egymásba simuló vonalakkal, hanem szaggatott, nagy kilengéseket mutató hullámmal lendíti előre az ember életét. A természet ugyanis a pubertásban nem a cizelláló művész finom vésőjével dolgozik, hanem feszülő életenergiák lökészerű, belső munkájával. Ezzel a belső munkával változtatja, alakítja, fejleszti a természet a serdülő *testi képét* is.¹

Vizsgáljuk meg, hogy milyen tényezők hozzák létre *ezt* a változást.

Tudjuk, hogy a serdülés korában indul meg a belső szekréciós mirigyek (nemi mirigyek, stb.) fokozatos működése.² A hormonok azután erős *élet-*

¹ Weil: Die innere Sekretion. Berlin, 1922.

² Organikus okok következtében *eltolódhat* a serdülés ideje: a gyermek fejlődésben elmarad (*infantilizmus*). Megtörténik az is, hogy a pubertás *kezdeté normális*, de *befejezése késik* (*protrahált serdülés*); ennek faji vagy klimatikus okai lehetnek.

tani befolyást gyakorolnak a serdülő szervezetére. Például a *nemi mirigyek* fokozott munkájának következménye a genitáliák gyors kifejlődése. Ugyancsak ezeknek működésével jár együtt a másodlagos (szekunder) nemi jelleg kialakulása is: a hang megváltozása (mutálás), arcvonások megváltozása, a szőrképletek megerősödése és elterjedése, stb. Más belső szekrécios mirigyek működése a serdülő fiú testének vertikális növekedését idézi elő. De a pubertásban változik meg a serdülő fiú testtartása, mozdulata, gesztusa is. Valószínű, hogy e változást még jobban hangsúlyozza a serdülő *utánzó képessége*, mely ugyanebben az életszakaszban kerül felszínre. A serdülő fiú a felnőttek viselkedését, járását és rossz szokásait is utánozza. Éppen úgy próbál élni, viselkedni, beszélni, dohányozni, stb. mint azok. Különösen az utóbbit alkalmazza mértéktelenül. Pedig a korai, igen gyakran túlzásba vitt dohányzásnak hamarosan megjelenik a következménye. A felhalmozódó *nikotin hatása* különböző kellemetlen tünetekben jelentkezik a fiatal és érzékeny szervezetben: szívtáji fájdalmak, szívdobogás, szédülés, általános rosszullét. Ennek megfelelően a serdülő fiú hangulati tónusa is megváltozik: kedvetlen, levert, szomorú lesz. Vigyázni kell azonban a szülőnek, nevelőnek és lelkiatyának, hogy különbséget tudjon tenni az ugyanebben a korban jelentkező és a *szekunder nemi jelleg kifejlődésével együttjáró hasonló abnormális jelenségek* között. A serdülő ugyanis gyakran panaszkodik, hogy fejfájás kínozza, „nehezen kap levegőt”, szédül, erősebb-gyengébb szívdobogása van, időnként étvágytalan vagy tompa húzó izomfájdalmakat érez. Sokszor minden különösebb ok nélkül ideges, szellemi vagy testi munkában hamar kifárad. Ezek a serdülést *tipikusan jellemző* tünetek gyakran külön-külön

vagy együttesen lépnek fel, de nem tartanak hosszabb ideig. Ilyen kellemetlen tünetek vérrellátási zavarokra vezethetők vissza, amelyeket a *szív és az aorta* egymáshoz viszonyított, *egyenlőtlen növekedése*¹ okoz. Ezeknek a tüneteknek *előidézésében* szerepet játszik még a pubertás majdnem állandó kísérőjelensége: a *vérsegenység*, amely a szív és aorta növekedéséből keletkezett zavarok mellett egyik tényezője az *idegrendszer rossz vérellátásának is*. Ebből következik az idegrendszer túlzott érzékenysége, amely később mint állandó *belső feszültség* lép fel a serdülő fiúban. A tisztán biológiai tényezők által létrehozott, a serdülés élettanából természetesen következő ideges feszültséget — mint később látni fogjuk — az otthoni vagy környezeti hatás még jobban erősítheti; ezt a testi túlfűtöttséget azután a hegemoniára törekvő *szexuális ösztön* — a saját vonalán — igyekszik levezetni. A biológiai energiáknak szexuális irányú eredője — különösen erotikára hajló, idegesebb gyermeknél — a gyakran fellépő onánia („önfertőzés”) lehet. Ez azután belső gátlás, nevelői irányítás hiányában rossz szokássá, majd *szenvedéllyé erősödhet* és súlyosabb lelki zavarokat válthat ki.

¹ Az itt említett *élettani tényezők hatása* — részben — a szellemi és lelki életben is érezhető. Azonban „nem szabad ezt úgy felfogni, hogy a serdülés fiziológiája hat *csupán* vissza a szellemi fejlődésre. Aki a pubertás érési folyamatát *csak* a nemi funkciók szempontjából szemléli: *egyoldalúan* fogja fel e folyamatot. Mert a szellemi és lelki érési folyamat éppen olyan *autonóm*, mint a testi kialakulás. A nemi mirigyek ugyan befolyásolják a testet és a lelki életet, mégis a pubertás szellemi és lelki folyamatai-

¹ Igen fontos ilyenkor az ismételt *orvosi vizsgálat és orvosi tanács* a serdülő további sportolására vonatkozólag.

nak megvannak a maguk sajátos, *a szellemi és lelki élet által determinált feltételei.*¹

b) *Lelki-képe.*

A serdülő fiúnál megfigyelhetők olyan *lelki jelelések* is, amelyek az átmeneti életszakaszban (praepubertas) nem voltak felszínen, vagy csak az átmeneti életszakasz vége felé merültek fel a lélekben. E megfigyeléseknél — különösen a serdülőkor *első* felében — a nevelő világos benyomása: romantikus életérzés mellett erős *kedélyhullámzás* uralkodik a serdülő fiú lelkében. Ezt a lelki ingást szélesen festi alá a *túlzott szórakozottság* és a *gondolatok sajátos szökellése*, mely összefüggésben van azzal, hogy a serdülő fiú *figyelme hamar kifárad* és folyton megújuló *külső ingerek nélkül szerteiesik.*²

Érdekes tünet az is, hogy szinte kivétel nélkül minden érzelmi vagy akarati jelenség az ellentétével, *az antipólusával* jelentkezik a serdülőben. Még pedig majdnem egyidőben és körülbelül egyforma erősséggel. Sugárzó, színes, nagy *jókedv* után minden átmenet nélkül sötét tónusú *lehangoltság* következik.³ Meleg, önmagát átadó, szen-

¹ Kronfeld: Psychotherapie, 2. Aufl. Berlin, 1925. 80, 1. Hasonlóan nyilatkozik *Bleuler* is. (Bleuler: Lehrbuch der Psychiatrie. 5. Aufl. Leipzig, 1923.)

² A serdülő *figyelmi-típusát* — általában — jellemzi, hogy önkéntelen (*pszichológiás*), széles körben megoszló (*disztivibutív*), elterelhető (*passzív*), rövidebb ideig tartó (*dinamikus*), legtöbbször erős hangulati színezetű (*emóciós*).

³ Hallgassuk meg magát a serdülő fiút, hogy mi történik ilyenkor benne:

„... nem értem magam... mintha kiesett volna valami belőlem. A régi, gyerekes, játszi kedvem, a tanulás iránti szeretetem, a vallásos, tiszta életörömöm eltűnt. *A lelkemre homály és köd borult.* Eltakarja az életcélnak, a jövőnek csillagait. Gyerekkoromban örültem mindennek, *most fásult-*

vedélyes barátság elé a félénk, zárkózott, *magányt kereső* gyermek lelki izoláló rétege húzódik. Egyszer rideg, *érzéketlen, részvétlen*, máskor pedig az érzetek, képzetek nyomán megjelenő érzelmek olyan hangulatot teremtenek benne, melyek alapján erősen *részvétérző* lesz. Azonosítja magát a szenvedőkkel, megéli mások szenvedéseit és ha e szenvedésnek nyomor a gyökere, akkor arra — *korunk aktuáló hatásaképpen* — különös erősséggel rezonál. Ekkor lesz nála tudatos a közösségi, a *szociális érzés*. Ez az érzelmi komplexum *cselekvésre kényszerítő* hangulatot alapoz meg benne,¹ amely azután a szélsőséges agitációkban és radikális politikai harcokban, esetleg forradalmi mozgalmakban kapja meg végső értelmét.

Időnként, mikor a serdülő fiú belső erőtlenségét érzi, *bizonytalanság* kíséri elhatározásaiban is. *Gyávaság* jellemzi ezt az akarati hullámvölgyet, amelyet hirtelen elsöpör a harcos ösztön, a *bátor-ság*, a dacosság felfelé feszülő ívelése.² Szinte *szükség, fáradtság mutatkozik* bennem. *Ösztöneim is elhatalmasodtak . . .* Úgy érzem, hogy sötétségben járok. *Szinte kiáltani szeretnék: segítség!*" (Levélrészlet.)

¹ Ezt használják ki ügyes demagógok, mikor a nyomorral, a végtelen emberi szenvedéssel *tudatosan először* találkozó és mélyen rezonáló serdülőket a maguk céljaira hangolják. Megdöbentő szavakkal írja meg ezt egyik regényében M. *Starke*. A regény háttere a Rajna-vidéki nagy politikai harcok. Egy csomó serdülő leány és fiú szerepel benne. „Hitler”, „Rotfront” és hasonló jelszavakkal dobálóznak. Mindegyik azt hiszi magáról, hogy ő fogja megváltani a világot. Fiatal gimnazisták járnak már politikai gyűlésekre: fantasztikus, groteszk tervekkel állanak elő ott. A nagy frázisok ködössé teszik a fiatal agyvelőket és üressé a lelküket. Frázisokkal bélelt, szánalmas marionettek lesznek ezek a szegény serdülők, akiket a háttérben meghúzódo ügyes, de lelkiismeretlen demagógok rángatnak a politika drótjain. (Margot Starke: *Junge Menschen heute*. Berlin. 1931.)

² Garnett: *Instinct and Personality*. London. 1928.

ségszerűen következik ebből a *másokkal való ellentét* és nézeteltérés. Különösen a serdülő és a szülő viszonyában jelentkezik ez igen erősen. Gyakran kínos jelenetekben robban ki és megszakítja a közöttük lévő régi, bizalmas, szeretettel telített jó barátságot.¹ Ez a jelenség nem kizárólag az *engedetlenségnek* vagy megfakult gyermeki szeretetnek, hanem a serdülő lelki átalakulásából *természetesen jelentkező, önállóságra, függetlenségre való törekvésnek* a következménye. Ebből fejlődik ki — biotípusos tényezők által megerősítve — a serdülő fiú túlzott szereplési vágya és a mindenáron való *vezerkedés*.²

A serdülő fiú értelmetlenül szédül ebben a *zavaros* lelki káoszba, hiszen *minden nap új változást jelent az életében*, amellyel szemben nem tudja lelki berendezését mindig átcsoportosítani. Akarati életének bevált kormányzó erői eddig szabályozták, irányították lelki életét. A mindennapok apró problémáit máshonnan elvont lelki energiával, gyermekleikéből hozott imáival tudta egyensúlyban tartani. De most a *serdülés első*, válságos szakaszában

¹ ... „Éppen nem ritka jelenség a serdülés beálltával a szeretet, sőt a türrhető *jó viszony meglazulása apa és fiú között* is. Az utóbbinál a nemi ébredés könnyen vezet egyúttal durcásságra, *kemény szembeszegülésre* a szülőkkel, avagy ellenkezőleg titkolózó, *alattomos elkülönülésre* vagy a kettőnek szövődéseire, szóval olyan jelenségekre, melyek kirívóbban ugyan inkább csak a kóros hajlamúaknál, enyhébben s műlóan az ép idegzetűeknél is észlelhetők a másodlagos jelleg kialakulásának ezen időszakában.” (Ranschburg: Az emberi elme. Budapest, 1923. II. kötet, 102. lap.)

² *Dunin-Borkowski* a serdülők *vezérei* között öt típust különböztet meg: *a)* másokon uralkodó típus, *b)* másokat megnyerő, *c)* óvatos, fontolgató, *d)* a nem hivatalos vezető, csak imponáló fellépése teszi azzá, *e)* a szemfényvesztő típust. Ez az osztályozás *nem tudományos* rendszerezés; inkább csak a feltűnőbb típusok bemutatása. (Dunin-Borkowski S. J.: Führende Jugend. Berlin und Bonn. 1922.)

mindez nem működik rendszeresen,¹ mert a szexuális energiák fölényes támadásban legyőzik *ezeket*. Egyúttal az is megfigyelhető, hogy ezek az energiák nagy intenzitással törnek arra, hogy centrális helyüket elfoglalják és a serdülő életét irányítsák. A *túláradó szexualitás* ellen ekkor már nem tudja használni a régi értékeit és nem tud már hozzájuk igazodni. Így jut el ahhoz a ponthoz, ahol a régi és új élet irányai egymástól eltérnek, amikor tehát választania kell. A választást pedig a környezete és lelki alkata befolyásolja. Új energiákat koncentrálnak a nemi ösztön ellen, vagy hozzáigazodhat újból a vallás biztos iránytűjéhez. De választhatja a rossz irányt is.² Engedhet a korai szexualitás túlzó vágyának és akkor beleveti magát a körülötte kavargó sötét, hullámzó életbe. A felajzott szexualitást — mint láttuk — nem bírja egyedül lefogni, átalakítani és irányítani. Kezdetben szokás, *később*

¹ Hallgassuk meg egy ilyen szédült, súlypont nélküli serdülő fiú szavait:

„A viharzó belső életemben néha egy világító csikot láttam felvillanni: gyermekkori *barátságok*, tiszta örömeA.; alázatos *imádságok megtört* fénye világította be egy pillanatra a lelkemet. Egy pillanatra csak, hogy azután újból valami furcsa és szörnyű lelki örvény keringjen bennem.” (Részlet egy serdülő naplójából.)

Még az erősebb, az ellenállóbb serdülő fiút is megingatja a pesszimista életlátás a pubertás elején:

«... Azt hiszem, most mégis csak fogok néhány lépést előre is tenni, *ami kivezet ebből a kilátástalan romhalmaz-^{*}ból*. Mert hogy a mostani helyzetem kétségbeesztően bizonytalan és zavaros, azt tagadni nem lehet.

Minden terv irreális most (!) s az ember értetlenül néz a jövő elé. Mi lesz velem? . . .”

^{*} Olvassuk el egy olyan serdülő fiú levelét, aki lélekben elszakadt a vallás irányától:

„ . . . a mostani életem majdnem értektelen, pedig azt hittem, amikor *szakítottam régi vallásos életemmel*, hogy végre önálló leszek, hogy most lesz csak igazán szép az életem... Keservesen csalódtam . . . , úgy érzem, hogy az összeroppanás felé megyek . . .”

szenvedély lesz benne, aminek fizikai és lelki reakciói is nemsokára mutatkozni fognak. Még pedig sok esetben olyan intenzitással, hogy minden mást kiszorítanak a serdülő tudatának előteréből. Talán ugyanebből a lelki rétegből fakad a serdülő túlzott érzékenysége is, amely a pubertás első szakaszának végén vagy a második szakasz elején éri el a legnagyobb erősségét. A serdülő belső disharmóniája miatt fejletlen illetőleg csökkent akarati életének fékező, irányító energia-komplexuma nem tudja őt küzdelmében erőteljesen támogatni. Éppen ezért a rendkívül érzékeny, túlzottan önértékes az élet pesszimista látására lelki alkatától is meghatározott serdülő fiú kisebb-nagyobb okok miatt üresnek, értelmetlennek, céltalannak találja az életét. Rossz bizonyítvány, vereség az atlétikában, megszakadt barátság, reménytelen szerelem, csalódás a szülőkhöz, stb. teljes lelki összeomlást idézhet elő benne. A lelkét beárnyékoló, neki nagyot jelentő problémákat „igen” vagy „nem” feleletekkel akarja megoldani. Ez természetesen nem sikerül. Ismétlem, ha lelki alkata is ilyen irányba hajtja és nincsen „valaki”, akinek megfogja a kezét és akiben megkapaszkodjék, akkor problémáiból egyetlen kivezető utat lát csak: meghalni. A lassan felhalmozódott fájdalmas élmények reménytelen, szomorú órákban maximális súlyosságot érnek el benne és rászakadnak. A „világ”-ot képmutatónak, igazságtalannak, piszkosnak, hazugnak látja, ahonnan menekülnie kell. Minderősebben érzi, hogy tiszta gyermekéletével kell megváltania környezetét, hogy fel kell áldozni magát értük. Ilyenkor születik meg bontakozó lelkének sajátos tragikuma: az élet paradox látása. Egyszerre szemléli a közeli és távoli életet: a reális és az ő romantikusan elgondolt életét. Optimista beállítottságú egyénnél az életnek ilyen paradox látása

a komikum elemeit jelenti. A felnőtt *hívő* léleknek pedig, aki az ellentétekből teremti meg az események fölé emelkedő világnézetét: új lendületet, erősebb, hívőbb hitet. A serdülőnek azonban, sajnos, még nincs tudatos világnézete, ennek az *elemek* csak a serdülőkor felső határán fognak kibontakozni. A serdülő még nem tudja a romantikus világot és a valóságot *szintetikus*an látni. Még nem tudja ezt a nagy távolságot áthidalni, még nem tudja az élet antipólusait magában összekötni. *Sorslátása tisztán tragikus lesz.* A körülötte áramló események, emberek egyetlen tragikus életérzésben folynak össze benne, mely azután halálba indulását meghatározza. Utolsó kihangzó gondolataiban, amikor ítéel és „megbocsát”, amikor búcsúzik az élettől, van valami a görög sorstragédiák hőseinek sajátos pátoszából és örvénylő lelkéből, lelki nagyságából. Megrendítő pszichés *mélység, jóság és tisztaság* csillan meg ilyenkor a halálba menő serdülő fiú összeroppanó lelkén,¹ amelyet néha hangtalanul, de gyakran melancholiás hangulatot tükröző pózzal sugároz ki magából.

Van azután a serdülő fiúknak olyan *töredéke* is, amely külső és belső hatások alatt cinikus *blázirtás*ba, nagy gesztusokkal, stilizált mondatokkal aláfestett *bohém póz*ba vagy *túlzott élvhajzás*ba menekül.² Ez azonban csak csekély része a serdülőknek, mert a pubertás első és középső szakaszában a legtöbb gyermekben a szexuális hatások még *nem világosak és nem tudatosak.* A túlzottan érzékeny, *romanticizmusra hajlamos* serdülő fiúban

¹ Gondoljunk itt Wedekind: Tavasz ébredése, Schönherr: Gyermektragédia, Ibsen: Vadkacsa c. drámák *tragikus sorsú serdülőire.*

² Klieneberger: Über Pubertat und Psychopathie. Wiesbaden. 1914.

Kohl: Pubertat und Sexualität. Leipzig. 1911.

ilyenkor valóban ébrednek az ősi vágyódások a nő iránt. Ezek a vágyódások azonban — legtöbb serdülő fiúnál — szexualitás nélkül, *tisztán* érzelmi síkon mozognak és a szíven keresztül megszárt, finom lírában olvadnak fel. A bontakozó ősi vágyódások elindulnak, hogy eszményt keressenek, hogy szebb, jobb, értékesebb valakit találjanak, aki az élet fölött áll, mint „a parttalan, megáradt folyó fölé hajló fűzfa”. Elindulnak és ha megtalálják a női eszményt, akkor százféle kompozícióban, szonettben, versben, balladában, novellában újra és újra lelkesedik, ujjongják, „kiharsogják”, megélik a megszeretett kislány szépségét, finomságát és felsőbbrendűségét. Boldogok, hogy élnek. Minden szavukkal, gesztusukkal ellentmondanak *Shakespeare*nek, mert igenis „boldogok, hogy túlboldogok”. Ez a sok szép, lázas, egyéniségre tudatosan (!) felhasadó, hajnalos érzés-komplexum: a *szerelem*.¹ Amint a hajnal világosodó horizontján felszakadó első sugarak bontják fel a nyomasztó sötétséget és adnak fényt és árnyékot, színt és plasztikát, távolságot és mélységet, mozgást és értelmet a felébredő természetnek és embernek, úgy hasad rá a serdülő fiúra is az új, ismeretlen „idegzsongító” érzéstömeg. Az eddig céltalan, értelmetlen, sötétéletű serdülőfiú lelkihorizontján fényes,

¹ „A szerelem át- meg átfűtötte Őket (a serdülő Jean Christopht és Minnát) édes, meleg érzetekkel. Minden egyébről megfeledkeztek. Vége volt itt minden önzésnek, gőgnek, hátsó gondolatnak. A lélek valamennyi árnyékát elűzte ez a fényes szó: szerelem. — Szeretni, szeretni . . . *Nem ismertek többé magukra*, de hiszen *nem is voltak többé a régi emberek*: minden *átalakult* bennük, szívük, arcuk kifejezése; szemük jóságot és gyöngédséget sugárzott. *A tisztaságnak, az önmegtágadásnak, az önfeláldozásnak* drága percei voltak ezek, amelyek nem térnek vissza többé az életben. (Romáin Rolland: Jean Christophe II. Virradat. Ford.: Aranyossy P. Budapest, 1920. 119—120. 1.)

világos, csillogó, új életet hirdető érzések jelennek meg. Felbontják a sötét lelkesítőket: világosságot, színt, örömet, értelmet, *célt* állítanak az életébe.

Hogy *milyen* lesz ez a cél, az nagyrészt a serdülő fiú lelki alkatától¹ és attól függ, hogy a serdülőkor melyik szakaszát *éli*. Az egyik romantikus lírát, a másik szimultanista új verset dalol ki *magából*. Az egyik nagy hős, nagy államférfi, a másik kiváló tudós, híres feltaláló *akar* lenni. De mind-egyik *akar* valami lenni. A tiszta, nőből visszatűrőződő szerelem új színezetű hangulatot, új tettekbe kényszerítő indulatot emel fel, mely *mozgást, reményt, hitet*, új életlátást *aktivál* a serdülő fiú lelkében. A serdülőkorban jelenik meg tehát *először* a misztikus isteni élettervnek egyik végtelenből hajló vonala, „mert abban a hevületben, mellyel a psziché a szeretett fél felé fordul, megvan már az *élet evolúciójának tendenciája*”.²

A pubertás második szakaszának végén, illetőleg a harmadik elején e lelki vonások mellé *újak* rajzolódnak fel, sokszor erősebben kiemelkedők. A serdülő fiú már többször *észrevette* a különbséget az „*én*” és a „*más*” között, éppen azért megtanult már bizonyos távolságot ékelni az „*én*” és a „*világ*” közé. *Túlzott* esetekben valószínűleg ez az alapja önmaga abnormális túlbecsülésének és éles, kíméletlen kritikával felfegyverzett *főlényezésének*. Ez a főlényezés azután a látszólagos *magasabbrendűség* olyan légüres szférájába lendíti a serdülőt, ahol már csak szólamok és tartalmatlan frázisok hangzanak. Ebből a ritkalevegőjű szférából — külső hatásra — hirtelen, szinte minden átmenet nélkül a féltékenység, a *kisebbértékűség* sötét szakadékába zuhan. Ebben a kényelmetlen állapotban *ösztönsze-*

¹ Janet: Les médications psychologiques. Paris, 1919.

² Nagy Lajos: Élő gondolat. Budapest, 1930. 288. 1.

rűen kiegyenlítő törekvések kezdenek szerephez jutni. A lelkienergiák *átmenetileg koncentrálódnak*, hogy ebből a sötét érzés- és gondolatvilágból kiemeljék a serdülő fiút; ennek pedig az a rendeltetése, hogy fejlődését olyan útra tereljék, amely neki még járható.

Bizonyos, hogy az ilyen lelki megmozdulásokban nincsen még *tudatos irány* vagy *célkeresés*, de ahogy ebben az elalélt, levert, fájdalmas kisebbségi periódusban a serdülő lassan eszmél, ahogy „*magához tér*”, ahogy a figyelmét mindinkább *önmagára* koncentrálja,¹ abban már az „*én' tudatos jelentkezését*” láthatjuk. Mert az „*én*” a kisebbséttékűséggel együttjáró lelkikrízisben „a tudatalatti gondolati határon lévő labirintusból formálja ki magát”.² Ennek a korszaknak az élményei azután már mindezorosabban az „*én*”-hez kapcsolódnak. Bizonyos, hogy ez a jelenség már az átmeneti életszakaszban (praepubertas) is megvolt, de csak *homályosan*. Mert a gyermeknek is van „*én*”-érzése, de ez még *semmilyen problémát* nem jelent számára. A serdülő erősebben, *tudatosabban*, világosabban érzi *lezárt*, különálló egyéniségét.³ Most kezd tehát az „*én*”-érzés erősödni és uralkodó szerephez jutni. Az *éntudat*, az „*én*” tudatos megismerése, az „*én*”, a *személyiség* (!) imponáló mó-

¹ Ezt ismeri fel *Busemann* is, bár nem elég differenciáltan: „Das Kind ist meist mit seiner Aufmerksamkeit ganz auf die Umwelt gerichtet. — Im Gegensatz zu ihm steht das Verhalten des Jugendlichen: er beschäftigt sich in seinem Gedanken viel mit sich selbst, sein Bewusstsein ist zurückgebogen auf die eigene Person, ist reflektiert. (Busemann A.: Das Geschlechtsleben der Jugend und seine Erziehung. Berlin, 1916. 35. 1.)

² Spranger: *Psychologie des Jugendalters*. 3. Aufl. Leipzig, 1925.

Ziehen: *Seelenleben der Jugendlichen*, Langensalza. 1923.

³ Kronfeld: i. m. 82. 1.

don jelenik meg, hogy a serdülő lelki központját magának lefoglalja. Jól mondja Adler: „az életben és az emberi fejlődésben semmi sincsen, ami olyan misztikus lenne, mint a *személyiség megjelenése*”. A személyiség bontakozásának ettől a misztikus pillanatától kezdve minden történésnek, gondolatnak, akaratnak, érzésnek értelmet adó központja a serdülő fiú „én”-je lesz.¹ A fönséges isteni életerv már itt előkészíti az ifjú és a férfi „én”-jének kristályosodási magját. Már itt kezdi meg kísérleteit a serdülővel, hogy majd a pubertás folyamatának végén az ifjúban vagy később a férfiben a kiegyensúlyozott *jellemet*, mint konkrét eredményt tudja megalkotni.

Az „én” fejlődésével párhuzamosan történik az „én”-es akarat kibomlása is.¹ Nagyon természetes, hogy *kezdetben* a serdülő még nem egyetemes emberi célokból akar valamit, hanem az *önhangsúlyozás* első, örömet visszasugárzó sikeres kísérleteiért; azért a felsőbbrendű érzésekért, amelyek akkor születnek meg, amikor először látja, tapasztalja a saját lelkének, az emberi léleknek halhatatlan jelzésű emanációját: az *akaratot*.

Az akarat megjelenésével a serdülő „én”-je

¹ Ryland Boorman: *Developing Personality in Boys*. New-York, 1929.

H. Piéron: *Le développement mental et l'intelligence*. Paris, 1927.

Tumlirz: *Reifejahre*. Leipzig, 1924.

W. Stern: *Die menschliche Persönlichkeit*. Leipzig, 1923.

² „... az „én”-es akarás más és több, mint a képzetek kapcsolódása és érzelmek, affektusok cselekedetekben való oldódása. Minden amellet szól, hogy ezeken kívül és fölül a sajátképeni akarás az „én”-ben rejlő jelen és múltbeli erőkből vett *energia* egyengető vagy gátló beavatkozása a képzetek és az azok mozgásait intéző érzelmek dinamikájába.” (Ranschburg: *Az emberi elme*. Budapest, 1923. II. kötet.

újabb fejlődési szakaszhoz jut. Most már *logikusan és világosan elválasztja a „más”-tól az „én”-t*. Most már a dolgok, a külső „világ”, az emberek mind távolabb kerülnek tőle. Mind idegenebbül hat rá minden, ami kívülről jön s ha még biotípusánál fogva nagyobb is a társaséletre való beállítottága, most mégis azt érzi erősen, hogy „nagyon, nagyon egyedül van”.

A személyiség, az „én”, lassan *önmagáért való* (perszonált) *energiaközponttá*¹ *kristályosodik*, amelynek végső kapcsolatai *transzcendentálisak!* Az „én”, a teljesen kibontakozó *személyiség* körül fog *ezután* minden keringeni. Uj univerzum, *külön világ* van itt keletkezőben, melynek összetartó, szabályozó, irányító, kisugárzó fókuszában már ott van az „én”, az *emberi személy*. A serdülő fiúnál most kezdődik a saját értékeinek megvilágítása, azoknak tudatos felfedezése és megértése. Mikor azután megismerte önmagát, mikor felfedezte, másokhoz mérte, átélte a serdülő saját személyiségének értékeit, akkor — *körülbelül a serdülőkor harmadik szakaszának elején* — hosszas tépelődés következik, tele primitív logikával felépített gondolatcsoporttal. Ilyenkor lelkének végső értelmét, „én”-jének a Végtelen távlatából sugárzó képét keresi. Ez a különös, a transzcendens világból születő, *a lélek isteni eredetét oly gyönyörűen bizonyító* belső tépelődés végül is egy, a lét határát súroló, visszhangtalan mondatban sűrűsödik össze: miért élek, miért vagyok tulajdonképpen? A gyermek — *ha eljut ilyen kérdésekig* — még ezt kérdezi: mi volt, amikor még nem voltam, hol voltam, mielőtt megszülettem? A serdülő már mást kérdez: miért va-

¹ A legújabb pszichológiai irányok is — bár e munkától eltérő tendenciával — erősen *energetikai* alapon tárgyalják a lelki jelenségeket. (Bernfeld und Feitelberg: Psychoanalyse und Trieb. Wien, 1932.)

gyok én? Milyen értelme van az én életemnek?” Az *értékesebb* serdülőben ezek a kérdések — melyek a serdülő fiút jellemző *kíváncsiságnak* szublimált termékei — a *tudásvágyat* erősítik meg. Sokat akar tudni, *mindent meg akar ismerni*, hogy .azután válaszolhasson ezekre a nehéz kérdésekre. Nagyon természetes, hogy amíg mindez lejátszódik a lelkében, addig a belső kristályosodás lassan fejlődik vagy teljesen megakad. Lelkiéletében aszszociációs úton — átmenetileg — sajátos áramlás indul meg; minden érzés, gondolat, cselekvés az élet végső értelmét kutató kérdésekhez kapcsolódik. Összes belső történése idevonzódik; esetleg iránytalan lesz, amíg a serdülő fiú néma tépelődéssel ott áll a Végtelen horizontja előtt. Rövid megtorpanás után azonban ösztönösen megjelennek a *kiegyensúlyozó lelki energiák, amelyek — ha elég erősek — újból elindítják a belső, az „én” körül történő kristályosodási folyamatot.*² Néha_ ezt a szükségszerű lelkifolyamatot valamelyik nagy gondolkodó, katolikus szent világnézete vagy az *Evangélium* parabolája indítja el. Még pedig úgy, hogy a széthúzni akaró, az „én” értelmét, végső, kozmikus célját kereső ezernyi gondolatszilánkot újból összefogja és az „én” energiaközpontja alá rendeli. *Vagyis a serdülő fiú újból törvény alá akarja kényszeríteni a lelki dinamizmust; újból rendet akar.*

Ebben a küzdelemben egyre *tudatosabb lesz*

¹ Van Renterghem: La psychotherapie dans ses differents modes. Amsterdam, 1907.

I. de la Vaissière S. J.: Psychologie pedagogique. Paris, 1921.

W. Stern: Vom Ichbewusstsein des Jugendlichen. Zeitschrift f. padagog. Psychol, 1922.

² Kretschner: Medizinische Psychologie. Leipzig, 1922. Hoffmann: Die Reifezeit. Leipzig, 1926.

E. Stern: Jugendpsychologie. Breslau, 1923.

benne a belső egyensúly, a nyugodt fejlődés utáni vágyódás: a *harmóniakeresés*. Primitíven és esetleg érdekesen elgondolt rendszert teremt magának, amelyet nagyon szabályos és erősen stilizált életprogramm előz meg. Ebbe a keretbe próbálja belefoglalni bontakozó egyéniségét. Mikor azonban élesebben kezdi látni, hogy a program nem valósítható meg, akkor az új és új ismereteiből, a sajátos éleslátásból eredő diszharmónia, mint immanszükségszerűség, új ösvényeket tapostat vele. Ezt pedig azért teszi, hogy az őt körülvevő világból végre egységes, *összefüggő képet kapjon*, hogy felismerje a saját belső életének és a „világ” működésének összefüggő rendjét, hogy rendszerbe kényszerítő szellemi munka útján tudatos szintézisbe fogjon minden életszálat. Ilyenkor tehát azon dolgozik, hogy fejlődő személyiségét erős alapzatra és az élethullámozás fölé építse. Ezen az úton jut el a *világnézet elemeihez*, amely rávezeti arra a mindjobban erősödő, a tudatban fellépő igazságra, hogy kell *valami*, amihez igazodjék, hogy kellenek az elvek, a leszúrt útjelzők, amelyek irányt mutatnak cselekedetnek és belső fejlődésnek egyaránt. A *világnézet elemeinek megjelenése* azt is jelzi, hogy a *serdülés* forrongó, viharos periódusa *vége felé közeledik*. A lélek felső rétegében, a tudatban mérséklő törekvések érvényesülnek. Ha szabad ezt a geológiai hasonlatot alkalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy ezek a felső rétegek, az első formába merevedett, stabil kőzetei a születendő új világnak: a *jó Isten* húsból, vérből, idegekből, lélekből teremtetett új bolygójának. Most, a nagy kataklizmák, az eruptív belső expanziók, a lázas forrongások után születik meg a karakter első fix iránya; most kezdenek kikeményedni az ifjú, a férfi lelki szerkezetének — Isten új templomának — *első pillérei*. Ezeknek megerősödését, a *biotípus*, az állandóan

ható környezet és a lélek belső, önmagát szabályozó munkája együttesen hozzák létre. Nagyon természetes, hogy az így lassan felszínre kerülő, kialakuló jellemvonások tömegéből először az „én ideál” domborodik elő, amely a serdülő fiú törekvéseinek, vágyainak mágneses sarka lesz.¹ Ez azonban nem mindig állandó és nem csak egyet jelent. A nagy célokat sugárzó ideálok változnak, megfakulnak, cserélődnek. Gyakran többen is vannak és egymásmellé helyeződnek. Az intenzív érzelmi élet, mely ilyenkor a lelki jelenségeket aláfesti, nem mindig egyforma jellegű és meleg tónusú. Az „én”-nek, a személyiségnek és az „én-ideál”-nak kölcsönhatásából keletkezik az az érzéskomplexum, amely erősen hangsúlyozza a serdülő lelkében a nagyon aktuális és nagyon előtérben lévő problémákat. Hangsúlyozza az önkritika kiépítését, a belső értékeinek teljes és legerőteljesebb kialakítását, a nagy emberi szolidaritásból felfakadó szeretetet és tiszta vágyat, hogy őt is szeressék, őt is megbecsüljék, hogy nagy erőfeszítéseit, nagy kikezdéseit, lelki értékeit elismerjék.

Most már tehát a világ felé fordul; sugárzó lelkének fénycsóvját mind messzebbre küldi, hogy az érzés és gondolat, eszmék és szeretet fényhídjain keresztül a világot elérje és magához kapcsolja. Mind nagyobb sugarú lesz ez a kör, amelyet az én, a lelki-energiáé orr ás bevilágít. A tudat világosságánál mind színesebb, kápráztatóbb élmények rajzolódnak eléje. Ezekből, az élményeken keresztül felvett értékekből merevedik ki lassan az ifjú lelkének körvonalait sejtető személyiség (persona) jelleme.

A serdülő fiú szellemi élete is tele van eruptív,

¹ Klages: Vom Wesen des Bewusstseins. Leipzig, 1921. Österreich: Die Phänomenologie des Ich. Bd. I. Leipzig, 1910.

majd átmenetileg ellanyhulást mutató jelenségekkel. Az átmeneti életszakasz depressziója után egyideig még benne él a serdülés romantikus világában; majd hirtelen a problémákkal együtt a *tudásvágy, az épülni akarás erősödik meg benne*.¹ Sajnos, hogy ez nem lassan, fokozatosan történik, hanem nyugtalan, szétfolyó, nem koncentrált lélekkel. Érdeklődési iránya ilyenkor megoszlik, sokfeléágazó lesz. Az *értékesebbek* a kultúrának minden új területét akarják meghódítani. Minél többet akar megismerni és minél többet tudni. Mint a felhasított föld, tárja ki magát a kultúra új vetése számára. Ismétlem: a pubertás első felében a tudásvágyat még *romantikus* vonalak díszítik. A serdülő fiú irodalmi olvasmányait is eszerint válogatja össze. A romanticizmus uralkodó eleme lesz az értékesebb serdülő által kiválasztott szépirodalmi munkának és a kisebbkaliberűek detektívregényeinek egyaránt.

¹ Az élet nagy problémái tükröződnek a mai kor serdülőjében. Mindegyikre feleletet akar adni. Az itt mellékelt kérdéseket 15—17 éves serdülő fiúk adták fel a hittanárunknak „lelki-megbeszéléseken” és kérték, hogy egy-egy óra keretében kimerítő választ adjon rájuk:

„Az eltévedt lélek megjavulási módjáról. A hitben való megerősödésről. Hogyan védhetem meg a hitemet? Jézus Krisztus csodái mai megvilágításban. Isten létének bizonyítása a XX. században. Theizmus és atheizmus ellentéte. A modern tudomány és a vallás. Az egyház és a kultúra. A vallás és a háború. A párbaj és becsület. Materializmus. A spiritizmus elve és ellentéte a keresztény felfogással. A darwinizmus és a keresztény evolúció kérdése, A pápa befolyása a világ eseményeire a múltban és jelenben. Mi a keresztény szocializmus? Mi a célja? Milyen módon igyekszik célját elérni? A keresztény társadalomnak milyen kötelességei vannak a szociális munka terén? Mi a keresztény ifjúság szerepe a társadalomban? A tudományos szocializmusról. A szociáldemokrata és kommunista mozgalmakról. A háború hatása az irodalomra.” (Hozzáfüzöm még azt, hogy ezeket a kérdéseket a nevelőnek állandóan felszínen kellene tartani és egy-egy óra keretében megvilágítani. *A szerző.*)

A serdülőkor *második* felében ez a tudásvágy *mindjobban távolodik a romanticizmustól*. A serdülő fiú már objektív akar lenni; már keresi a valóságot, a *realitást* „úgy, ahogy van, kendőzés nélkül”. A realizmus nemcsak beszédtemáiban, olvasmányokban, hanem életérzésében, primitív sorslátásában is uralkodó lesz. Éppen ezért a barátokban, a környezetben, az eseményeket mozgató *okokat*, a belső *valóságot keresi*.¹ Ez természetesen a serdülő egyéni értékeitől meghatározva nyilatkozik meg.

A serdülés *második* szakaszában a szellemi fejlődés reális periódusával együtt merül fel először komoly formában a *pályaválasztás problémája* is. Ekkor erősödik a serdülő fiú lelkében mindjobban a kérdés: „mi is akarok tulajdonképpen lenni *V* Erre a kérdésre a serdülő fiúk egy része, akiknél belső adottságok és külső körülmények, családi tradíció a pályaválasztásban szerencsésen kiegészítik egymást, elég könnyen adják meg a feleletet.

A pályaválasztás problémájának megoldása csak akkor válik nehezebbé, ha a serdülő fiú *bontakozó tehetsége* élesen meghatározza a pályaválasztás irányát, azonban külső gátló okok másfelé akarják fejlődését kényszeríteni. Különösen a művészi pályára készülő serdülő fiúknál látunk ilyen nehézségeket. Ugyancsak komoly nehézséget okoz az az érdekes jelenség, amikor a serdülő fiúban többféle készség vagy tehetség bontakozik egymásmelleit és egyforma erősséggel: amikor a serdülő *sokoldalú*. Ilyenkor elég nehéz a pályaválasztás. A szülőnek, a nevelőnek és lelkiatyának mindenesetre állandó megfigyelés után arra a pályára kell előkészíteni, amelynek választása esetén a családi körülmények,

¹ Ez talán *differenciáltabban megjelenő*, illetőleg *visszatérő hulláma* a kisgyermek naiv kíváncsiságának, *mikor a babáját felnyitja, vagy játékait szétszedi*.

gazdasági helyzet, a jövő alakulása és — last, but not least — a serdülő fiú kiválasztott tehetségének közös eredője a *legnagyobb szellemi és lelki kifejlődést fogja lehetővé tenni*.

A szellemi érésnek ez a szakasza előfutamként vezeti be a lelkiélet legfontosabb és legcsodálatosabb jelenségét — mint már a lelkiéletnél láttuk —, az „én-tudat” megjelenését. Az „én-tudat” megjelenése után egyideig még tart a serdülő fiú primitív realizmusa.¹ Minél jobban erősödik azonban az „én” központi helyzete, minél jobban lesz gyűjtőpontja az érzelmi, értelmi és akarati életnek, annál erősebben emelkedik a lélek horizontjára a Végtelen örök életközpont, amelyhez fordulva vele személyes kapcsolatot akar teremteni a serdülő bontakozó személyisége. Az öntudatos, a lélekkel telített ember-atóm keresi a helyét a világ rendjében. Így kerül a serdülő személyisége az *idealizmus* síkjára, így kap élesen meghatározott irányt az életében, ítéleteinek, cselekedeteinek, gondolatainak más vezérmotívuma lesz, mint azelőtt volt. Irodalmi alkotásokban nagy írók, nagy művészek életének *ideális* megnyilatkozásait keresi. Belőlük új, ideális lelki értékeket próbál felvenni, amely viszi, lendíti őt új horizontok felé. Első bizonytalan próbálkozásai

¹ Érdemes meghallgatni egy ilyen reális és ideális periódus határán lévő serdülő fiú mondatait. Mennyire mást vár egy ilyen fiú a szülőtől, nevelőtől, mint *főlényes frázisokat*! A serdülő fiú reális életlátása ekkor már kifejlődött: szépen, világosan és határozottan tudja már kifejezni, hogy mit keres; mit kell keresnie a felnőttben, hogy további fejlődésénél arra építeni tudjon.

„Úgy érzem, hogy a 17-ik életévvel megszűnik a lehetősége annak, hogy valakire theoretikus szólamok hassanak. *Hatnak azonban a példák* (sic!), különösen azok, melyek *értékes* személyekben inkarnálódnak. Az értékes egyéniség a legbiztosabb és legcélravezetőbb közvetítő a *tökéletlen ember és a tökéletes ideál között*.” (Részlet egy serdülő fiú leveléből.)

után felszakítja a serdülés gyűrődött pszichés rétegeit, nagy lendülettel emelkedik föléjük, hogy szinte szükségszerűen új életet adó, új sugárzó napok: *eszmények felé induljon*.

A serdülő fiú *esztétikai fejlődésére* különösen a pubertás első szakaszában erős befolyása van a *környezetnek*. Megtörténhetik — *bár igen ritkán* —, hogy a környezet *aktiválja*, és gyorsítja a serdülő esztétikai bontakozását, de legtöbbször a környezet *gátolja* ennek az ébredését. Éppen ezért a serdülő fiúk többségének művészi *érzéke* kevésbé fejlett. Ebben a fázisban alig tud *különbséget tenni* a művészi szép és a talmi munka között. De többen közülük, különösen a tehetségesebbek — *ha primitív módon is* —, néhány eredetien megfogalmazott mondatban ki tudják már fejezni, hogy *miért* látják szépnek a képet, a szobrot vagy az épületet. Megmondják azt is, hogy *miért* vonzódnak a szép felé.¹ Ezekben az *eszmélő esztétikai készségeket reveláló* primitív mondatokban burkoltan majdnem mindig benne van, hogy a serdülő fiú nem azt keresi, ami „*érdek nélkül tetszik*”. Megfigyeléseim alapján kénytelen vagyok *Kantnak* elmentmondani: *ellenkezőleg, ez a vágy-komplexum a serdülő fiúnál mindig érdekből fakad*. Ösztönből születő ökonómiával azt érinti, ami *hiányzik* belőle, ami *lelki szükséglet nála*, ami után *vágyódik*, amit *szeretne* magában *megteremteni*. Mindezt a belső

¹ Az önmagáért való *művészi hajlam, mint kulturális ösztön* primitív formában, de a gyermekben is többnyire megnyilvánul ... A *rajzolásban* érzett öröm . . . szintén eléggé elterjedt kedvtelés a gyermek- és serdülőkorban, a többnyire nagyon korán mutatkozó zenei *tehetségesség* is. Az igazi festőművészek (-nél) a fajlagos talentum minden egyéb képesség fölött csakhamar domináns vezetőszeréhez jut s az értelmi és kedélyélet legnemesebb energiáit a maga számára köti le. (Ranschburg: Az emberi elme. Budapest, 1923. II. kötet. 115, 116.1.)

egyensúlyra törekedő lelkienergiák indító működése hozza létre. Így a pubertás első szakaszában még érezhető az átmeneti életkor depressziója és ennek következtében érezhető még az ezt a szakaszt annyira jellemző *sötét lelki alaptónus* is. Bár ennek a sötét, belső alaptónusnak lelki síkja sajtóságot, romantikus vonalakkal van felbontva és stilizálva, mégis a kaotikus lelkű serdülő fiú a *világos színekre* épített festményeket szereti.¹ Művészi alkotásokban: képben, szoborban, épületben *ösztönösen* a nyugalmat, az egyensúlyt, a könnyen megérthető, pihentető formákat keresi. Szereti, ha „a természet és minden úgy őszintén és becsületesen adja magát”, „ha semmi sem fáraszt, hanem pihentet”, „ha semmi sem terheli rosszul az érzékeny, leikiés mérleget”.² Következőleg ebben a fázisban a forrongó, romantikus beállítottságú serdülő fiú esztétikai érzéke *dialektikusan* fejlődik. Ez a kettőzöttség megmarad később is, bár lassan megfakul benne annyira, hogy alig lehet felismerni.

A serdülés *második szakaszában* a serdülő fiú igyekszik kivonni magát a kötöttséget jelentő rend és fegyelem alól. „Szabad” akar lenni és mindent a maga *valóságában* próbál *megismerni*. A szabadság utáni váagnak és a megismerési váagnak megvan a vetülete lelki életének esztétikai síkján is, *A reális élet- és sors-látással párhuzamosan — bár kezdetleges módon — csírázik ki az absztraháló esztétikai készsége is.*³ Az élet *lényegét* ke-

¹ *A zöld szín* kivételével, ezt igazolják a pszichológusok serdülő fiúkkal végzett kísérletei. Hogy „miért”, annak sajnós, elfogadható *elméleti igazolása* még nem sikerült.

² Mondattörédek serdülő fiúk leveleiből.

³ Érdekes analógia a mi reális korunkkal, amelynek egyik fókuszában a *gazdasági-*, a másikban a *gép-kultúra* áll és ugyanebben a *reális* korban fejlődik ki az *absztrakt művészet.* '.

rési tehát a szépségekben is. A lényegest, a szerinte „fontosat” akarja megismerni, a többi részt pedig figyelmen kívül hagyja.

A pubertás *harmadik* periódusában az esztétikai készségnek a többi lelki-síkkal való parallel (de el-lentétes) bontakozását még az értékesebb serdülő fiúknál is csak homályosan vagy esetleg egyáltalában *nem lehet felismerni*. Ha azonban az esztétikai érzék fejlődési vonala itt-ott mégis látható lesz, akkor ez — *dialektikusan* — az emelkedő idealiz-mussal párhuzamosan a *klasszicizáló* irányt fogja *sejttetni*.

Nagyon természetes, hogy a pubertás mindhárom periódusában a serdülő fiú még nem az értelmi, ha-nem lelkének *érzelmi síkján átszűrve fogja felvenni az esztétikai értékeket*. Élményszerűen és mindig erősebben hatnak rá a festmények, szobrok, épüle-tek. Ezek a tiszta művészetből lehozott magasabb-rendű élmények sokáig és nemesen visszhangzanak a serdülő lelkében. Ezek a tiszta élmények egy-úttal azt is jelzik a nevelőnek, hogy *az alsóbbrendű ösztönöket és a szexuális ösztönt milyen módon le-het átformálni, hogy az a serdülő fiú lelkében építő energia-tömeggé alakuljon*.

A serdülő fiú *szociális életében* is megkülönböz-tethető — kisebb-nagyobb élességgel — a puber-tást jellemző három szakasz: a *romantikus*, a *reá-lis* és az *ideális periódus*.

A serdülés *első* szakaszában a „forrongás éve-i-ben”, amikor a lelki ingadozás maximális kilengést ér el: a serdülő figyelmi energiája *befelé* irányul. Sokszor tehetetlenül vergődve figyel belső értékei-nek megroppanását, melyeknek szilárdságában, tartósságában eddig nem kételkedett. Ezek pedig lelkének olyan természetes és fontos tényezői vol-tak hosszú időn át, mint testének a kenyér, a víz vagy az oxigén. Ezeket a lelki-rengéseket egyideig

belső erőfeszítéssel próbálja kompenzálni. Ez a lelki harc — ismétlem — teljesen leköti maradék energiáit és nagy erőfeszítéssel önmaga felé fordul. A külső világ előtt lezárja magát és teljesen izolálja forrongó egyéniségét. Éppen ezért szükségképpen elszakad a közösségtől. Szinte azt mondhatnám: nem vesz tudomást ennek létezéséről. Ebben az *első fázisban* tehát a serdülő fiú — átmenetileg — *aszociális* életet él.

Az első szakasz végén, illetőleg a második szakasz elején, a forrongás eléri csúcspontját. A belső küzdelem lassan csillapodik. Mindig kisebb kilengések következnek. Következőleg lekötött energiáiból mindig több szabadul fel. *Érdeklődése már kifelé is eltapogat. A közösségi érzék egyre erősebben jelentkezik.* Ennek első világos megnyilatkozása, hogy a serdülő fiú *barátot* keres. Az első híd építése kezdődik a másik ember felé.

A lelki fejlődéssel együtt bontakozik ki a serdülőkor *második* szakaszában a serdülő fiú *reális* életlátása. Ha a serdülő diák munkás- vagy zsellérosztályból származott és ugyanott él, akkor ebben a szakaszban — gátlások hiányában — realizmusának hatására túlzóan pesszimista lehet. Ez mindent ködössé változtathat benne. Sötétben fogja látni az életet, a sorsát, a jövőjét. Sajátságos belső vita után gyakran határozza el magát arra, hogy küzdeni fog sorsának megváltoztatásáért. (Ezen a ponton tévedhet a politikai agitáció zsákutcájába.) Túlemelkedhet azonban a nyomor-síkon hasonlókorú *jóbarát*,¹ megértő nevelő vagy lelkiátya állandóan

¹ Megható, ahogyan az erősebb, a kiegyensúlyozottabb, a harmonikusabb lelkű serdülő fiú vigasztalja és emeli barátját és annak tekintetét *az ég felé fordítja*: „ . . . Ne vedd részvétlenségnek, együtt-nem-érzésnek: *de úgy szeretmélek vidámabbnak és magabíróbbnak látni.* Hidd meg: én is sok kellemetlenségen estem át, igaz, hogy nem anyagi természetű

ható, támogató, lendítő lelki befolyásának hatására. Ilyenkor a serdülő fiú rendszerint elhatározza, hogy előretör, jobb, értékesebb, okosabb lesz, hogy azután szellemileg és lelkileg megerősödve segíthessen egysorsú, nyomorgó embertársain.

A vagyonos-osztályból vagy közép-osztályból származó serdülő fiúk egy része *közömbösen* halad el a barátság vagy a szociális problémák mellett; más, egyéni, önző célok, személyes kapcsolatok vonzzák őket. Idetartozik a serdülőknek az a része is, amely nagy, egyetemes emberi problémákra fel sem figyel. Ezek mindenről lemaradnak, szellemileg ellustulnak. Ennek a fajtának azután minden mindegy, mert „minden iránt közömbös”. Ezek között találjuk a rekord-imádókat, a tartalmatlan izom-embereket. De idesorolhatjuk bátran a jazz-muzsikára tipegő, jól vasalt és jól fésült, serdülő zsúr-fiúkat is.

A serdülő fiúk *nagyobbik része* már jobban, sokszor *tudatosan* érzi a „másik” szükségességét. Keresi a barátot, a tiszta, jó, együttérző embertestvért, aki megérti, aki előtt kidolgoz, hanem inkább *belsőik, lelkieik*, — s az egyedüli, ami ilyenkor segített, az önbizalom volt — *és megértesz-e, vájjon* — a *vallás*. Persze, mindez leírva mesterkéltén és profánul hat, de úgy kikívánczik ez most belőlem.” (Részlet serdülő fiúk levelezéséből.)

Ugyanez mélyebb húrokon: „ . . . Úgy fáj, hogy felmnyújtott baráti jobbotat ily későn szorítom meg . . . Ne Vedd úgy, hogy megértetlenül, csukott szemmel mentem el egy lélek mellett — gondoldj arra, hogy *az utolsó időkben nekem is volt elég nehézségem*, — rámnéhezdedt nem egy olyan súly, ami bizony nagyon *fásulttá, üressé tett*, hogy á bekiáltott szó visszhangtalanul kongott bennem. Tudom, Csúf önzés volt, hogy a magam szomorúságába így elmerültem, s csak most kezdem igazán látni, miről van szó s a megpendített hanggal együtt rezeg bennem egy húr és *mélyéges meghatottsággal sietek megölelni egy rokon-sorsot, emberélelet*” (Levélrészlet.)

beszélheti magát. Keresi a magához hasonló társtalant, akinek érintheti a lelkét, mert közös a sorsuk. Úgy hat ilyenkor a serdülő fiú, mint aki hajótörésből menekült. Rengeteg fájdalmas élménye van és megenyhül, ha végre akadt valaki, akinek sorsa hasonló, akinek megnyithatja magát.

Van azután, különösen a középosztályból származó fiúknak olyan csoportja is, akiket a *reális életszemléletük a serdülés második szakaszában* — szinte reakényszerít, hogy a körülöttük lévő bajt, szenvedést, nyomort észrevegyék. Korunk erősen hangsúlyozott *szociális problémái* reális képből tükröződnek ilyenkor bennük. Nagyon lelkesednek és nagyon reagálnak ezekre a problémákra. Ha *lelki-alkatuk* is ebbe az irányba kényszeríti,¹ akkor hamar ott látjuk őket, mint „pionir”-okat a radikális, sőt forradalmi mozgalmakban. Különösen a pubertás *harmadik* szakaszában tapasztalhatjuk ezt, amikor a felszínre kerülő *világnézeti elemek* és a bontakozó *idealizmus* elhatározó szerepet kezdenek játszani az életükben. Ilyenkor a serdülő fiúnak nagy eszményi céljai lesznek, amelyeknek *világnézeti megalapozottságot* is próbál adni. „Öntudatos” akar lenni. Szerinte „természetes, hogy minden *közösségért* való lelkesedésben és érte vívott harcban öntudatosan és logikusan gondolkodott. Önálló célkitűzései voltak, minden befolyás nélkül mindent önszántából akart és mindent önszántából áldozott.”² A valóság azonban az, hogy — *belső okokból* — a serdülő fiú könnyen befolyásolható. Különösen a pubertás *harmadik*, „*lelkesedő*” *periódusában*, amikor az egyén kezdeti izoláltsága is teljesen feloldódik. Eszményeit, céljait, törekvései-

¹ Konkrété a *Spranger-féle „Macht-Mensch”* típusára gondolok. (Spranger: Lebensformen. Halle, 1925. 212. 1.)

² Részlet egy serdülő fiú leveléből.

nek irányát *nagyrészt környezetétől veszi át*.¹ Bár bizonyos, hogy külső hatástól függetlenül is tűz ki maga elé magasabb célokat.

Ezek a kívülről átvett vagy önmagából kiemelt célok *azt is jelzik*, hogy a serdülő fiú az erős ütemű fejlődés, a haladás, a *társadalmi átalakulás aktív részese* szeretne lenni. Különösen a középosztályból származó *szociális vagy cselekvő típusú* serdülő fiúknál és azoknál nyilatkozik ez meg élesen, akik mélyről, a „negyedik-rend” reménytelen, jövőtlen tömegéből szakadnak fel. Akiknek rengeteg energia-feszülést jelentett, hogy végre tudatos egyéniséggé szélesedtek. Ezeknél homályos fogalmakat és nagy lelkesedést tapasztalunk. Visszatérő rím lesz minden gondolatsorukban a „*homogén társadalom*”, ha szélsőségesen *baloldali* irányba kerültek; a „*harmadik birodalom*” jelszavait hangsúlyozzák, ha radikálisan *jobboldali* politikusok közé kerülnek. Nagy aktivitásuk levezetődik a társadalmi átalakulást hirdető mozgalmakban. Feszítő energiáit felduzzasztják a jelszavak, hogy azután egybefogva, mint nekilendülő, kultúrgátákat ostromló tömegenergiát használják fel ügyes taktikusok. Ezek azonban nem a közösség fejlődését, sem az egyéni immanens értékek kiteljesedését szolgálják, hanem a *jelszavakra beidegzett, mechanizált ember-típust* teremtik meg.

Végül van a serdülő fiúknak olyan része is, amely lelki alkatánál fogva, vagy erőteljes és állandó környezeti hatás nyomán szintén keresi a tiszta, nagy eszményeket. Erősen visszhangzik benne az emberi fájdalom. Intenzíven érzi a közösségből reáharuló kötelességeket és megható lelkesedéssel teljesíti életfeladatait. Ez különösen a serdülés harmadik periódusában észlelhető. Ilyenkor

¹ Az ilyen *kívülről kapott* és átvett célokat nevezi Stern „introcepció”-nak. (W. Stern: Die menschliche Persönlichkeit. Leipzig, 1923. 19. 1.)

hirdetője a tiszta *barátság*nak, a *szülők*, a *család*, a *haza*, az *Isten szeretetének*. Felveszi lelki gyökerén keresztül a faj, a nemzet, a kereszténység kultúrájának sajátos összetételű, élettáplálékot nyújtó értékeit.

Ez a típusú serdülő fiú is tevékeny, elmélyülni, fejlődni akaró, kitarult lélek. Ez is lelkesedik. Ez is rezonál, közösségi vonást hangsúlyozó, változást követelő eszmékkel; de csak akkor, ha ez a neki-lendülés valóban fejlődést, a *közösség épülését: az egyetemes emberi célok és az Evangélium szintézisét jelenti*.

A pubertás elején az átmeneti életkorból átszűrődő romantikus hatások még egyideig érvényesülnek, de *azután a serdülő fiú erkölcsi élete* mind nagyobb kilengésű hullámzást mutat. A régi, gyermekkorból hozott erkölcsi szabályok az új, viharos lelki légkörben megroppannak. A tekintélytisztelet meg fakulásával egyidőben az erkölcsi értékek is elvesztik befolyásoló, központi szerepüket. A gyermekkor szabályozó, irányító energiái nem tudják meggátolni a serdülő fiú erkölcsi életének átalakulását. Erős külső és belső tényezők lökészerű ostrommal siettetik a serdülő fiú erkölcsi életének új bontakozását. Különösen a pubertás második, *reális* szakaszában történik ez nagy intenzitással; akkor, mikor a felszínre kerülő szexuális ösztön szembekerül az egyéniséget szolgáló lelkiséggel és a lélek középpontját, irányító szerepét akarja elfoglalni. Legtöbb esetben a szexuális ösztön *váratlanul*, óriási lendülettel söpri el a gyermekkori erkölcsi gátlásokat kifejtő energiákat. Ennek a gyors változásnak formai megnyilatkozása a *serdülő fűnél lelki-konstitúció szerint változik*. Van olyan, amelyiknél a külső megnyilatkozások éppen csak *jelzik* a változást; a másik pedig örömmel, fölényes szólammal fogadja. Bizonyos, hogy a *kör-*

nyezeti hatás még jobban erősítheti a lelki-alkat amorális vonalait. Olyan kívülről kapott mondatok verődhetnek vissza rajta, amelyek haladást, fejlődést megkötő, elavult erkölcsi nézetekről: „a fiatal-ság felszabadítása a morális iga alól”,¹ „a konzervatív erkölcs butításáról” beszélnek. Ilyen és hasonló jelszavakkal leplezi a serdülő fiú belső gyengeségét. *Előkészíti* önmagát az erkölcsi botlás lehetőségeire; *magyarázza, menti* bontakozó „én”-jének valószínűen bekövetkező erkölcsi vereségét.

A reális periódusban a *valóság keresésének*, a mindent megismerés vágyának meglesz a vetített képe az erkölcsi élet síkján is, melynek árnyékát rendszeren a szexualitásból eredő bűnök sötétítik. Ezen a vonalon intenzív *szexuális-vágyódás* indulhat meg a serdülőben. Ugyancsak felléphet a szexuális-élmények hajhászása is, amely a legtöbb esetben már a *prostituációval való szomorú kontaktust eredményezheti*. Ha a serdülő fiút külső vagy belső *gátló tényezők* meg is óvják ettől az erkölcsi fertőtől, akkor is vigyázni kell, hogy az onánia szenvedélye el ne ragadja őt. Különösen a *neurotikus* serdülő fiúnál ajánlatos a fokozott felügyelet.

A pubertásban felszínre kerülő szexuális ösztönt aktiválhatják *testi tényezők* is: öröklött hiper-szexualitás, a *környezet*, a *szülők*, a *körülötte lévő felnőttek* rossz erkölcsi példája, stb. Akár vagyonos-, közép- vagy munkás-osztályból származik is a serdülő fiú, mindegyik rétegben romboló hatást

¹ Ezekkel a „felszabadított” serdülő fiúkkal találkozhatunk a veneréas-betegségek orvosi rendelőiben. Bizonyítja ezt az a grafikon is, melyet a Nékám-klinika állított össze az ott 1898—1927-ig kezelt férfi nemi-betegekről. Ezen a grafikonon a 15—16 éves serdülőkötől kezdve a nemibetegségek görbéje élesen einelkedő tendenciát mutat. (György E.: Statisztika a Pázmány Péter Tudományegyetem bőr- és nemikórtán klinikájáról, 1898—1927. Bpest, 1930.)

gyakorolhatnak a figyelmetlen szülők vagy felnőttek és a pajtások. Ezenkívül káros hatást eredményeznek az *erotikus témájú mozi-filmek* és plakátok, a *pornográf-irodalom*, esetleg a „művészi alkotások” címén szereplő művek, ha a meztelenséget, az erotikát túlzottan hangsúlyozzák. A pubertást jellemző lelkivonás — a *kíváncsiság* — egyenesen felfokozza az ilyenfajta ingereket.

Az alsóbbrendű ösztönök és a szexuális ösztön döntő szerepét felfokozhatja a *lelki tényezők csökkent működése vagy fejletlensége*. De kerülő módon uralomra segítheti az alsóbbrendű ösztönöket és a szexuális ösztönt a pubertás *érzelmi hullámozása is*, amely a folytonos ingás miatt elhomályosítja a serdülő biztos és következetes ítéletét. Élesen tapasztalhatjuk ezt különösen a *hazugság, lopás, paráznaság* bűnének elkövetésénél. Hasonló módon kedvez az ösztönök előretörésének a *figyelmi energiák* gyengülése is. A serdülő fiú szét-szórt belső élete miatt még nem tudja figyelmét koncentrálni. Éppen ezért már nem tudja az ösztönök támadási idejét sem jelezni; ezért azután nem tudja azokat elhárítani. Az ösztönökkel szemben folyton megújuló veresége nemcsak a figyelmi energiák szóródása, hanem *fejletlen akarat* *élete* miatt is bekövetkezhetik. Még pedig azért, mert az „én”-es akarat bontakozása csak a pubertás vége felé történik. A serdülő fiú *vallásos életének hiánya* vagy gyengesége — mint látni fogjuk — szintén oka lehet annak, hogy belső erőfeszítései elégtelenek; ez pedig azt eredményezi, hogy az alsóbbrendű ösztönök és a szexuális ösztön hatalmi törekvését nem tudja lefékezni.

A *pubertás vége felé* az ösztönös kirobbanások gyengülnek és csökkenő lendülettel jelentkeznek a serdülő fiú lelkiéletében. Környezeti és belső tényezők különböző lelki eredőt hozhatnak létre. En-

nek megfelelően különböző típusú serdülő fiúval találkozunk. Találkozhatunk olyannal, akinek az erkölcsi élet nem okoz különösebb nehézséget, mert élettani, esetleg lelki okoknál fogva *közömbös* marad még a serdülés normális problémáival, szokásos indításaival szemben is, — De találunk olyan serdülő fiúkat is, akikben a pubertás *reális* szakasza az *idealizmus* felé átmenetet egyáltalán nem mutat. Ilyen típusú serdülők közül kerülnek ki azok, akik az ösztönök buja légkörébe szédültek. Ezeknek szenvedélye elmélyül, *züllésük tovább folytatható*, esetleg a *szexuális pathológia irányát is érinteti*.

A serdülő fiú *vallásos élete* a pubertás elején még az átmeneti életkor vallásos normáihoz *igazodik*. Az imádság, a szentgyónás, a szentáldozás még erőteljes befolyást gyakorolnak. Később azonban gyakran ismétlődnek olyan lelki jelenségek, amelyeket eddig a serdülő fiú még nem tapasztalt, és amelyek megszokott ritmusú vallásos életét megzavarják. Az imádságok nyomán fel-fakadó alaphangulatok, amelyeknek világossága, fényessége minden bizonytalan érzést eloszlatott, nem tudnak már benne a régi erősséggel érvényesülni. Fényességük ereje mindjobban csökken. A *lelkiéletét beárnyékoló problémák* vallásos életének síkján is megjelennek. Különösen érezhető ez a serdülőkor második, *reális szakaszában*. Bontakozó, tudatos életének megfelelően *lassan* minden átértékelődik benne. Primitív értelmi kapcsolatokon keresztül, *logikus* gondolatfűzéssel próbálja megközeleltetni a vallás szent misztériumát. Ez természetesen nem sikerül. Következőleg — nagyon sokszor — még a hívő, vallásos fiúban is sajátságos *kétkedés* merülhet fel. Ez a folyamat hely, idő, lelki alkat, pillanatnyi hangulat változó irányú eredője lehet. A serdülő fiúk *nagyobb részénél* a kétkedés idő-

leges, néha azonban a vallástól való teljes elszakadást is eredményezheti. Gyakrabban megerősödött vallásos szakasz lesz ennek a tisztulást hirdető lelki krízisnek a következménye.

Sokan vannak a serdülő fiúk között olyanok is, akiknek mindez nem probléma, mert a krízist ki-robbantó lelkitényezők fejletlenek, vagy teljesen hiányoznak. Megtörténhet az is, hogy a *túlzott realizmus* nem engedi ezeket a tudatba törni. Mégis megfigyeléseim alapján állítom, hogy a *vallásos vonzódás, a vallásos tropizmus majdnem kivétel nélkül minden serdülőben megnyilatkozik*. Csak sok esetben annyira átalakult, annyira más utakon és más alakban jelentkezik, hogy csak alapos megfigyelés és lelki feltárás után ismerhető fel. Ha azonban a serdülő fiú *lelkiéletének ritmusát, elmélyülő hitét, áldozatosságát, törekvésének lendületét, vágy- és cselekedet-tömegét* figyeljük, akkor erősebb körvonalait észlelhetjük a vallásos érzésnek, melynek ütemességét környezeti vagy alkati hatás romboló munkája tompította el. Az ilyen serdülő *ím* lelkében új „ideálok” takarják el *Krisztus* arcát, melyeknek nincs a Végtelenből jövő örök sugárzásuk. Amikor *Krisztusnak* ezeket a szegény eltévedt bárányait látom, reflexesen mindig Dante egyik terzinája jut eszembe.¹ Ezek a szegény serdülő fiúk nem tudják valóban, hogyan kerültek „arra”; csak annyit tudnak, hogy a *jó útról* valahogy letértek. S ha életük elhajlik is a vallásos iránytól, mégis valami hasonlóhoz, valami „*pótvalláshoz*” vonzódhatnak. Mert kell valami, ami ritmust ad az életüknek,

¹ Akkortájt olyan álmodozva jártam,
nem is tudom, hogyan kerültem arra,
csak a jó útról valahogy leszálltam.

(Dante: [Isteni színjáték L] A pokol. Babits Mihály fordítása. Bpest, 1913. 35. 1.)

lendületet, értelmet, célt a fejlődésüknek, vonzó polaritást áldozatkészségüknek és „hitetlen hitüknek”.

Van olyan *pótvallások felé forduló serdülő fiú* is, akinek lelkében a hit végtelen felé emelkedő parabolájának mindkét fókusza önmagában van. *Bontakozó egyéniségén kívül nem tud más célt maga elé állítani.* Az *egoista* embertípus csirázik már az ilyen serdülőben, akinek — ha fejletlen vagy *patológiásan* csökkent az akarati élete, akkor — ezt *élethazugságokkal* próbálja ellensúlyozni. Előretörésre, aktivitásra képtelen, hite állandóan a „holnap” felé tapogat, de ezt sohasem tudja elérni és megélni. Ehhez a típushoz tartozó serdülő fiú *hiszi*, hogy a „*holnap*” majd igazolni fogja az ő „tehetségét”. Torzult vallásos hitével a „*holnap*”-ban sejti a vigasztaló igazolást. Mindent „*holnap*” akar kezdeni, „*holnap*” fog írni, festeni: alkotni. „*Holnap*” híressé, naggyá, zsenivé lesz; „*holnap*” fogja „megváltani a világot”. A hitet, az Isten éltető, világ fölé emelő energiaforrását az eltorzított jövő szemüvegén keresztül keresi.

A serdülő fiú másik része a különböző „tudományos” elméletekhez menekül. *Belső ürességük*, a vallásos hit utáni nosztalgiájuk, esetleg *nagyobb aktivitásuk* kényszeríti őket ilyen irányba. A súlypontját nem találó, a *szétesett lelkiéletű* serdülő fiú gyengének érzi magát. Súlypontját *önmagán kívül* keresi. Éppen ezért hat rá erősen bármilyen nagy-nak vélt gondolatrendszer. Ettől reméli *belső* egyensúlyát, fejlődésének biztos alapokra rakott sínéit, amelyeken kifuthat a szürke jelenből új szépségeket ígérő horizontok felé.

A *nagy •aktivitású* serdülő fiú pedig azért vonzódik a „tudományos” elméletek felé, hogy *belső*, túláradó szellemi és lelki energiáit valamihez lekötthesse.

Mint cél, mint rendet teremtő, mint pályába kény-

szertű központ, szükségszerű követelmény a „*pótvallás*”. Szinte primitív bizonyítéka ez a disciplina divina szükségességének, mely nélkül valóban „nincs emberi termés”.

A deformált vallású tömegek erősen szélsőséges elméletekhez való menekülésének: a pótvallások teremtésének világtörténeti példája századunkban a *bolsevizmus*. A bolsevizmus ideológiája a serdülő fiúk átlagánál (természetesen annál, amelyik rezonál velük) éppen úgy hat, mint a tömegembernél. Hamis alaptól kiinduló logikával, rövid, keményen fogalmazott, könnyen érthető frázisaival szuggesztív alatt tartja őket. Orthodox dogmát prédikál; hitet követel, amelynek a serdülő fiú aláveti magát, hiszen a pubertás reális periódusában a *pótvallást* jelentő bolsevizmus érthetően, világosan magyarázza, sőt a *fejlődés perspektívája elé* áP lítja gondolatrendszerét. És ezen a ponton eléri a serdülő fiúknak azt a tömegét is, amely a pubertás *ideális* szakaszát éli. Nagy, „világot megváltó”, az „emberiség ügyét szolgáló”, az „evolúció vonalán haladó” ideálokat vetít a serdülő fiú lelki síkjára. Ebben a táborban sok olyan serdülő fiút találunk, amelyik már a törtető, könyöklő „Macht-Mensch” lelki körvonalait sejteti. Találunk azonban olyan jövendő tömegembert is, amelyik lelket összefogó, energiákat lekötő mágneses-pontot keres. Keresi élete pályájának központját, értelmét, célját, hogy végre *tengelyt* találjon érzése, gondolata és cselekedete számára.

A pótvallások anyagias síkján mozgó serdülő fiúk eszménye, helyesebben: ideológiája olyan vonzó központ, mint a föld *mágneses* sarka: *leköti* a lelkesedő serdülő iránytűjét, noha ez az *élet igazi pólusát* keresi. Megtéveszti a keresőt, az *élet expedíciós vándorát*. Minél jobban orientálódik feléje, minél jobban erősödik a bolsevista esz-

merendszer mágneses hatása, annál kevésbé lesz jó, helyes és megbízható az ideológia jelzése. Minél közelebb kerül az eszme mágneses sarkához, annál jobban érzi a jelszavak iránytalan, kusza hatását; annál kevésbé tud tájékozódni és egyre világosabban ismeri fel, hogy *eltévedt*. Lassan ráeszmélhet arra, hogy nem az igazi pólus felé fordult, hogy *nem az igazi vallás vonzza magához*. Egyre tudatosabban érezheti, hogy nem azt az Élet-pályát járja, amelyet Isten tervezett ki a számára.

Van azután a serdülő fiúknak olyan része is, akikben a *vallásos érzék fejlettebb*. Ezek kellő irányítás, vagy győzelmes belső küzdelem után tiszta lélekkel vonulnak át a pubertás reális szakaszán, hogy azután széles alapon és harmonikusan fejlődjenek ki a serdülőkor *ideális* periódusában.¹

Másokban meg harmóniakeresés közben, kisebb-nagyobb kilengés *után*² erősödik a vonzódás a vallásos élet felé. Lelki adottság, környezethatás még jobban aktiválhatja és gyorsíthatja ezt az *igazi*

¹ Hallgassuk meg egy ilyen kiegyensúlyozott, tiszta lelkű serdülő fiú mondatait; mennyi nyugalom, határozottság, bátorság, tisztaság árad a sorok mögül: „ . . . mert a harmonia belső dolog s ami a belsőhöz tartozik, az kizárólag vagy legalább is legnagyobbbrészt saját *magunkon múlik*. S végtelenül megnyugtató az a gondolat, hogy a saját célirányos életberendezéssel (alakuljanak bármilyen mostohán is a körülmények, a külső életviszonyok) el fogom érni — amennyire emberileg erről beszélni lehet — *a lelki harmóniát*. S ez a célirányos életberendezkedés csak a vallásos élet lehet.” (Levélrészlet.)

² Olvassuk el egy olyan serdülő fiú levelét, aki nagy lelki magányából nyúl Isten segítő kegyelme felé: „.....látom, miért szeretem annyira a *Mereskovszkij* Lionardóját — amikor ott áll a mester a Monté Albánon és nézi a vidéket a szélben —, úgy érzi, hogy olyan egyedül van a világon, mint az alkonyi csillag a reménytelen kék égen . . . így voltam én is világeletemben. Sokan voltak, akik szerettek, akik jók voltak hozzám, *de egyes mélyen fekvő pontokig nem tudott eljutni soha senki. Vannak olyan dolgok, amiket nehéz elma-*

vallásos orientációt. A serdülő fiú az *ideális periódus* alatt igazodik az Élet isteni pólusa: *Krisztus* felé. Még pedig azért, mert csak itt talál meg „mindent, amire szelleme és lelke egymagában nem volt elég fejlett, mindent szép és nemes nyugalomba rendezve, hatalmasan ... és örök érvényességben. Itt a kétsége nyugalmat és törvényt talál. Itt megtalálja helyét az önérték keresésének: a kiteljesedés lehetőségét.”¹ Megtalálja szellemi és lelki fejlődésének evangéliumi programját. Ez pedig már pregnánsan jelzi, hogy *az ifjúságba áthajló lelke az óröA: központ felé fordult, ahol győzelmesen ragyog: s u b s p e c i e a e t e r n i t a t i s : „az Út, az Igazság és az Élet”!*

gyarázni, amikről oly *nehéz* volna számot adni, még magunknak is — hogy kívánjam azt, hogy más értsen meg engem?

Néha, fáradt perceimben úgy érzem, hogy valami görög sorstragédia zúg el fölöttem, amibe nem is tudok beleavatkozni. Vannak erős okaim, hogy magammal szemben lássam állni a kérelhetetlen sorsot, ami vaskövetkezetességgel akar összeroppan tani. De felvettem a küzdelmet és hadakozom, harcolok. Tudom, hogy lesz még elég csatám, de tudom azt is, hogy *nagyon szeretem mégis ezt az életet*. Es minden küzdelmen, túsúrásan, ütlegen túl vannak még dolgok, amik mindenért kárpótolni tudnak. Vannak *csendes perceik*, vannak *eszmélések*, belső *megvilágosodások*, amikor látom, hogy jobb lesz, szebb lesz minden: ilyenkor odahajtom a fejem az oltárra és *keresue-vágyva sóhajtom én is: Istenem . . . Istenem!*” (Részlet VIII-os gimnazista fiúk levelezéséből.)

¹ Kronfeld: Psychotherapie. 2. Aufl. Berlin, 1925. 86. 1.

BEFEJEZÉS.

1. Az élő energiaközpont.

Kirajzolódott előttünk a gyermek- és serdülőkor lelki-képe. Először a csecsemőkorban csak az eszmélet síkjának szélein jelentek meg ködösen, nehezen felismerhető módon a lélek energiái. A biológiai és lelki reakciókban, melyeket a környezete indított el a csecsemőben már tompán, de a pszichés történéseket jellemző módon megmutatták magukat. A játékos gyermekkorban az eszmélés túlnőtt a majdnem tisztán ösztönös életen. Ebben a korban a lelki-energiák sűrűsödnek, a lélek erőmennyisége -növekedik, következésképpen a gyermek aktivitása fokozódik. Helyes irányt, nagyobb lendületet kap ez az elemi oktatásban: a befogadás, a töltekezés, a gazdagodás jövőt építő szakaszában. Még jobban erősödik a szellemi és lelki fejlődés üteme az átmeneti életszakasz felső határáig. Itt sajátosságok lelki áramlások, egyensúlyt felbontó belső törekvések indulnak meg a gyermekben. Vihart megelőző nyugtalanság, lelki depresszió lepi meg a gyermeket. A bontakozó szellemi és lelki összetevők *romantikus belső tónussal leplezik* és egyensúlyozzák ezeket a felforgató törekvéseket. *De a fejlődés, az isteni élettervből fakadó szükségszerűség:* a serdülés tavaszt, megújulást, több, szélesebb életet je-

lentő viharait nem lehet elkerülni. Friss, az élet multiplikálását szolgáló *ösztön* szakad fel a serdülőben és kezdi meg munkáját. Belőle eredhet az a lelki ciklon is, amely tragikus módon szakítja le a rügyező, fiatal ágakat az élet fájáról. Később a szexuális ösztön ostromló lendülete lassan csillapodik. A serdülő tudatában erősödik a valóság, a realitás keresése, ugyanakkor a *lelki kristályosodás tovább halad*. Belső, centrumot kereső áramlások, az „én” bontakozását segítik elő, melynek központi helyzete *lassan megvilágosodik*. Majd új fejlődési szakaszban az „én” tudatos és egyben tipikus energiája: az *akarát* kerül felszínre. Ezzel a jelenséggel majdnem egyidőben emelkedik fel az „én”, a személyiség horizontján fényt sugározva, virradást hirdetve az „én-ideál”. És megindul az „én”, a személyiség csodálatos erőfeszítése, hogy lelki egyensúlyt teremtsen, imponáló kísérletei, hogy belső rendszert építsen, meglepő próbálkozásai, hogy az „én”-t és a „világ”-ot szintézisbe foglalja. *A fejlődésnek ez a hulláma már átível az ifjúkor felé*. Mélyről jövő hangok, primitív művészettel alkotott gondolatok kísérik a bontakozó személyiségnek ezt a hídépítő munkáját. Azután a fejlődés üteme ismét gyorsabb; *nem egyenletes, hanem szakaszos* és lökészerű lesz. Egy új világ: lezárt egység, új mikrokozmosz kapta meg végső kiteljesedését, a személyiség: *a z élő energiaközpont*.

Ennek az ember-atomnak *orbitoidális* mozgása a lét hullámverésében, emelkedésének és esésének, lendületének és megállásának, fájaldmának és örömeinek egymást követő változása a főséges isteni életterv egyik vonalát revelálta nekünk. A születéstől, a szellemi eszmélésen, az „én” bontakozásán keresztül a *világnézetek elemeiig*: ez a fényes fejlődési vonal a Végtelen tükröződése volt az eszmélő lélekben. A nagy Bizonyosság, a reális és

transzcendentális Valóság: a *Mindenható Isten* csodálatos kihangzása az idő és tér, az anyag és energia, test és lélek világába.

Két grandiózus, mind élesebben feltűnő törvényszerűséget láthatunk megnyilatkozni a gyermek- és serdülőkor lelki-képének vizsgálatánál: *a bontakozó személyiségnek Istent kereső orientációit és a léleknek a materiális sík fölé emelkedő és irányító tendenciáját.* Az egyik megvilágította a lélek végső gravitációját a vallás szféráján keresztül *Isten* felé. A másik a *nevelő felé hangsúlyozta* a lélekfeltárás, lélekmegismerés és *léleknevelés* fontosságát. És ezen a ponton érintette a pedagógia legfontosabb problémáját. Mert minél nagyobb a szétesés a gyermek és méginkább a serdülő kaotikus belső életében, minél nagyobb a lelki ingás: annál erősebben tör fel bennük a vágy, a segítő, megértő felsőbbrendű embertestvér után. Az erősebb, az okosabb, a megértő testvér segítségét keresi, hogy az a vonagló kaotikus lelkiáramlások tömegéből kiemelje az értékeket és hangsúlyozza, hogy elindítsa és irányt adjon nekik. Irányítást, dinamikus egyensúlyt, fejlődésre lendítő, megértő szerelel vár a nevelőtől és lelkiatyától. Szeretetet, amely „türelmes” és „nyájas”, szeretetet, amely „nem keresi a magáét”, Szeretetet, amely „soha meg nem szűnik”. A gyermek és serdülő lelki-felülete tisztán töri meg a nevelő felé, Pál apostol, *Krisztus* első, nagy pedagógusának kétezer év rétegén átsugárzó szavait: Hangsúlyozva a nagyszerű beszédek, remek pózok hiábalóságát és a megértő, testvéri szeretet fonséget: „*Szóljak bár az emberek vagy az angyalok nyelvén, ha szeretetem nincs, olyan vagyok, mint a zengő érc és pengő cimbalom*”¹

¹ Szent Pál I. levele a Korintusiakhoz 13, 4., 5., 8., 1.

NÉVMUTATÓ.

A

Adler 134, 231
Ady 152
Szent Alajos 107
Andersen 48, 81
Anderson I. E. 73
Arady K. 140
Aranyossy P. 228
Arnstropp 73

B

Babics M. 251
Bach 22, 183
Balzac 165
Bartók 147
Bartucz 151
Baur 19, 22, 24, 192
Bassières A. 58
Bäumer 16, 35
Beethoven 183
Berlioz 63
Bernfeld 35, 232
Bibó Lajos 128
Birnbaur. 25, 26, 192
Björnson 31
Bleuler 222

Bokányi D. 142
Boorman 231
Bordeaux H. 40
Bronzino A. 48
Bunge 23
Busemann 230
Butykay 147
Bühler Ch. 35
Bühler K. 35, 39

C

Chateaubriand 120
Cimabue 63
Claparède 12, 35
Correns 22
Cramaussel 33, 34

D

Dante 63, 251
Darwin L. 26
Daudet 165
Decroly 60
Déjérine 198
Dernburg D. 62
Descoeurdes A. 35

Dickens 128, 157, 165
 Dohnányi 147
 Dosztojevszkij 48
 Droscher 16, 35
 Dunin-Borkowski 224

E

Engels 142
 Erdey 35, 44
 Erkel 147
 Evers M. 74

F

Faegre M. L. 73
 Feitelberg 232
 Ferenczi S. 141
 Fischer 19, 22, 24, 192
 Flammarion 30
 Foerster 38, 74
 Freud 34, 35, 42, 141
 Fürst Th. 138

G, GY

Gaal Mózes 128
 Galton 21, 26
 Garami E. 142
 Garnett 223
 Gasquet 76
 Gaukler 198
 Gaupp 36
 Gárdonyi Géza 128
 Gide 30
 Giotto 63
 Goddard 23
 Gockler 23
 Goncsarov 178

Graf 10, 19, 23, 24
 Grosz 198
 Grunwald 14, 35
 Günther 22, 192
 György E. 248

H

Hachet 41
 Halmi A. 16
 Hauptmann G. 74
 Häberlin P. 73
 Helmholtz 63
 Herrmann Ottó 151
 Herwagen 75
 Hildenbrand 48
 D. Hofer—Dernburg 62
 Hoffmann 129, 233
 Hölderlin 136
 Hubay Jenő 147
 Hugo V. 9, 165

I

Ibsen 227
 Szent Imre 107
 Imre S. 74
 Istrati Panait 139, 140

J

Janet 229
 Jankó J. 151
 Szent János 107
 Jeanne d'Arc 76
 Joó 140
 Jókai Mór 128, 157, 160
 Jonckheere T. 35, 51
 Just G. 28

K

Kacsóh 147
 Kallikak 23
 Kant 42
 Kaulbach 16
 br. Kemény Zs. 128
 Kenyeres E. 30, 60
 Key E. 49
 Klages 235
 Klieneberger 227
 Kodály 142
 Koffka 14, 35, 194
 Kohl 227
 Koner Sophie 16
 Kosztersitz 67
 Kósa Miklós 63
 Krause 35
 Kretschmer 23, 192, 233
 Kronfeld 43, 191, 222, 230, 254
 Küppers 49

L

Lange J. 24
 Lagerlöf 48
 Lakatos L. 63
 Lengrain 27
 Lenz 19, 22, 24, 26, 192
 Lichtenberger 42, 45, 49
 Liszt 147
 Lombroso C. 25
 Lombroso G. 61
 Szent Lukács 16

M

Maeterlinck 21
 Major 86

Malán M. 24
 Malonyai 147
 Mann Th. 40
 Marczell 48
 v. Marr 16
 May Károly 128
 Marx 142
 Szent Máté 77
 Mehnert K. 91
 Méhely 22, 23, 150
 Mereskovszkij 253
 Mendel 19, 22
 Mécs László 57
 Michle A. 121
 Mikszáth K. 128, 157
 Milotay 149
 Molnár Ferenc 128, 135
 Monchamp 60
 Montalambert 76
 Móricz Zsigmond 128
 Muckermann 26

N

Naegeli 21
 Nagy Lajos 229
 Nagy László 12
 Nagy Sándor 64
 Nádai 50
 Nicolay 38
 Nietzsche 25

O Ö

Ostwald 63
 Österreich 235

P

Padányi A. 82
 Pagel F. 121

Pappenheim 198
 Payot 74
 Szent Pál 104, 201, 259
 Pérez 35, 41, 44
 Pfeifer 198
 Pieron 231
 X. Pius 47, 100
 Prikkel M. 147
 Prohászka 188

Q

Queyrat F. 41

R

Radnóti 49
 Ranschburg 141, 163, 224, 231,
 239
 v. Renterghem 233
 Ribot 22, 192
 Rilke Rainer Maria 63
 Rodin 63
 Rolland R. 35, 50, 63, 228

S

Sand G. 120
 Sauerland 16
 Sawiczki 14
 Schmeing 197
 Schmidt K. 129
 Schönherr 227
 Schreiber A. 73
 Schuster-Woldan 16
 Shakespeare 228
 Shinn M. W. 35
 Siemens 21, 25
 Sienkiewicz 128

Sik Sándor 129
 Sikorsky 12
 Sonnenberg 49
 Souplet 41
 Spielmann 129
 Spranger 192, 193, 194, 230,
 245
 Starke 223
 Stelly G. 66
 Stern C. 35
 Stern E. 233
 Stern W. 35, 231, 233, 246
 Stern 49
 Strauss Emil 136
 Stravinsky 183
 Sully I. 51

Sz

Szabó Dezső 106
 Szabó E. 178
 Szent Szaniszló 107
 Szél Tivadar 23, 28, 85, 148
 Szuszai 105

T

Tagore R. 9
 Tas 12
 Taviné Felzmann A. 67
 Soeur Thérèse de l'Enfant
 Jesus 76, 101
 Thomas F. 41
 Tolstoj 165
 Tóth Tihamér 74
 Trikál 14
 Tschudi 199
 Tumlirz 231
 Twain Mark 128

- | | | |
|----------------------|----------|-----------------------|
| | U | Weil 24, 192, 219 |
| Ündset 164 | | Wells H. G. 125, 126 |
| | | Weismann 21 |
| | V | Weismann 129 |
| de la Vaissière 233 | | Weszely 12 |
| Varsányi 12 | | Wildgans 154 |
| Vasari G. 63 | | Winkler H. 65 |
| Vass József 148 | | Wunsch 16 |
| Verne 128 | | |
| | | Z |
| | W | Zero 24 |
| Wassermann Jacob 136 | | Ziehen 230 |
| Watson I. B. 52 | | Zolnai Béla 50 |
| Wedekind 227 | | Zumbusch 16 |
| | | Zweig Stefan 136, 162 |

TÁRGYMUTATÓ

- A**
- Abszolút trauma 36
 Akarat 49, 112
 Akció és reakció törvénye 30
 33
 Aktiv teremtő erő 67
 Alapkészség 45
 Alkohol 23, 85
 Alkotásvágy 118
 Alsóbbrendű ösztönök 179
 Analitikus értelem 50
 Analitikus feladat 145
 Aszimmetrikus lelkiélet 142
 Aszociális 209
- Á**
- Áldozatos élet 200
 Árvaházak 176
 Átmeneti életszakasz (praepu-
 bertas) 123, 124, 125
- B**
- Barátság 96, 225
 Bátorság 223
 Benevelés 45
 Beszámíthatóság 47
- Béketűrés 78
 Bizonytalanságérzés 197
 Boldogságszerzés 64
 Boldogság utáni vágy 115
 Bűn 111
 Bűnözés 24
 Bűnöző hajlam 106
 Büntetés 46
 Büntudat 53
- C**
- Chlorosis 196
 Cinizmus 199
- CS**
- Család 147
 Családi kör 73, 89, 211
 Csecsemő 19, 28, 29, 30, 34
 35, 39
 Csecsemőkor 14
 Cserkészcsapat 137
 Csodagyermek 68
- D**
- Diák 126, 127
 Dinamikus egyensúly 147, 258
 Dinamikus fejlődés 186

- E**
- Egocentrizmus 134
 Egyéni vizsgálat 10
 Egyenruhaviselés 168
 Egyéniség 44, 89
 Egyszerűség 174
 Elemi iskola 89, 90 95, 97
 „Elnézés” 31
 Emberiség lélekközössége 89
 Energiaközpont 20, 258
 Energiaszóródás 84
 Engedelmesség 219
 Engedetlenség 224
 Erénygyakorlás 133
 Erénygyakorlatok 119
 Erkölc 90
 Erkölcsei dolgok 119
 Erkölcsei eszmény 77
 Erkölcsei ébredés 47
 Erkölcsei élet 25, 47, 53, 90, 211
 Erkölcsei érték 130
 Erkölcsei érzék 36, 85
 Erkölcsei gátlás 141
 Erkölcsei készség 128
 Erkölcsei nivó 25
 Erkölcsei tudatosság 45
 Erkölcstelen beszéd 97
 Erkölcstelen játék 97
 Erőérvényesülés 29
 Erőközpont 232
 Esztétika 90
 Esztétikai érzék 130, 173, 183, 207
 Esztétikai készség 77, 150, 239
 Eugenika 26
- É**
- Ébredező élet 5, 17
 Életgravitáció 10
 Életkincs 19, 27, 28
 Életöröm 49
 Életszentély 10, 25
 Életteher 19, 22, 27, 28
 Élmény 59, 90, 103 115, 130, 137, 226
 Élményfolyamat 98
 Én 42, 43, 44, 45, 99, 106
 Én-tudat 238
 Értelem 49, 112
 Értelmi erő 36
 Értelmi élet 24
 Élvezetvágy 111
 Élvezethajhászás 227
 Érzelem 49, 112
 Érzelmi élet 43
- F**
- Falusi gyermek 125, 126, 127
 Falusi iskola 86
 Fájdalomérzet 41
 Fegyelem 91
 Fejlődés törvénye 145
 Felelőség 75
 Felelőségérzet 45
 Felsőbbrendű élet 89, 91, 113
 Felsőbbrendű életerő 38
 Félelem 53
 Félelemérzés 92, 197
 Férfi karakter 135
 Figyelmi típus 222
 Figyelő eljárás 109
 Fiú-internátus
 Fogalomalkotás 34

Formalizmus 180
Fül 34

G

Gondviselés 60

GY

Gyávaság 223
Gyermekáldás 24
Gyermekmenhelyek 176
Gyermekmesék 46
Gyermekszoba erotikája 56
Gyermekszoba lélektana 56
Gyermekzsúr 160
Gyóntatóatyja 108
Gyöngélméjűség 23

H

Hajlam 26
H írás érzéke 33
Harmóniakeresés 194, 234
Házudozás 97
Háziszerek 32
Heterozigóta 19
Hit 216
Hitetlenség 199
Hittan 93
Hitvédelem 218
Hiúság 212
Homozigóta 19
Hormon 219

I

Idealizmus 194, 205, 214
Idegen nyelvek 159
Imádság 225
Immanens törvény 29
Indulatosság 78

Infantilizmus 219

Internátus 177

Intuición 9

Intuitív meglátás 15, 16, 21

Ipari betegségek 140

Ismétlőiskolai oktatás 172

Istenszeretet 111, 112

Izákos 257

J

Játék 41, 48, 60, 61, 115, 117

Jókedv 222

Jövő hivatás 204

Jutalom 46

K

Karitatív munka 202

Kat. legényegylet 139

Kat. tanoncotthon 139

Kedélyhullánzás 222

Kegyelem 105, 110, 112

Kegyelmi energiák 174, 218

Kétkedő tendenciák 215

Kíváncsiság 49, 50, 57

Kivételezés 77

Kongregáció 137

Konstitúció 205

Konstitúciós kutatás 138

Konstitúciós tendencia 60

Konvencionális morál 169

Korcsfaj 23

Korreláció 29

Könyv 165

Környezet 22, 24, 26, 52, 64,
126, 172, 217

Közelség és távolság érzete 33

Középiskolai nevelés 137
 Középosztály 82
 Közösségérzés 209
 Közösség érzülete 116
 Közvetlenség 174
 Kultúra 185
 Kultúrotthon 181
 Kultúrpolitika 91
 Kutatás 90
 Kromoszóma 9, 19

L

Leányinternátus 181
 Leánykör 173
 Lehangoltság 222
 Lelkesedés kora 215
 Lélek-ártatlanság 48
 Lélek-átfogás 13
 Lélek-ébredés 39
 Lélekélmény 15
 Lélek-felsőbbrendűség 18
 Lélekkiáradás 15
 Lélekuralom 110
 Lelki elváltozás 115
 Lelki energia 114
 Lelkihangoltság 75
 Lelkiélet 23, 218
 Lelkiéletfejlődés 90
 Lelkiismeretvizsgálat 99
 Lelki közösség 90
 Lelki töltekezés 156
 Lelki trauma 156
 Lelkivezetés 106
 Lelkivezető 134
 Lemondás 78
 Lopás 97

M

Magvetés 48
 Mária-kongregáció 173
 Más 43
 Másodlagos nemi jelleg 220
 Megismerés alanya
 Megismerés tárgya 118
 Menstruáció 162, 166
 Mese 67
 Mélységkutatás 34
 Milieu-hatás 186
 Mirigyrendszer 196
 Mult 101
 Munka 117
 Munka szeretete 91
 Munkásosztály 82, 242
 Művészet 82
 Művészi alkotások 208

N

Napi ellenőrzés 109
 Nemi felvilágosítás 197
 Nemi mirigyek 220
 Nemzeti érzés 89
 Nemzeti öntudat 93
 Nevelőintézetek 175
 Nikotin 23, 220
 Normális gyermek 58

O

Onánia 221
 Onanizmus 98
 Onanisztikus játék 55, 57
 Orbitoidális mozgás 258
 Osztályharc 143, 144
 Otthon 83, 88, 147

Otthoni nevelés 74
Óvoda 65

Ö

Öltözködés 159
Önállóság 224
Önbecsülés 133, 134, 135
Öngyilkosság 199
Önuralom 91, 117
Önzés 80
Órangyal 46
Örök energiaforrás 121
Örökélet 20
Örök érték 59
Örökítő anyag 21
Örökítő tényező 24
Öröklés 9, 22, 23, 24, 27, 56
Öröm 115, 119
Örömkeresés 41
Összeférhetetlenség 212
Öszinteség 102, 174

P

Paedagogia energetica 5
Polgári családi kör 81
Ponyvairódalom 144
Pornográfia 157
Prevenció 66
Protrahált serdülés 219
Pszichoanalízis 34

R

Reális kor 203
Reális szakasz 212
Receptív ember 28, 40
Receptív erő 67
Reflex 36, 47

Regények 157
Regnum Marianum 137
Romantikus kor 203

S

Serdülő fiú 219
Serdülőkor 189, 191
Serdülő leány 195
Szellemi ébredés 42
Szellemi élet 47, 90, 128, 144,
182, 215
Szellemi funkció 34
Szellemisség ébredése
Személy 96
Személyes életkapcsolat 12
Személyiség ereje 20
Szeméremérés 52, 56
Szentáldozás 47, 107, 119
Szentgyónás 98, 100, 101, 103,
104, 107, 111
Szenvedés 78
Szerelem 200, 202
Szerepeltetés 68
Szeretet 75, 153
Szexuális kíváncsiság 213
Szexuális ösztön 165, 166, 191,
220
Szexualitás 212
Szépkeresés 118
Szépség 128
Szintétikus feladat 145
Szín 33
Szívgárda 137
Szociális élet 90, 184
Szociális érzék 179
Szociális érzés 80, 223
Szoktatás 39

Szórakozás 41
 Szovjetiskola 91
 Szórakozottság 222

T

Tabula scripta 38
 Tanonc 125, 126, 127, 137,
 145, 146, 186
 Tanoncotthon 139
 Tanulás 95
 Táplálkozás 32, 37
 Tárgy 42
 Társadalmi ellentét 81
 Társadalmi osztály 92
 Tehetség 63
 Tehetségébresztgetés 37
 Tehetségvizsgálat 37
 Tekintély 135
 Tekintélytisztelet 133
 Terhelt gyermek 55
 Terheltség 23, 85
 Természet 147
 Testezés 196
 Testi fejlődés 179
 Testnevelés 156
 Tiszta faj 22

Töltekezési vágy 127
 Törvényismeret 45
 Trauma 38, 117
 Tropizmus 44
 Tuberkulózis 23, 149
 Tudattalan élet 39

U

Útánzóképeség 220
 Új erkölcsi normák 169

V

Vakáció 95
 Vallás 74, 147, 185
 Vallásosság 217
 Vallásos élet 82, 90, 136, 150,
 184, 214, 215, 216
 Világnézet 25, 29, 181, 213,
 218
 Vitalitás 11

Z

Zárda 181
 Zene 82, 158, 183, 207,
 Zenei tehetség 63

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Előszó</i>	5
<i>Bevezetés</i>	7
1. A valóságos élet	9
2. A személyes életkapcsolatok felvétele	12

I. Az ébredező élet.

1. Az ember életkincsei és életterhei	19
2. A csecsemő, a kis receptív ember	28
3. Az öntudatra ébredő, tevékeny kisgyermek	39
4. A kisgyermek szellemi és erkölcsi élete 3—6 éves korig	47
5. Az óvoda	65

II. A bontakozó gyermeklélek.

1. A családi kör	73
2. Az elemi iskola	89
3. Az első szentgyónás	98
4. A gyakori szentgyónás és szentáldozás	107
5. A kisgyermek lelkitartalma	113

III. Az átmeneti életszakasz.

1. A gyermek lelki-képe az átmeneti életszakaszban ...	125
A) A fiúk lelki-képe az átmeneti életszakaszban.	
a) A kisdúák lelki-képe	127
b) A tanoncfü lelki-képe	137
c) A falusi fiúgyermek lelki-képe	147

B) *A leányok lelki-képe az átmeneti életszakaszban.*

a) A kis diákleány lelki-képe	154
b) A tanoncleány lelki-képe	168
c) A falusi leánygyermek lelki-képe	172

2. Nevelőintézetek.

A) <i>Fiú-internátusok</i>	176
B) <i>Leány-internátusok</i>	181

IV. *A serdülőkor lelki-képe.*

1. Serdülőkor	191
A) <i>A serdülő leány.</i>	
a) Testi átalakulása	195
b) Lelki-képe.	197
B) <i>A serdülő fiú.</i>	
a) Testi átalakulása	219
b) Lelki-képe	222

Befejezés.

1. Élő energiaközpont	255
------------------------------	-----

*

<i>Névmutató</i>	263
<i>Tárgymutató</i>	271
<i>Tartalomjegyzék</i>	279

Nihil obstat. Dr. Josephus Tiefenthaler cnsor dioecesanns.
 Nr. 3035. Imprimatur. Strigonii, die 24. Octobris 1931. Dr. Julius
 Machovich vic. gen.